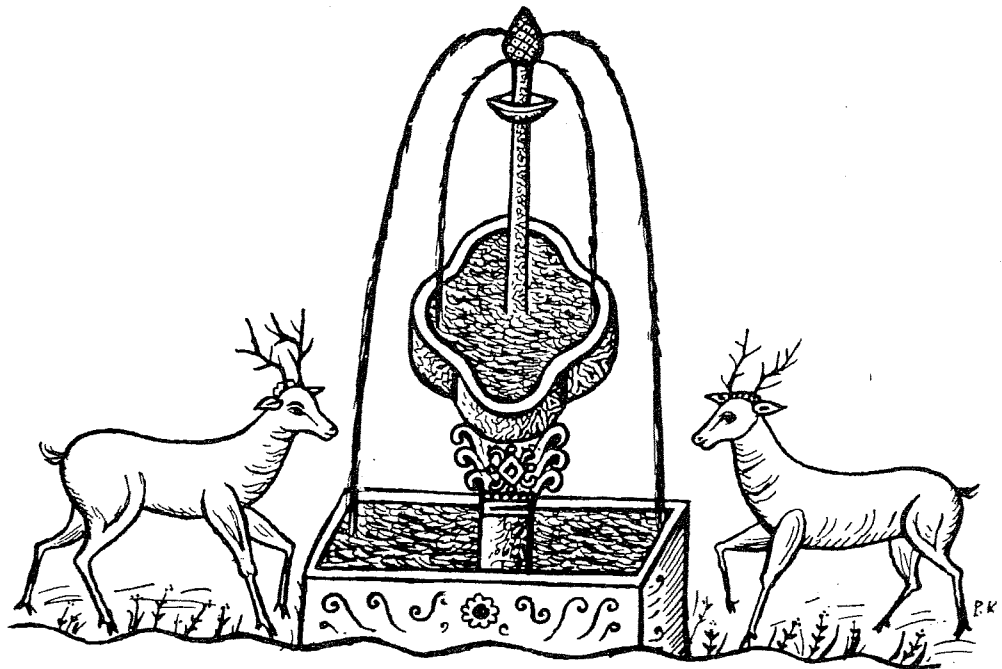


ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ

9^{ΟΣ} ΤΟΜΟΣ

ΜΟΙΡΑ—ΠΑΠΑΣ



“Ὁν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, οὕτως ἐπιποθεῖ
ἡ ψυχὴ μου πρὸς σὲ ὁ Θεός.

(Ψαλμ. μα')

ΑΘΗΝΑΙ 1966

war Praxeas? Bonn 1910. V. Melchiorro, L'eresia noetiana, Napoli 1921. Fr. Loofs, Paulus von Samosata, Leipzig 1924. B. Capelle, Le cas du pape Zephyrin, Rev. bénéd., 38 (1926), 321-330. G. La Piana, The Roman Church at the End of the Second Century, Harv. Theol. Review, 18 (1925), 201-277. G. Bardy, Paul de Samosate, 1929, εκδ. β'. Ἀνωνύμου, Der Monarchianismus und die römische Kirche im dritten Jahrhundert, Der Katholik, 32 (1950), 1-15, 113-128, 182-201, 266-282. H. de Riedmatten, Les Actes du procès de Paul de Samosate, Étude sur la Christologie du IIIe au IVe siècle (Paradosis VI), 1952. G. Kretschmar, Studien zur frühchr. Trinitätstheologie (Beitr. histor. Theol. 21), 1956. M. Richard, Malchion et Paul de Samosate, Ephem. Theol. Lovanienses, 35 (1959), 325-338. C. Andresen, Zur Entstehung und Geschichte d. trinit. Personbegriffes, Zeit. Neut. Wissensch., 53 (1961), 1-39.

ΙΑΝ Κ ΧΡΗΣΤΟΥ

Μονάς. Ἡ Ἐν. Ὁ ὅρος, ἐκτός τῆς μαθηματικῆς του σημασίας, δηλῶν α) ἔν και μόνον πρῶγμα διαστελλόμενον ἀπό ἄλλα ὁμοειδή του ἢ ἀπό τὴν ποσότητα τῶν πραγμάτων γενικῶς και β) κάθε ἐνιαῖον και ὁμοειδές ὄλον, διακρινόμενον ἀπό ἄλλας ἑτεροειδείς ἐνότητας, ἐχρησιμοποίηθη και εἰς τὴν φιλοσοφίαν με ἀφορμῶς σημασίας. Ἀφορμὴν πρὸς εἰσαγωγὴν τῆς ἐννοίας αὐτῆς εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἔδωσε τὸ ἀφηρημένον αὐτῆς και πρὸ πάντων τὸ γεγονός ὅτι εἶναι ὁ βασικώτερος ἀριθμὸς, διὰ τῆς ἐπαναλήψεως τοῦ ὁποῦ σχηματίζονται ὄλοι οἱ ἄλλοι. Τοῦτο δὲ ἰσχύει περισσότερο διὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, οἱ ὅποιοι δὲν ἐγνώριζον οὔτε τὸ μηδὲν οὔτε τοὺς ἀρνητικούς ἀριθμούς.

Πρῶτος ὁ φιλόσοφος και μαθηματικὸς Πυθαγόρας (περ. 580 - 500) και οἱ πυθαγόρειοι ἐζήτησαν νὰ ἐρμηνεύσουν τὸν κόσμον ὑπὸ τὸ πρίσμα τῶν ἀριθμῶν. οἱ ὅποιοι δι' αὐτοὺς ἐξέφραζον πρὸ πάντων τὸ στοιχεῖον τῆς ἁρμονίας. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ὁ κόσμος κατὰ τοὺς πυθαγόρειους ἔμπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὡς «ἐν και πλήθος», δηλ. μεταξὺ δύο ἀντιθέτων και συγχρόνως ἀλληλοπροσδιοριζόμενων ἀρχῶν. Κατὰ τὰ ἄλλα οἱ πυθαγόρειοι τοὺς ἀριθμούς ἀπὸ τὸ ἐν μέχρι τὸ δέκα ἐθεώρουν ὡς τοὺς βασικώτερους.

Ὁ Πλάτων περαιτέρω τοποθετεῖ μεταξὺ τῶν ἰδεῶν του και τὴν ἰδέαν τοῦ Ἐνὸς καθ' ἑαυτὸ (Πολιτεία 524 E). Τὸ Ἐν δηλ. κατὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι πρωτίστως ὑπερβατικὴ ὄντοτης κειμένη εἰς τὸν χῶρον τοῦ ὑπερκόσμου. Ὁ Πλάτων ὁμιλεῖ ἐπίσης περὶ τῆς ἰδέας τοῦ τρία, καθὼς και τοῦ δύο και τοῦ ὀκτώ (Φαῖδων, 104D, 101 BC). Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει ὅτι ὁ Πλάτων ὡς ἰδέας θεωρεῖ τοὺς πρῶτους δέκα ἀριθμούς. Ἄν τοῦτο εἶναι ἀληθές, τότε ὁ Πλάτων τελειῖ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς πυθαγορείου περὶ ἀριθμῶν θεωρίας.

Ὁ Ἀριστοτέλης δίδει ὄντολογικὴν σημασίαν εἰς τὸ Ἐν ταυτίζων τοῦτο πρὸς τὸ καθ' ὄλον εἶναι, πρὸς τὸ «ὄν» «κατὸ ὅτι σημαίνει πως τὸ ἐν και τὸ ὄν» (Μεταφυσ. I 2, 1054a 13).

Εἰς καθάραν μεταφυσικὴν ἀρχὴν ἀνάγει τὸ Ἐν ὁ Πλωτῖνος. Κατὰ τὸν Πλωτῖνον τὸ Ἐν εἶναι ἡ πρωταρχὴ τοῦ παντός, τὸ ἀπόλυτον ὄν, τὸ ὁποῖον ἴσται ἐπέκεινα ὄλων τῶν ἀντιθέσεων και πάσης ὀλικότητος και τὸ ὁποῖον ταυτίζεται πρὸς τὸν Θεόν. Ἀπὸ τὸ Ἐν προέρχεται ὅλη ἡ ποικιλία τῶν ὄντων δι' ἀπορροφῆς, ὄχι διὰ δημιουργικῆς πράξεως. Ἡ θεωρία αὐτῆ τοῦ Πλωτῖνου, ἡ ὁποία εἶναι σύγγενής και πρὸς τὴν τοῦ Φίλωνος, ἐδρίσκεται ἐν σπέρματι ἤδη εἰς τὸν Πλάτωνα. Ὁ Πλάτων δηλ. δίδει πάντοτε μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ἐνότητα, τὸ Ἐν θεωρεῖ ὡς βασικὴν ἰδέαν τοῦ ὑπερκόσμου και περὶ τοῦ Ἐνὸς ὁμιλεῖ συστηματικῶς εἰς τὸν διάλογόν του «Παρμενίδης». Θά ἦτο πολὺ πιθανὸν λοιπὸν τὸ Ἐν νὰ εἶναι διὰ τὸν Πλάτωνα ἡ ἀνωτάτη ἰδέα, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν προέρχεται ἡ ἐνότης ὄλων τῶν ἐπι μέρους ἰδεῶν, συμπίπτουσα πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ. Τοῦτο δὲν λέγεται ρητῶς εἰς τοὺς πλατωνικούς διαλόγους· τὸ θεωρεῖ ὅμως ὡς βέβαιον ὁ Τσέλλερ.

Τέλος τὴν ἐννοίαν τοῦ Ἐνὸς ἢ μάλλον τῆς Μονάδος χρησιμοποιεῖ ὁ Λάμπνιτις ἐν μεταφυσικῇ ἐπίσης ἐννοίᾳ. Ὁ κόσμος, κατὰ τὸν Λάμπνιτις, εἶναι εἰς τὸ βάθος σύνολον πνευματικῶν μονάδων, με συνειδησιν και σκέψιν. Ἡ ἀνωτάτη και τελειοτάτη μονάς εἶναι ὁ Θεός. Ἐκ τῆς ἀνωτάτης αὐτῆς Μονάδος προέρχονται ὄλοι αἱ ἄλλαι, ἄπειροι εἰς ποικιλίαν μονάδες, ὄχι βεβαίως δι' ἀπορροφῆς, ὡς δέχεται ὁ Πλωτῖνος, ἀλλὰ διὰ δημιουργικῆς πράξεως. Ἡ ἀνωτάτη θεία μονάς φέρει ἐπίσης εἰς ἁρμονικὴν σχέσιν τὰς ἀπείρους μικρομονάδας μεταξὺ τῶν, εἰς τρόπον ὅστε νὰ ἐπιτυγχάνεται μία παγκόσμιος ἁρμονία (προδιατεταγμένη ἁρμονία). Βλ. και λ. Μοναδολογία.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΓΚΙΚΑΣ

«Μοναστηριακὰ Χρονικά». Περιοδικόν, ἐκδιδόμενον τὰ ἔτη 1937-1939 ὑπὸ τοῦ Χαριλάου Γ. Σωτηροπούλου εἰς Ἀθήνας και Θεσσαλονίκην και «συντηρούμενον ὑπὸ τῶν φίλων τῶν ἱερῶν μονῶν». Περιέχει ὅλην ἰδίως ἱστορικὴν διὰ τὰς

διαφόρους μονὰς και τοὺς ἱδρυτὰς αὐτῶν. Ὑπεύθυνος φέρεται ὁ Ε. Τσουμπέλης.

N. Θ. Μ.

Μοναχισμός. Ἀρχὴ και προέλευσις τοῦ μοναχικοῦ βίου. Κατὰ τὸν Δ' κυρίως αἰῶνα ἐνεφανίσθη εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας μία μεγάλη και ἰσχυρὰ κίνησις ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τὴν ὀργανωμένην κοινωνίαν πρὸς τὰς ἐρημίας, τὰ σπήλαια και τὰς ὄπας τῆς γῆς. Τὸ φαινόμενον τοῦτο, τῆς αἰωνίδας κινήσεως πιστῶν πρὸς τὰς ἐρημίας, ἐδημιούργησε πολλὰς ὑποθέσεις, ἐκ τῶν ὁποῶν σπουδαιότεραι εἶναι δύο. Κατὰ τὴν πρῶτην θεωρίαν ἡ μοναχικὴ ζωὴ ἀποτελεῖ φαινόμενον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐφανισθὲν κατὰ τὸν Γ'—Δ' αἰῶνα, διὸ και κατεβλήθη προσπάθεια ἐκ μέρους πολλῶν ἱστορικῶν πρὸς συσχέτισιν τοῦ φαινομένου τούτου με ἐξωχριστιανικὰ παρεμφερῆ φαινόμενα, ἰσχυριζόμενον ὅτι ἡ μοναχικὴ ζωὴ εἶναι προῖον ἐπιδράσεως τῶν ἀνατολικῶν θρησκειῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἡ ἀσκητικὴ ζωὴ ὑπῆρχεν ἀπὸ τοὺς πρῶτους χρόνους τῆς ἐμφανίσεως αὐτῶν. Κατὰ τὴν δευτέραν ὑπόθεσιν ἡ μοναχικὴ ζωὴ παρέσχε διέξοδον εἰς τὴν ἀντίδρασιν, ἡ ὁποία προεκλήθη ἐξ ἀφορμῆς τῆς στενωτέρας ἐπαφῆς τοῦ χριστιανισμοῦ με τὸν κόσμον και τῆς ἐνεκα τούτου καταπτώσεως τοῦ ἠθικοῦ κριτηρίου τῶν χριστιανῶν.

Αἱ ἀνωτέρω προσπάθειαι ἐλέγχονται ἀβάσιμοι, διὸτι κατὰ τὴν πρῶτην δὲν κατέστη δυνατόν νὰ διαπιστωθῇ ἱστορικῶς ὁ σύνδεσμος μεταξὺ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀσκητισμοῦ και τῆς χριστιανικῆς ζωῆς. Ἀλλὰ και ἂν ἀκόμη δεχθῶμεν τὴν ἄποψιν, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς εἶχεν ὑποστῆ τοῦ εἶδους αὐτοῦ

Ἡ κλίμαξ τοῦ Ἰκκῶβ. σύμβολον τῆς μοναχικῆς τελειώσεως. Πρωτῶτον Ἅγιον Ὀρ. ς.



τήν επίδρασιν, ἢ επίδρασις αὐτῆ θὰ ἦτο ἐλλογώτερον νὰ προέρεται ἀπὸ τὰς κοινότητας τῶν Ἑσσαιῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων ὁ χριστιανισμὸς ἐνεφανίσθη καὶ ἀνεπτύχθη. Παρὰ ταῦτα ὁ ὁ μοναχικὸς βίος ἐνεφανίσθη μετὰ τὴν ἐξαφάνισιν τῶν κοινοτήτων τῶν Ἑσσαιῶν. Ἐὰς πρὸς δὲ τὴν δευτέραν ὑπόθεσιν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἐνταῦθα ἐπίσης ἀπαράδεκτος, διότι καὶ πρὸ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ὑπῆρχον πολυάριθμοι μοναχοί, οἱ ὅποιοι ἔζων ἐν ἐρημίαις.

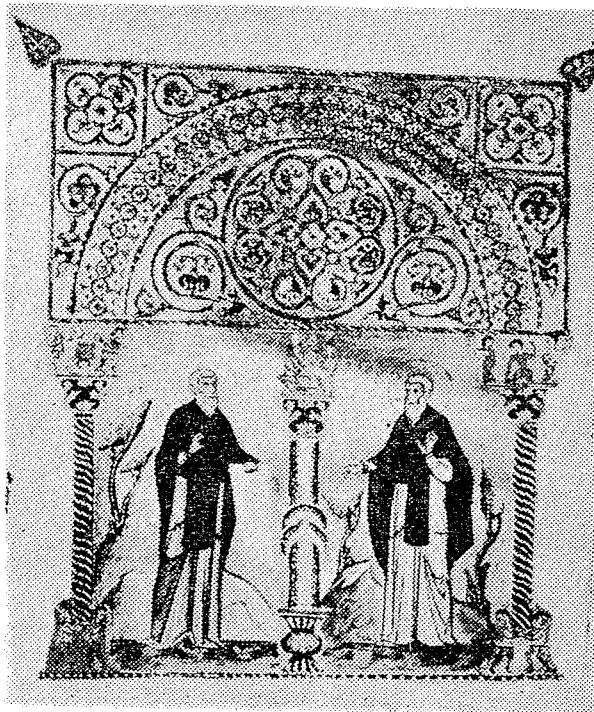
Σήμερον πιστεύομεν ὅτι ὁ μοναχικὸς βίος εἶναι σύστημα διαμορφωθὲν ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς καὶ ὄστουν ἐκ τῶν ὀστέων αὐτῆς. Καίτοι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία δὲν εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον ὡς ἀπαισιόδοξος φιλοσοφία ἢ ὡς δύναμις διαλυτικῆ τῆς κοινωνίας, ἐν τούτοις διείπετο ἀπὸ ἀρχᾶς αἱ ὁποῖαι τὴν διέκρινον ὀξέως ἀπὸ τὴν κοινωνίαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ἡ μοναχικὴ ζωὴ ἐμφανίζεται μὲν ἐπισήμως τὸν Δ' αἰῶνα, αἱ ρίζαι ὅμως αὐτῆς ἀνάγονται εἰς τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν. Ὁ διαγραφόμενος τρόπος χριστιανικῆς ζωῆς εἰς τὰ ἱερά κείμενα τῆς Κ. Διαθήκης ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον ἀσκητικὸν τυπικόν. Ἀπὸ τῶν πρώτων λοιπὸν χριστιανικῶν χρόνων ἐμφανίζονται σπαράγματα μοναχικῆς ζωῆς. Πολλοὶ πιστοὶ ἀφασιωμένοι ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὸν Θεὸν ἔζων βίον ἀσθηρὸν ἐντὸς τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων, ἀσκοῦντες ἑαυτοὺς εἰς τὴν ἐγκράτειαν καὶ τὴν προσευχὴν. Ὄνομάζοντο δὲ οἱ ἐγκρατευόμενοι οὗτοι χριστιανοί, Ἀσκηταί. Συμφώνως πρὸς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν ἐν πρᾶγμα ἔχει ἀξίαν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἡ ψυχὴ του, ἐνώπιον τῆς ὁποίας ὁ κόσμος ὅλος παρίσταται μηδαμνός, καθὼς ὁ ἴδιος ὁ Κύριος εἶπε: «Τί γὰρ ὠφεληθήσεται ἄνθρωπος, ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιώσῃ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;» (Ματθ. ιστ' 26). Τὸν χριστιανὸν ἀναμένει σκληρὸς ἀγὼν διὰ ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὰ ἀσήμαντα τοῦ κόσμου πράγματα καὶ νὰ μορφώσῃ τὸν ἑαυτοῦ, καινὸν ἄνθρωπον, ὅστις θὰ δύναται μετὰ παρρησίας νὰ ἐμφανισθῇ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα ἀπαιτοῦν πολλὰς θυσίας ἐκ μέρους τοῦ χριστιανοῦ, πρῶτον μὲν τὸν ἀπόλυτον αὐτοέλεγχον, δεύτερον τὸν ἀποχωρισμὸν καὶ τὴν ἀποταγὴν τῶν ἐγκοσμίων πραγμάτων καὶ τρίτον τὸν ἐξαγνισμὸν τῆς βουλήσεως αὐτοῦ.

Βάσει τῶν ἀρχῶν αὐτῶν οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἐρρυθμίσαν τὸν βίον αὐτῶν, ἀλλὰ μερικοὶ ἐξ αὐτῶν, ὑπὸ ἐνθους ζήλου κινούμενοι καὶ πρὸς χριστιανικὴν τελειότητα σπεύδοντες, ἠθέλησαν νὰ προχωρήσουν εἰς μεγαλυτέρας θυσίας, στεροῦντες ἑαυτοὺς περισσοτέρων ἀγαθῶν καὶ ἐπιβάλλοντες εἰς ἑαυτοὺς μεγαλυτέραν ἐγκράτειαν, νηστειάν καὶ προσευχὴν. Ὁ γάμος διὰ τὸν χριστιανὸν εἶναι θεσμὸς τίμιος, εἶναι «μυστήριον μέγα», ἀλλὰ εἶναι θεσμὸς τοῦ κόσμου τούτου. Διὰ τοῦτο πολλοὶ ἐκ τῶν ἀσθηρῶς διαβιούντων χριστιανῶν ἀπέφευγον τὸν γάμον καὶ ἔζων ἐν καθαρότητι. «πολλοὶ τινες καὶ πολλαὶ ἐξηκοντοῦται καὶ ἔβδωμονκοντοῦται, οἱ ἐκ παιδῶν ἐμαθήτευσαν τῷ Χριστῷ, ἄφθοροι διαμένοντες», γράφει ὁ ἀπολογητὴς Ἰουστίνος. Καὶ ὁ ἀπολογητὴς Ἀθηναγόρας γράφει: «εὐρύσι δ' ἂν πολλοὺς τῶν παρ' ἡμῖν καὶ ἄνδρας καὶ γυναῖκας καταγρησκόνας ἀγάμους ἐλπίδι τοῦ μάλλον συνέσεσθαι τῷ Θεῷ».

Ἐναρξί λοιπὸν, ἀπὸ τῶν πρώτας ἡμέρας τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας, ἔχομεν τάσεις τῶν πιστῶν πρὸς ἀγαμίαν. Ὑπῆρχε δὲ ἡ ἀντίληψις ὅτι οἱ ἀποταξάμενοι τὰ ἐγκόσμια, οἱ ἐγκρατεῖς καὶ οἱ τηρήσαντες ἀγνήν τὴν σάρκα, οὗτοι εὐχαριστοῦν τὸν Θεόν. Ὁ πολὺς Ὠριγένης († 253/4), ὁ προδιαγράψας τὴν ὁδὸν τοῦ μοναχικοῦ βίου, ὑπῆρξεν ἐκ τῶν μεγαλυτέρων ὑποστηρικτῶν τοῦ ἀγάμου καὶ ἐγκρατοῦς καθόλου βίου. Οὗτος ἐπίστευεν ὅτι διὰ τοῦ τοιοῦτου βίου τὸ φρόνημα τοῦ χριστιανοῦ ταπεινοῦται. Ὁλόκληρος ὁ βίος τῶν χριστιανῶν πρέπει νὰ εἶναι ὕμνος πρὸς τὸν Θεόν, ἢ δὲ συνεχῆς προσευχὴ αὐτῶν δέον νὰ μεταβάλλῃ τὴν ζωὴν αὐτῶν εἰς ἀδιάκοπον μυσταγωγίαν. Τοὺς ζῶντας κατὰ τὸν ἀνωτέρω τρόπον ὀνομάζει ὁ Ὠριγένης πνευματικούς.

Διαμόρφωσις τοῦ μοναχικοῦ βίου. Μοναχικὰ συστήματα. Ὁ ἀρχαιότατος ἐγκρατὴς βίος ὑπῆρξε τὸ μητρικὸν κύτταρον τῆς δημιουργίας τοῦ μετέπειτα μοναχικοῦ βίου. Οἱ ἐγκρατεῖς ἐθεώρησαν ἀναγκαίαν τὴν ἀπομάκρυνσιν ἐκ τοῦ κόσμου καὶ τοπικῶς. Κατ' ἀρχᾶς οἱ ἐγκρατευόμενοι χριστιανοὶ ἔζων κατὰ μόνους μὲν, ἀλλ' οὐχὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἕκαστος πλησίον τῆς πόλεως καὶ ἰδιαιτέρας αὐτοῦ πατρίδος, καθὼς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Μ. Ἀθανάσιος εἰς τὸν βίον τοῦ Ὁσίου Ἀντωνίου: «οὕτω γὰρ ἦν οὕτως ἐν Αἰγύπτῳ συνεχῆ μοναστήρια, οὐδ' ὅμως ἦδει μοναχὸς τὴν μακρὰν ἐρημὸν» ἕκαστος δὲ τῶν βουλομένων ἑαυτῷ προσέ-



Δύο μοναχοὶ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος. Μικρογραφία. Bodleian Library. Ὁξφόρδῃ.

χειν οὐ μακρὰν τῆς ἰδίας κόμης καταμόνας ἦσκειτο». Ἡ ἀπομάκρυνσις δὲ αὐτῆ τῶν πιστῶν ἐκ τῶν κοινωνιῶν ἀποτελεῖ νέον στοιχεῖον, τὸ ὅποιον προστίθεται εἰς τὸν ἀρχέγονον χριστιανικὸν βίον. Οὕτω προέκυψεν ὁ ἀσκητικὸς βίος, ἀπὸ τῶν ὁποίων προήλθε κατόπιν ὁ μοναχικὸς βίος.

Οἱ διωγμοὶ καὶ ἡ σκληρότης τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων ὑπῆρξεν ἡ βασικώτερα αἰτία τῆς ἀναπτύξεως καὶ διαμορφώσεως τοῦ μοναχικοῦ βίου. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ Γ' αἰῶνος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' οἱ διωγμοὶ κατέστησαν τόσοσ σκληροί, ὥστε πλῆθος χριστιανῶν διὰ νὰ μὴ ἀντιμετωπισθῶν τὰς βασάνους καὶ τὸ μαρτύριον, ἢ ἀρνηθῶν τὴν πίστιν τῶν, ἀπεσῶρθησαν εἰς τὰς ἐρήμους, ὅπου οἱ διδάκται δὲν ὑποπέτοντο τὴν διαμονὴν τῶν. Ὅτι αἱ φυγαὶ τῶν χριστιανῶν πρὸς τὰς ἐρήμους ἦσαν κυρίως ἀποτέλεσμα τῶν διωγμῶν καταφαίνεται ἐκ τῶν γραφομένων ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ Ἐδσεβίου περὶ τοῦ διωγμοῦ τοῦ Λικινίου: «φυγαὶ δὲ αὐτῆς ἐπὶ τούτοις τῶν θεοσεβῶν ἐγένοντο ἄνδρων καὶ πάλιν ἄγροι καὶ πάλιν ἐρημίαι, νάπαι τε καὶ ὄρη τοὺς Χριστοῦ θεράποντας ὑπέδεχοντο».

Ἐνεκα τῆς ἐντάσεως καὶ τῆς παρατάσεως τῶν διωγμῶν οἱ ἀπομακρυνθέντες χριστιανοὶ παρέμειναν εἰς τὰς ἐρήμους ἐπὶ μακρότερον χρόνον, τρεφόμενοι ἀπὸ τὰ προϊόντα τῶν ὀρέων ὡς π.χ. ἡ μάρμη τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ ὁ σύζυγός της κατὰ τὸν ἐπὶ Μαξιμίνου διωγμὸν, τὸν ὁποῖον ὁ Μ. Βασίλειος χαρακτηρίζει ὡς τὸν φρικωδέστατον τῶν διωγμῶν. Οἱ ἐν τῇ ἐρήμῳ χριστιανοὶ εἰθίσθησαν τόσοσ πολλὴ εἰς τὴν ἐκεῖ παραμονὴν τῶν, ὥστε ἐγκατεστάθησαν μονίμως. Ἡ δίωξις, ἐξ ἄλλου, εἶχε καταστῆ στοιχεῖον ἀναπόσπαστον τῆς ζωῆς τῶν χριστιανῶν, ὥστε πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐθεώρουν ἀκατανόητον τὴν ἄνευ διώξεως διαβίωσιν. Οὕτω λοιπὸν ἐξηγεῖται τὸ φαινόμενον διατὶ καὶ μετὰ τὴν κατάπαυσιν τῶν διωγμῶν οὗτοι ὄχι μόνον δὲν ἐπέστραψαν εἰς τὴν κοινωνίαν, ἀλλ' ἀντιθέτως ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ ἠύξανεν. Καὶ κατὰ μὲν τὴν περίοδον τῶν διωγμῶν κατέφευγον εἰς τὰς ἐρήμους διωκόμενοι, μετὰ δὲ τὴν κατάπαυσιν τῶν διωγμῶν ἔγιναν οἱ ἴδιοι διδάκται ἑαυτῶν, ἀνεχώρησαν εἰς τὰ ὄρη καὶ τὰς ἐρημίας καὶ ὑπέβαλλον ἑαυτοὺς εἰς στερήσεις καὶ θλίψεις. Καὶ ὅπως οὗτοι κατὰ τὴν περίοδον τῶν διωγμῶν κατενίκησαν τοὺς διδάκται αὐτῶν, τὰ ὄργανα τοῦ διαβόλου ὡς ἀποκαλοῦνται οἱ διδάκται αὐτοκράτορες, οὕτω καὶ μετὰ τὴν λήξιν τῶν διωγμῶν κατενίκησαν τὰ νέα ὄργανα τοῦ διαβόλου, τὰ ἐγκόσμια, διὰ τῆς φυγῆς ἐκ τοῦ κόσμου καὶ τῆς ὑποβολῆς τῶν εἰς τὸ «μαρτύριον τῆς συνειδήσεως».

Δὲν εἶναι παράδοξον ἐὰν εἰπώμεν, ὅτι ὁ Θεὸς ἐνέπνευσε

τήν ἐκ τῆς κοινωνίας πρὸς τὰς ἐρήμους μετανάστευσιν ταύτην τῶν πιστῶν, ἡ ὁποία ἐμελλε νὰ ἐχῆ ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐρημιουργίαν τοῦ ἐρημικοῦ βίου, ἢ, καλύτερον θὰ ἐλέγομεν, τὴν σύστασιν τοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ χριστιανισμοῦ.

Πρῶτος γνωστός ἐρημίτης ὑπῆρξε Παῦλος ὁ ἐκ Θηβαίδος, πόλεως τῆς Ἄνω Αἰγύπτου, ἀλλ' ὁ πραγματικὸς ἡγέτης τῆς ἐρήμου καὶ πατὴρ τοῦ μοναχικοῦ βίου ὑπῆρξεν ὁ Μ. Ἀντώνιος († 357), τοῦ ὁποίου τὸν βίον συνέγραψεν ὁ Μ. Ἀθανάσιος. Ὁ βίος οὗτος ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον ἀγιολογικὸν μνημεῖον καὶ τὴν πρώτην πηγὴν τῆς ἀρχικῆς ἱστορίας τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ μοναχισμοῦ. Ὑπῆρξεν ἡ βάση καὶ τὸ πρότυπον δι' ὅλους τοὺς γράψαντας περὶ τῶν ἰδρυτῶν τοῦ μοναχικοῦ βίου.

Ὁ Μ. Ἀντώνιος, καταγόμενος ἐκ Κομαῖ, πόλεως τῆς Ἄνω Αἰγύπτου, ἔζησεν εἰς τὴν ἐρημον ὑπὲρ τὰ ἐβδομήκοντα ἔτη. Ἡ φήμη του ἐκάλυψε καὶ τὴν τελευταίαν γενίαν τῆς ἐρήμου καὶ εἰλκυσε τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὸν ζήλον πολλῶν χριστιανῶν, οἱ ὅποιοι προσήρχοντο διὰ νὰ ἀκούσων αὐτὸν καὶ νὰ μιμηθῶν τὸ παράδειγμα του. Ὁ Μ. Ἀντώνιος, διὰ νὰ μὴ ἐνοχληταί, ἀνεχώρησεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς ἐρήμου, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ δὲν εὗρεν ἡσυχίαν. Εἰς περιστάσεις ἀνάγκης ἤρχετο οὗτος εἰς τὴν κοινωνίαν. Τὸ 311, ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ Μαξιμίνος ἀνένεωσε τὸν διωγμὸν εἰς Αἴγυπτον, μετέβη οὗτος εἰς Ἀλεξάνδρειαν διὰ νὰ ἐμψυχώσῃ τοὺς πιστοὺς. Τὸ δὲ 352 ἐφάνη ὁ Μ. Ἀντώνιος τὸ δεύτερον εἰς Ἀλεξάνδρειαν, διὰ νὰ ἀποκηρύξῃ τὴν ἀρεσίν του Ἀρείου. Κατὰ τὸν βιογράφον του ἐνεποίησε τόσῃ ἐντύπωσιν ἡ παρουσία του εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ὥστε εἰς τὰς ὀλίγας ἡμέρας τῆς ἐκεῖ παραμονῆς του ἐγένοντο ἐκ τῶν ἐθνικῶν τόσοι χριστιανοὶ ὅσοι θὰ ἐγένοντο εἰς ἕν ὀλόκληρον ἔτος.

Ἐνῶ τὸ ἰδεῶδες τοῦ μοναχικοῦ βίου παρέμεινε διὰ τῶν αἰῶνων πάντοτε ἐν τῇ οὐσίᾳ του τὸ αὐτό, ἡ μορφή τῆς μοναχικῆς ζωῆς ἐγνώρισεν ἐκ τῶν πρώτων ἡμερῶν αὐτῆς ὀρισμένες μεταβολάς, αἱ ὁποῖα κατέληξαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν μοναχικῶν τύπων καὶ συστημάτων.

α) Ἡ ἀναχωρητικὴ ἢ ἐρημιτικὴ μορφή τοῦ μοναχικοῦ βίου: Ἡ πρώτη μορφή τοῦ μοναχικοῦ βίου ὑπῆρξεν ὁ ἀναχωρητισμός. Ἐγεννήθη οὗτος ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ τὴν περι-

Ὁ βίος τοῦ μοναχοῦ. Σχεδιάσμα ἐκ λαϊκῆς τοιχογραφίας.
Ἅγιον Ὅρος.



οδὸν τῶν διωγμῶν καὶ ἰδίως κατὰ τὸν σκληρότατον διωγμὸν τοῦ Δεκίου (249—251), ὁ ὁποῖος ἐπεχείρησε καθ' ἅπαν τὸ κράτος αὐτοῦ διὰ τῶν σκληροτήτων καὶ θανατώσεων νὰ ἐξαφανίσῃ τελείως τὸν χριστιανισμὸν καὶ ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν εἰς τὴν παλαιάν τῆς αἰγλῆν.

Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Μ. Ἀντωνίου πέντε χιλιάδες ἀναχωρητῶν ἐπλημύθησαν τὴν ἐρημον τῆς Νιτρίας καὶ τὰ περίεξ αὐτῆς. Οὗτοι καταφρονοῦντες τὴν δριμύτητα τῆς ἐρήμου καὶ τῆς μετανοίας καὶ ζῶντες ἐπὶ τῆς πευρακτωμένης ἄμμου, δι' ὕδατος καὶ ἁπλοῦ ἄρτου, ἀπέβησαν οἱ διαιωνισταὶ τῆς πράξεως ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἐξῶν οὗτοι ἀπομεμονωμένοι καὶ μόνον κατὰ τὰς Κυριακάς ἢ ἄλλας μεγάλας ἐορτάς προσήρχοντο εἰς τὸν πλησιέστερον ναὸν διὰ νὰ συμπροσευχηθῶν καὶ κοινωνήσων. Ὅταν δὲ εἶχον ἀνάγκη συμβουλαῶν, ἐπεσκέπτοντο τὸν Ὅσιον Ἀντώνιον ἢ ἄλλον γέροντα, ἀββᾶν. Ἐφρόντιζον οἱ ἴδιοι διὰ τὴν προσευχὴν, τὴν στέγην, τὴν ἐνδυμασίαν, τὴν διατροφήν καὶ τὴν ἐργασίαν. Ὑποβάλλοντες ἑαυτοὺς εἰς παντοίας κακώσεις καὶ στερήσεις καὶ παραδιδόμενοι εἰς ἀδικόπους προσευχὰς καὶ ἀσθητοτάτας νηστείας, ἔξῶν ὁμολογουμένως ἀγγελικῶν βίων. Ἄλλ' αἱ τοιαῦτα ἀκρότητες ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ καταλήγουν ἐσθιν ὅτε εἰς δεσποδαμίας, εἰς πλάνας καὶ εἰς νόσους ψυχικάς. Εἰς τὰς πηγὰς εὐρίσκομεν πολλὰ παραδείγματα ἀναχωρητῶν, οἱ ὅποιοι ἐν τῇ προσπάθειᾳ τῶν νὰ ἐπιτύχων τὴν ἄκραν χριστιανικὴν τελειότητα, ἐφθانون πολλάκις εἰς ὅλας ἀντίθετα ἀποτελέσματα: «θνήσκουσι πολλοὶς προφρονέως θανάτοις», γράφει Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός. Καὶ ὁ ἱ. Χρυσόστομος εἰς τὰ πρὸς Σταγειρίον βιβλία αὐτοῦ ἀναφέρει μοναχῶν, νομίζοντα ὅτι παραινέτω ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ εἰς αὐτοχειρίαν. Ἄλλοι λοιπὸν ἐκ τῶν ἀναχωρητῶν καθ' ὀλοκληρίαν παρεφρόνουν καὶ ἄλλοι κατέφευγον εἰς ὑπέρμετρον ὕπνον, διὰ νὰ καταπολεμήσων οὐτὼ τὰς σαρκικάς ἐπιθυμίας. Εἰς τὸν βίον τοῦ Ὁσίου Παχωμίου μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐκτροπῶν τοῦ ἐρημιτισμοῦ ἀναφέρονται καὶ τὰ ἐξῆς: «ὁ μὲν ἐπάνωθεν πέτρας ἑαυτὸν ρίψας ὡς ἐκστατικὸς καὶ ἄλλος μαχαίρα ἐπέπτυξε τὴν κοιλίαν αὐτοῦ καὶ ἀπέθανε καὶ ἄλλοι ἄλλως». Ὁ δὲ κατὰ τὸν Ἐ' αἰῶνα ἀκμάσας Νεῖλος διηγεῖται ὅτι πολλοὶ ἀναχωρηταί, κατεχόμενοι ὑπὸ ἐσωτερικῶν πειρασμῶν καὶ μὴ δυνάμενοι ν' ἀπαλλαγῶν, περιήρχοντο εἰς ἀπόγνωσιν καὶ ὄθων οὗτοι τὴν μάχिरαν εἰς τὸ στήθος ἢ ἐκρήμιζον ἑαυτοὺς ἀπὸ ὑψηλοῦ βράχους, μετὰ τὴν πεποίθησιν ὅτι ἀπέθνησκον οὕτω μαρτυρικῶν θάνατον.

Ὁ ὅτ' αὐτὴν τὴν μορφήν ἐρημιτικὸς βίος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παραμείνῃ ἐπὶ πολὺ, ἐφ' ὅσον οὗτος δὲν εὐρίσκετο ὑπὸ τὸν πλήρη ἔλεγχον τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἀναχωρητικὴ ζωὴ ἐπερεπε τὸ ταχύτερον ν' ἀντικατασταθῆ, διότι αὐτὴ ὄχι μόνον δὲν ἐκάλυπτεν ὅλας τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος, ἀλλ' ἦτο καὶ σκληρὰ, ἐφ' ὅσον ἀπῆτει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ φθάσῃ ὁ μοναχὸς εἰς τὸ ἰδεῶδες τῆς μοναχικῆς τελειώσεως, ἀνευ προηγουμένης παιδαγωγίας.

β) Τὸ μοναχικὸν σύστημα τῆς λαύρας: Βλ. λ. Λαύρα.

γ) Τὸ κοινοβιακὸν σύστημα: Ἐν βῆμα πέραν τοῦ λαυρικοῦ ἢ κοινοτικοῦ συστήματος εὐρίσκεται τὸ κοινοβιακὸν σύστημα. Εἰσηγητὴς τούτου ὑπῆρξεν ὁ ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα ἀκμάσας Ὁσιος Παχώμιος. Οὗτος συνήγαγε τοὺς μοναχοὺς εἰς ἕν καὶ τὸ αὐτὸ οἰκοδόμημα καὶ ἔδωκεν εἰς τὸν μοναχικὸν βίον κανονικώτεραν μορφήν. Πέραν τῆς διοικησεως καὶ τῆς προσευχῆς, τὰ ὁποῖα ἐχαρακτήριζον τὸ λαυρικοὸν σύστημα, ἔθεσεν οὗτος διὰ τοῦ κοινοβιακοῦ τύπου ὑπὸ κοινὸν ἔλεγχον τὴν στέγην, τὴν ἐνδυμασίαν, τὴν διατροφήν καὶ τὴν ἐργασίαν τῶν μοναχῶν. Ἡ πρώτη κοινοβιακὴ κοινότης ἰδρύθη περὶ τὸ 320 ὑπὸ τοῦ Παχωμίου ἐν Ταβεννίσιδι (= Φοίνικες τῆς Ἰσίδος) ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ὄχθης τοῦ Νεῖλου ποταμοῦ. Ἡ δύναμις τοῦ κοινοβιακοῦ τούτου ἐφθασεν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Παχωμίου εἰς τρεῖς χιλιάδας μοναχῶν, κυβερνωμένων ὑπ' αὐτοῦ. Διηρεῖτο ἡ κοινότης αὐτῆς εἰς 24 τάξεις, ἐκάστη δὲ τάξις εἶχεν ἴδιον αὐτῆς ἐπιστάτην.

Ἐκ τῆς Αἰγύπτου ταχέως διεδόθη τὸ κοινοβιακὸν σύστημα εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, τὴν Παλαιστίνην, τὰς λοιπὰς περιοχὰς τῆς Ἀνατολῆς ὡς καὶ εἰς τὴν Δύσιν. Εἰς τὴν Αἰγύπτου ἡ ἀλλαγὴ τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐπῆλθε ταχέως καὶ ὁμαλῶς, εἰς τὴν Παλαιστίνην ὁμοῦς ἐδημιουργήθησαν ἀντιδράσεις.

Εἰσηγητὴς τῆς κοινοβιακῆς ζωῆς ἐν Παλαιστίνῃ ὑπῆρξεν ὁ Ὁσιος Θεοδοσίος. Καὶ ἐκεῖ, ὅπως καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον, διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς κοινοβιακῆς ζωῆς ἴσχυσαν αἱ διατάξεις τοῦ Παχωμίου καὶ τοῦ Μ. Βασιλείου, ἀλλ' ὁ κοινοβιακὸς βίος ἐν Παλαιστίνῃ ἔχει τοῦτο τὸ παράδοξον, ὅτι διετήρησε καὶ ἐπιτόπια γνωρίσματα. Ὁ παλαιστίνος μοναχισμὸς δὲν ἠθέλησε καὶ μετὰ τὴν διάδοσιν καὶ ἐπικράτησιν τοῦ κοι-

νοβιακό σύστημα, να εγκαταλείψη παντελώς τὸν λαυριτικὸν βίον, ἀλλὰ συνεδύασε πρὸς τὸ κοινοβιακὸν σύστημα καὶ στοιχεῖα λαυριτικῆς ζωῆς. Εἰς πολλὰ κοινόβια μοναχοὶ καὶ ἰδίως ὁ ἡγούμενος ἠσκούντο εἰς μεγαλύτεραν ἐγκράτειαν παρὰ τὴν συνήθη κοινοβιακὴν, διαμένοντες ἢ ἐν σπηλαίῳ ἐδρισκομένῳ ἐν μέσῳ τοῦ κοινοβίου ἢ πλησίον αὐτοῦ. Ὁ κατ' ἐξοχὴν κοινοβιάρχης Θεοδοσίος, ὡς ἀναφέρεται εἰς τὰς πηγὰς, ἦτο κεκρυμμένος ἐν τῷ σπηλαίῳ «ἐν πολλῇ ἔκουσῳ πτωχεῖα καὶ βοτάνοις αὐτομάτοις ἀρκούμενος, μηδὲν ἔφητὸν βουόμενος ἐσθίειν, σκληροτέραν ἔχων διαγωγὴν».

Ἐν Παλαιστίνῃ ὡς ἐπὶ τοῦ κοινοβίου ἐπέδρασε ἡ λαύρα, οὕτω κατόπιν καὶ ἐπὶ τῆς λαύρας ἐπέδρασε τὸ κοινόβιον. Τοιοῦτοτρόπως ἐν Παλαιστίνῃ ἀπαντῶνται λαύραι ἔχουσαι ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν ἢ πλησίον αὐτῶν καὶ κοινόβιον, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευε διὰ τοὺς ἀρχαίους μοναχοὺς. Οὕτω π.χ. πλησίον τῆς λαύρας τοῦ Ὁσίου Εὐθυμίου ἐδρίσκοντο τὸ κοινόβιον τοῦ Ὁσίου Θεοδοσίου. Ὁμοίως καὶ εἰς τὰς λαύρας τοῦ ἀββᾶ Γερασίμου, τοῦ Ὁσίου Σάββα κ. ἄ. Τὸ κοινοβιακὸν σύστημα διεδόθη εἰς ὀλόκληρον τὴν Παλαιστίνην εἰς τοιοῦτον βαθμὸν, ὥστε μεγάλα καὶ σπουδαῖα λαύραι μετεβλήθησαν εἰς κοινόβια.

Τὸ κοινοβιακὸν σύστημα ἡμβλυνε τὴν τραχύτητα τόσον τοῦ ἀναχωρητισμοῦ, ὅσον καὶ τοῦ λαυριτικοῦ συστήματος καὶ κατέστησεν ἀνετωτέραν τὴν ζωὴν τῶν μοναχῶν καὶ ἐφικτὴν τὴν πραγμάτων τῶν μοναχικοῦ ἰδεώδους καὶ ὑπὸ τῶν «μικρῶν» καὶ «ἀσθενῶν». Ἄλλ' ὁ βαθύτερος σκοπὸς τῆς κοινοβιακῆς ζωῆς ἦτο νὰ φέρῃ τὸν μοναχὸν εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν συμμοναχῶν του, τοῦ πλησίον του, ἵνα δυνηθῇ οὗτος ν' ἀποβῇ παράγων φιλανθρωπικῆς δραστηριότητος. Ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς ἰδρύσεως τῶν κοινοβίων εἶχεν ἀρχίσει νὰ καλλιεργῆται ὑπὸ τῶν Πατέρων τῶν «ἀποφθεγμάτων» ἡ ἀντίληψις, ὅτι «ὁ πλησίον» ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον τῆς σωτηρίας καὶ διὰ τὸν μοναχόν.

Ἡ πρὸς τὴν κατεῦθονσιν ταύτην στροφὴ τοῦ μοναχισμοῦ ἀπετέλεσε κύριον ἔργον τοῦ Μ. Βασιλείου († 378). Διὰ τοῦ Μ. Βασιλείου ὁ μοναχικὸς βίος τῆς Ἀνατολῆς ἐγνώρισε τὸν πραγματικὸν αὐτοῦ προορισμόν. Οὗτος μονάζων ἐπὶ τινα χρόνον μετὰ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας του εἰς τὸ ἐν Πόντῳ κτήμα του, συνέταξε τὸ περίφημον ἔργον του, τὰ «Ἀσκητικά», διὰ τοῦ ὁποῖου ἀνεδείχθη ὁ κατ' ἐξοχὴν νομοθέτης τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ, διότι τοῦτο ἀπέτελεσε τὸ βῆθρον τῆς ὁργανώσεως τοῦ μοναχισμοῦ κατὰ τὸς μεταγενεστέρους χρόνους. Ἡ ἀναληφθεῖσα προσπάθεια ἀναδιοργανώσεως τοῦ μοναχικοῦ βίου ὑπὸ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου κατὰ τὸν Η' αἰῶνα, ὡς καὶ ἡ κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα ὁργανώσις ὑπὸ τοῦ Ὁσίου Ἀθανασίου τῆς ἐν Ἀγ. Ὁρει μοναχικῆς ζωῆς ἐβασίσθησαν ἀμφότεραι ἐπὶ τῶν μοναχικῶν ὄρων τοῦ Μ. Βασιλείου.

δ) Τὸ ἰδιόρρυθμον σύστημα: Τὸ κοινόβιον δὲν ὑπῆρξεν ἡ τελικὴ μορφή τῆς ἀναπτύξεως καὶ διαμορφώσεως τῆς μοναχικῆς ζωῆς. Ἐνωρὶς παρουσιάσθησαν τάσεις ἀποδεσμεύσεως τῶν μοναχῶν ἀπὸ τοῦ συστήματος τούτου, τὸ ὁποῖον ἐνῶ κατ' ἀρχὰς ἐκούφιζε τὸν ζυγὸν τῶν ἀσκητῶν ἀπὸ τὴν ἀναχωρητικὴν καὶ λαυριτικὴν ζωὴν, βραδύτερον ὅμως κατέστη ἀσθητότερον μὲ περισσότερας ἀπαιτήσεις, θεωρητικὰς καὶ πρακτικὰς, ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς. Ἐνεκα τούτου ὡς καὶ τῶν πολλῶν παρεκκλίσεων, αἱ ὁποῖαι συνέβησαν εἰς τὰ κοινόβια, μάλιστα δὲ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, κυρίως ὅμως ἐπὶ Λεόντιος τοῦ Σοφοῦ, ἀπὸ τοῦ Θ' αἰ. παρετηρήθη χαλάρωσις τοῦ μοναχικοῦ βίου, ἡ ὁποία κατέληξεν εἰς τὴν δημιουργίαν ἐνὸς τετάρτου μοναχικοῦ συστήματος, τοῦ ἰδιόρρυθμου. Εἰς τὰς ἰδιόρρυθμους μονὰς παρέμειναν κοινὰ ἢ διοικήσις, ἢ προσευχὴ κατὰ τὰς Κυριακάς καὶ μεγάλας ἑορτὰς καὶ ἐν μέρει ἢ ἐργασία καὶ ἡ ἐνδυμασία, ἴδιον δὲ ἐκάστου παρέμεινε ἢ διατροφή.

Ἐπὶ τινων ὑπεστηρίχθη ἡ ἄποψις ὅτι ὁ ἰδιόρρυθμος βίος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπιστροφή εἰς τὸ κοινοτικὸν σύστημα τῶν λαυρῶν. Τοῦτο ὅμως ἐλέγχεται ἀβάσιμον διὰ δύο λόγους: Πρῶτον μὲν ὅτι οὗτος εἶναι προῖον χαλαρώσεως τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ λαυριτικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον τοποθετεῖται εἰς περίοδον ἀκμῆς τοῦ μοναχικοῦ βίου. Δεύτερον γνωρίζομεν ὅτι τὸ σύστημα τῶν λαυρῶν εἶχεν ἀσθητοτέραν μοναχικὴν ζωὴν ἀπὸ τὸ κοινοβιακὸν καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἀκριβῶς ὁ Παχώμιος διὰ νὰ καταστήσῃ ἀνετώτερον τὸν βίον τῶν μοναχῶν ἰδρύσε τὸ κοινόβιον. Πῶς λοιπὸν ὁ ἰδιόρρυθμος βίος, ὁ ὁποῖος προήλθεν ἐκ τῆς προσπάθειας τῶν πατέρων καὶ διδασκάλων τοῦ μοναχισμοῦ νὰ με-

τριάσουν τὴν ἀσθηρότητα τοῦ κοινοβίου, εἶναι δυνατόν νὰ ἀποτελῇ ἐπάνοδον εἰς ἀσυγκρίτως ἀσθητοτέραν τοῦ κοινοβίου μοναχικὴν μορφήν, οἷα ἦτο τῶν λαυρῶν;

Γεωγραφικὴ ἐξάπλωσις τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ὁ μοναχικὸς βίος ἐξεκίνησεν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον, ὅπου ἀνεπτύχθησαν ταχύτατα μεγάλα καὶ σπουδαῖα μοναστικά κέντρα μὲ χιλιάδας μοναχῶν, οἵτινες ἔξω εἰς κελλία, εἰς λαύρας καὶ μοναστήρια, ὅπως ἡ Θηβαῖς, ἡ Νιτρία, ἡ Σκήτη, ἡ Ταβέννες, τὸ Ὄρος Σινᾶ κ. ἄ. Ἐκ τῆς Αἴγυπτου ὁ μοναχισμὸς μετεφέρθη εἰς τὴν Παλαιστίνην ὑπὸ τοῦ Ἰλαριανῶν. Οὗτος κατέστησεν τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ πατρίδα Γάζαν τὴν πρώτην ἐν Παλαιστίνῃ ἐστίναν τοῦ μοναχικοῦ βίου. Τὸ παράδειγμα αὐτοῦ ἠκολούθησαν καὶ ἄλλοι ἀσκηταὶ καὶ οὕτω ταχέως διεδόθη ἡ μοναχικὴ ζωὴ εἰς ὀλόκληρον τὴν Παλαιστίνην.

Ἡ Παλαιστίνῃ, ὡς τόπος καθηγιασμένος διὰ τῆς δράσεως καὶ τοῦ αἵματος τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, προσεῖλκυσε τὸ ἐνδιαφέρον ἀσκητῶν ἀπὸ ὅλας τὰς γωνίας τῆς ἀποτοκροτορίας, μετὰ τῶν ὁποίων περιώνυμοι κατέστησαν οἱ Λατῖνοι Ἰερώνυμος καὶ Ρουφίνος. Μεγάλως λαύρας καὶ κοινόβια συνέστησαν ἐκεῖ βραδύτερον Χαρίτων ὁ Ὁμολογητῆς, Εὐθύμιος ὁ Μέγας, Σάββας ὁ Ἠγιασμένος, Θεοδοσίος ὁ Μέγας κ. ἄ.

Εἰς τὴν Συρίαν, καίτοι ὁ μοναχικὸς βίος μετηνέχθη ἐκ τῆς Αἴγυπτου, δὲν φαίνεται νὰ ἴσχυσαν αἱ μοναχικαὶ διατάξεις οὕτε τοῦ Ὁσίου Παχωμίου, οὕτε τοῦ Μ. Βασιλείου. Εἰς τὴν Συρίαν ὁ μοναχικὸς βίος ἐμφανίζεται ὡς ἰδιότυπος. Ἐπὶ τῶν μοναχῶν αὐτῆς ἐφηρμόσθησαν ὅλοι οἱ τύποι τῆς μοναχικῆς ζωῆς, ἀλλὰ κατὰ τρόπον παράδοξον. Τὸ ἀσθητὸν ἀσκητικὸν πνεῦμα ἦτο τὸ ἰδιάζον γνώρισμα τοῦ μοναχισμοῦ ἐν Συρίᾳ. Ἐπεκράτει δὲ ἡ ἀντίληψις ὅτι ὁ κοινοβιακὸς βίος ἦτο στάδιον προπαρασκευαστικὸν διὰ τὴν ἀναχωρητικὴν ζωὴν. Ὁ Ὁσῖος Ἐφραίμ ὁ Σύρος συνεβούλευε τοὺς πρωτοπείρους μοναχοὺς νὰ προπαρασκευάζουν ἑαυτοὺς εἰς τὸ κοινόβιον διὰ τὸν τελειότερον μοναχικὸν βίον. Γραπτὰ μοναχικὰ διατάξεις ρυθμίζουσαι τὸν μοναχικὸν βίον ἐν Συρίᾳ δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρχον, ὑπῆρχον ὅμως ἄγραφοι διατάξεις, προερχόμενοι ἐκ συνηθειῶν ἢ ἐκ τοῦ παραδείγματος τῶν ἐπιφανεστέρων μοναχῶν καὶ κυρίως τοῦ Ὁσίου Ἐφραίμ τοῦ Σύρου.

Ἡ ἰδιόρρυθμος ἀνάπτυξις τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν Συρίᾳ παρουσίασε πολλὰ φαινόμενα μοναχικῆς ζωῆς. Ἀσκηταὶ τινὲς ὀνομαζόμενοι «Βοσκοί», περιπλανώμενοι ἀγελῶν εἰς τὰς ἐρήμους καὶ τὰ ὄρη τῆς Συρίας, ἔξω ἐν προσευχαῖς καὶ ὕμνοις πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐτρέφοντο ἐκ χλόης καὶ ριζῶν. Ὁ Ὁσῖος Ἐφραίμ ὁ Σύρος μετὰ θαυμασμόν περιέγραψε τὸν βίον αὐτῶν. Ἄλλο μοναχικὸν φαινόμενον ἀπέτελλον οἱ ἐγκλειστοί. Οὗτοι ἐκλείοντο ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἰς στενόχωρα κελλία (ἐγκλειστρα), ὅπου μετὰ δυσκολίας ἠδύναντο νὰ κινηθοῦν. Ἄλλο εἶδος ὑπερβολικοῦ ἀσκητικοῦ βίου εἶναι τῶν στυλιτῶν ἢ κιονιτῶν. Οἱ στυλιταὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη κατὰκου εἰς τὴν κορυφὴν στύλων πρὸς συμβολικὴν παράστασιν τῆς ἐξάρσεως αὐτῶν ἀπὸ τῆς γῆς πρὸς τὸν οὐρανόν. Ἐπισητῆς τοῦ εἶδους αὐτοῦ τῆς ἀσκήσεως ὑπῆρξεν ὁ Ὁσῖος Συμεὼν ὁ Στυλιτῆς († 462), ὅστις ἔζησε 30 ἔτη ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἡμιρεπλωμένου στύλου παρὰ τὴν Ἀντιόχειαν. Ὅπως εἰς τὴν Αἴγυπτον οὕτω καὶ εἰς τὴν Συρίαν ὑπῆρχον καὶ οἱ κατὰ Χριστὸν σαλοί, οἱ ὁποῖοι περιώδεον διὰ νὰ ἐπιδείξουν χάριν ταπεινώσεως ἐπιτηδευμένην παραφροσύνῃν.

Εἰς τὴν Συρίαν ἐνῶ ὁ μοναχικὸς βίος ἀπετέλει σπουδαῖαν καὶ μεγάλην πνευματικὴν δύναμιν τῆς Ἐκκλησίας, ὄρισμένοι τάξεις μοναχῶν ἀπεσχίσθησαν αὐτῆς καὶ περιέπεσαν εἰς πλάνας. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ Ἀδδιανοί, ὀνομασθέντες οὕτως ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν Ἀδδίου. Κατόκων εἰς μοναστήρια καὶ ἔξω βίον ἀσκητικώτατον. Ὁ Θεοδόρητος Κύρου ἀποδίδει εἰς αὐτοὺς μανιακὸς δοξασίας. Ὁ Ἐπιφάνιος ὅμως λέγει, ὅτι ἦσαν ὀρθόδοξοι, δεχόμενοι μόνον τὸν ἀνθρωπομορφισμόν τοῦ Θεοῦ. Οἱ Ἀδδιανοὶ ἦσαν πρωτοπασχίται καὶ συνεβάρταζον μετὰ τῶν Ἰουδαίων τὸ Πάσχα.

Κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ Δ' αἰῶνος ἐνεφανίσθησαν εἰς τὴν Συρίαν καὶ ἄλλοι ἀσκηταὶ ἀποσχισθέντες τῆς Ἐκκλησίας. Οὗτοι ἐκ τῶν κατὰ καιροὺς ἀρχηγῶν αὐτῶν ὀνομαζόντο Λαμπετιανοί, Ἀδελφιανοί, Εὐσταθιανοί καὶ Μαρκιωνισταί, ἐκ μερικῶν δὲ ἰδιωμάτων αὐτῶν ὀνομαζόντο Εὐχίται ἢ εἰς τὴν συριακὴν Μασσαλιανοί, λόγῳ τῆς κυριαρχικῆς θέσεως, τὴν ὁποῖαν ἔδιδον εἰς τὴν προσευχὴν. Ἐπίστευον ὅτι ἔφθασαν εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς ἀσκητικῆς τελειότητος καὶ ὅτι εἶχον ἀποκτήσει τὴν πλήρη ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν εἶχον πλέον ἀνάγκην ἀγώνων καὶ ἀσκή-



Μεγάλσχημος έρημίτης, προσευχόμενος. Σχέδιον Ρώσου καλλιτέχνου του 19' αιώνου.

σεων. Ἐπεδίακον τὴν εξαφάνισιν τῶν διαφορῶν φύλου καὶ ἀπέρριπτον πᾶσαν περὶ τὰ γῆινα ἀσχολίαν. Ἀπέφεινον οὕτως παντελῶς τὴν σωματικὴν ἐργασίαν, ὡς ἀναξίαν τοῦ ἀνωτέρου πνευματικοῦ βίου καὶ ἔζον μόνον ἀπὸ ἐλεημοσύνας. Λόγῳ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκτοτε ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὴν Συρίαν ἡ ἥπια καὶ ὄργανωμένη μορφή τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ κυρίως μετὰ τὴν διὰ τοῦ δ' κανόνος ἀπόφασιν τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ὅτι: «οἱ ἀληθῶς καὶ εὐλικρινῶς τὸν μονῆρον μετιόντες βίον τῆς προσηκούσης ἀξιούσθωσαν τιμῆς. Ἐπειδὴ δὲ τινες τῶ μοναχικῶ κεχρημένοι προσχῆματι, τὰς τε ἐκκλησίας καὶ τὰ πολιτικά διαταράσσουσι πράγματα, περιόντες ἀδιαφόρως ἐν ταῖς πόλεσιν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ μοναστήρια ἐαυτοῖς συνιστᾶν ἐπιτηδεύοντες, ἔδοξε, μηδένα μὲν μηδαμοῦ οἰκοδομεῖν μηδὲ συνιστᾶν μοναστήριον ἢ εὐκτήριον οἶκον, παρὰ γνώμην τοῦ τῆς πόλεως ἐπισκόπου· τοὺς δὲ καθ' ἑκάστην πόλιν καὶ χώραν μονάζοντας, ὑποτετάχθαι τῷ ἐπισκόπῳ καὶ τὴν ἡσυχίαν ἀσπάζεσθαι... μήτε δὲ ἐκκλησιαστικοῖς, μήτε βιοπανόντας τὰ ἴδια μοναστήρια, ἢ ἐπικοινωνεῖν, καταλιμπάνοντας ἀναγκαίαν ὑπὸ τοῦ τῆς πόλεως ἐπισκόπου...».

Καὶ εἰς τὰς τρεῖς ἀνατὼρῳ χώρας ὁ μοναχικὸς βίος ἤρχισεν ὑποχωρῶν ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος, δηλαδὴ ἀπὸ τῆς κατακτήσεως τῶν ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ἀλλ' οὐδέποτε ἐξέλιπεν.

Διὰ τῆς Καππαδοκίας καὶ τῆς Μ. Ἀσίας ἐξηπλώθη ὁ μοναχικὸς βίος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν πρωτεύουσαν τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐκ τῶν μονῶν αἱ ὁποῖαι ἰδρῦθησαν εἰς τὰ περὶ τὴν αὐτῆς πολλὰ ἀπέβησαν σπουδαία πνευματικά κέντρα καὶ διὰ τῆς δραστηριότητος αὐτῶν μεγάλας ἐπηρέασαν τὴν πορείαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Ἰδιαιτέρως τὸν τύπον ἔλαβεν ὁ κοινοβιακὸς βίος διὰ τῶν κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ἀναφανέντων Ἀκοιμητῶν. Ἡ μονὴ τῶν Ἀκοιμητῶν, ἰδρυθεῖσα περὶ τὸ 430 ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Ἀλεξάνδρου, ἔλαβε τὴν ὀνομασίαν αὐτῆς ἀπὸ τὴν ἀκοιμητῶν λατρείαν τῶν μοναχῶν. Οὗτοι καθ' ὅλον τὸ εἰκοσιτετράωρον ἐξύμνον τὸν Θεόν, διηρημένοι εἰς τρεῖς τάξεις διαδεχομένης ἀλλήλας εἰς τὸν ναόν. Καὶ ἡ κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ἰδρυθεῖσα μονὴ τῶν Στουδίου-ὑπὸ Ρωμαίων πατρικίου κατέστη κέντρον τῆς λειτουργικῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, ὁ ὁποῖος ἐξῆσε καὶ ἤγκισσε κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα, κατέστη διὰ τοῦ βίου του πρότυπον τῶν μοναχῶν καὶ μετερρῦμισε τὸν μοναχικὸν κανόνα. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς περιοχὰς αὐτὰς ὁ μοναχισμὸς κατεστράφη μετὰ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν.

Ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος σπουδαῖον μοναχικὸν κέντρον καθίσταται τὸ Ἅγιον Ὄρος. Τὸν μοναχικὸν βίον ἐγέννησε τὸ Ὄρος ἤδη ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος, ἀλλ' ἐπισήμως εἰσῆλθε τοῦτο εἰς τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τοῦ Θ' αἰῶνος, ὅτε μοναχοὶ αὐτοῦ ἔλαβον μέρος εἰς τὴν ὑπὸ τῆς αὐτοκρατορίας Θεοδώρου συγκληθεῖσαν ἐν Κωνσταντινούπολει σύνοδον (843).

Ἡ ἰδρυσις μεγάλων μοναστηρίων ἐν Ἄθῳ ἤρχισε κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ Γ' αἰῶνος. Τὸ 963 ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος Φωκᾶς παρεχώρησε διὰ διατάγματος τὸ δικαίωμα εἰς τὸν μοναχὸν Ἀθανάσιον νὰ ἰδρῦσῃ ἐκεῖ μεγάλην λαύραν. Τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀθανασίου ἐμιμήθησαν καὶ ἄλλοι, ὥστε ἐντὸς ὀλίγου χρόνου ἰδρῦθησαν καὶ ἄλλα ἐνδιατήματα μοναχῶν, τὰ ὁποῖα ἐτέθησαν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ «Πρώτου». Τὸ 1313 ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος Κομνηνὸς ὑπέγαγεν ὅλα τὰ ἰδρύματα τοῦ Ὄρους ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπον Ἰερισσοῦ, ἀλλὰ τοῦτο ἐδημιούργησε προστριβὰς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ «Πρώτου». Ἐνεκα τούτου κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ἡ δικαιοδοσία τοῦ Ἰερισσοῦ κατηργήθη, περιήλθε δὲ καὶ πάλιν ἡ ἐξουσία εἰς τὸν «Πρώτον», ὁ ὁποῖος ἐγκαθιδρύετο ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως.

Σήμερον τὴν διοικητικὴν ἐξουσίαν εἰς Ἅγιον Ὄρος ἀσκεῖ ἡ ἱερά κοινότης, ἀποτελουμένη ἐξ εἰκοσι μελῶν, ἥτοι ἐνὸς ἀντιπροσώπου ἐξ ἐκάστης μονῆς, ἐκλεγομένων κατ' ἔτος.

Αἱ μοναὶ εἶναι διηρημέναι εἰς πέντε τετράδας ἐχούσας ἐπικεφαλῆς τὰς ἰσχυροτέρας μονὰς τῆς λαύρας, τοῦ Βατοπεδίου, τῶν Ἰβήρων, τοῦ Χιλανδαρίου καὶ τοῦ Διονυσίου.

- 1) Λαύρας, Δοχειαρίου, Ξενοφώντος, Ἐσφιγμένου.
- 2) Βατοπεδίου, Κουτλουμουσίου, Καρακάλλου, Σταυρονικήτα.
- 3) Ἰβήρων, Παντοκράτορος, Φιλοθέου, Σιμωνοπέτρας.
- 4) Χιλανδαρίου, Ξηροποτάμου, Παύλου, Γρηγορίου.
- 5) Διονυσίου, Ζωγράφου, Παντελεήμονος, Κωνσταμινίου.

Ἐκάστη τετράς ἀναλαμβάνει τὴν ἐπιστασίαν δι' ἕν ἔτος. Οὕτως ἐκ τῶν εἰκοσιν ἀντιπροσώπων μονῶν οἱ τέσσαρες ἀπο-

τελοῦν τὸ ἐκτελεστικὸν ὄργανον, τὴν ἐπιτροπὴν τῶν ἐπιστατῶν. Ὁ ἐκπρόσωπος τῆς πρώτης μονῆς τῆς τετράδος καλεῖται πρωτεπιστάτης, εἰς σύνδεσιν τῶν ὀνομάτων τοῦ ἀρχαίου «Πρώτου» καὶ τοῦ νεωτέρου «Ἐπιστάτου».

Τὸ Ἅγιον Ὄρος κατὰ τὴν μακραίωνα αὐτοῦ ἱστορίαν ἐγένωρισεν ὅλους τοὺς τύπους καὶ τοὺς θεσμοὺς τῆς μοναχικῆς ζωῆς καὶ κατέστη σύμβολον τῆς καθολικότητος καὶ ἐνότητος τῆς Ὀρθοδοξίας. Σήμερον ἀποτελεῖ τὸ μοναχικὸν κέντρον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου περιώνυμον μοναχικὸν κέντρον καὶ ἐφάμιλλον πρὸς τὸ Ἅγιον Ὄρος κατέστησαν τὰ Μετώρα, εἰς τοὺς ἀποτόμους βράχους τῶν ὁποίων ἐκτίσθησαν ἐπιβλητικαὶ μοναὶ, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας ἀπέβησαν τὸ στήριγμα τῶν χριστιανῶν τῆς Θεσσαλίας καὶ κέντρον σπουδαίας πνευματικῆς ζωῆς δι' ὅλην τὴν Ἑλλάδα.

Ὁ μοναχικὸς βίος εἰς τὴν Δύσιν. Ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν ὁ μοναχικὸς βίος μετηνέχθη εἰς τὴν Δύσιν ἤδη κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα. Τὰ πρῶτα σπέρματα τοῦ ἀνατολικοῦ μοναχισμοῦ ἐρρίφθησαν εἰς τὴν Δύσιν ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀθανασίου κατὰ τὴν ἐκεῖ παραμονὴν τὸν ὡς ἐξορίστου (339) καὶ δὴ καὶ διὰ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ συγγραφέντος Βίου τοῦ Μ. Ἀντανίου, μεταφρασθέντος μάλιστα εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν ὑπὸ τοῦ πρεσβυτέρου καὶ μετέπειτα ἐπισκόπου Ἀντιοχείας Εὐαγρίου (380). Ἄλλ' ἐκείνοι πού συνετέλεσαν εἰς τὴν εὐρύτεραν διάδοσιν αὐτοῦ εἰς τὴν Δύσιν εἶναι οἱ Ἰερώνυμος καὶ Ρουφίνος ὡς καὶ ἄλλοι ἐπίσκοποι, οἱ ὁποῖοι ἐξῆσαν τὸν μοναχικὸν βίον ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Οἱ Ἰερώνυμος καὶ Ρουφίνος διέδωκαν τὸν μοναχικὸν βίον εἰς τὴν Ρώμην, ὁ ἐπίσκοπος Μεδιολάνου Ἀμβρόκιος, ἀπὸ ὅπου μετεδόθη βραδύτερον καὶ εἰς τὴν Ἰσπανίαν. Εἰς τὴν Β. Γαλλίαν διέδωκε τὸν μοναχικὸν βίον ὁ Τουρόνης Μαρτίνος (370), εἰς δὲ τὴν Ν. Γαλλίαν ὁ ἐπίσκοπος Ἀρελάτης Ὀνωράτος (400) καὶ ὁ ἐκ Σκυθίας Ἰωάννης Κασσιανός, εἰς τὴν μεσημβρινὴν Γαλλίαν τὰς διατάξεις τοῦ ἀνατολικοῦ μοναχικοῦ βίου.

Ἡ ἐπιδρομὴ τῶν γερμανικῶν φύλων εἰς τὴν Δύσιν ἐπέφερε κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα τὴν καταστροφὴν τοῦ μοναχικοῦ βίου. Τὴν ἀδιανογήνασιν τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐπεχείρησεν ὁ ἐκ Νουρσίας Βενέδικτος ὁ ὁποῖος ἰδρυσεν τὸν ΣΤ' αἰῶνα ἐν Καμπανία καὶ ἐπὶ τοῦ ὄρους Κασσίνου τὸ ὁμώνυμον μοναστήριον (Monte Cassino).

Ὁ μοναχικὸς βίος εἰς τὴν Δύσιν ἤγκισσε κυρίως κατὰ τὸν Μεσαίωνα, ὅποτε ὀργανώθησαν ἰσχυρὰ μοναχικὰ τάγματα, συνετέλεσαν μεγάλας εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ μεταξὺ τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης καὶ εἰς τὸν ἐκπολιτισμὸν αὐτῶν.

Τὰ ἰδεώδη τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ὁ μοναχικὸς βίος συνδέεται ἀναποσπᾶστος μετὰ τῶν θεσμῶν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Εἶναι οὗτος ἡ πραγματικὴ εἰς τὸν ἰδεώδους τῆς χριστιανικῆς ζωῆς, διότι ὁ μοναχὸς ζητεῖ νὰ ἐφαρμόσῃ πληρῶς τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας. Δὲν εἶναι δεινός, εἶναι τουναντίον ἥρωας καὶ ἀγωνιστὴς γενναῖος, πολεμεῖ συνεχῶς κατὰ τῆς κακίας καὶ τοῦ κόσμου, μερμυρῶν νυχθημερὸν περὶ ὑψηλοτέρας ζωῆς καὶ τῆς σωτηρίας τῆς ψυχῆς του. Διὰ τοῦτο δικαίως ὁ μοναχικὸς βίος ὑμνήθη ἀνὰ τοὺς αἰῶνας ὡς ἡ ὀνίστη φιλοσοφία.

Ὁ μοναχὸς ἵνα καταστήσῃ ἐαυτῷ εὐχερῆ τὴν κατόρθωσιν τῆς ἀρετῆς ἀποκόπτει τοὺς δεσμοὺς αὐτοῦ πρὸς τὸν ὕλικόν κόσμον καὶ ζῆ ξένον βίον, τὸν μονῆρον βίον, διὰ τῆς φυγῆς εἰς τὰς ἐρήμους καὶ τῆς ἀποταγῆς πατρίδος, συγγενῶν, περιουσίας κ.λπ.

Ἰδιαιτέρως τὸ ἐξοχον μεγαλειῶν τῆς ἀποταγῆς τῶν ἐγκοσμιῶν φαίνεται ἐν τούτῳ, ὅτι φυσικὴν ἐκδήλωσιν αὐτῆς ἔχει τὴν παρθενίαν καὶ τὴν ἀκτημοσύνην, δύο ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι ὑπερβαίνουν τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν καὶ δὲν εἶναι πλέον ἐντολαὶ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ἐξαίρεσις, ἐκ μέρους δὲ τῶν μοναχῶν πρὸς τὸν Θεόν εἶναι δῶρα ὑπὲρ τὰ ὀφειλόμενα προσαγόμενα. «Οὐ μόνον», λέγει ὁ ἄββας Δωρόθεος, «οἱ θεοφόροι μάρτυρες τὰς ἐντολάς ἐφύλαξαν, ἀλλὰ καὶ δῶρα προσήνεγκαν τῷ Θεῷ».

Πρὸς τὴν ἀποταγὴν συνδέεται ἡ ταπεινοφροσύνη, καθ' ὅτι αὕτη εἶναι ἡ πρώτη αἰτία καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀποταγῆς. Δὲν νοεῖται ἀποταγὴ ἄνευ ταπεινοφροσύνης, ἀλλ' οὕτε μοναχικὴ ζωὴ ἄνευ ἀποταγῆς. Τὰ μέσα διὰ τῶν ὁποίων οἱ μοναχοὶ ἐπιτυγχάνουν τὴν ταπεινάσιν εἶναι οἱ σωματικοὶ κόποι. «Ὁ



Μοναχός, ἀναγινώσκων εἰς τὸ κελλίον του.

κόπος φύσει ταπεινοὶ τὸ σῶμα, τοῦ δὲ σώματος ταπεινοῦμένου ταπεινοῦται καὶ ἡ ψυχὴ».

Διὰ τοὺς «ἀποθνήσκοντας τῷ κόσμῳ» ἀσκητὰς, πατρὶς καθίσταται πλέον ὁ οὐρανός, πρὸς τὸν ὁποῖον διὰ τῆς νοερᾶς προσευχῆς καὶ τῆς μυστικῆς κλίμακος, χειραγωγούμενοι δὲ ὑπὸ τῶν κατὰ καιροὺς μεγάλων διδασκάλων τοῦ μοναχικοῦ βίου, ἀνέρχονται οἱ οὐρανοπολίται οὗτοι μετὰ ἀγωνιώδους προσπάθειας βαθμίδα, ἵνα, κατὰ τὴν ἔκφρασιν Συμεῶν τοῦ Νέου Θεολόγου, ἀτενίσουν οὗτοι τὸ θεῖον φῶς, μετᾶσχουν εἰς τὴν θεῖαν δόξαν καὶ διὰ τῆς θείας χάριτος θεοποιηθοῦν καὶ αὐτοί.

Ἡ ὑπακοὴ εἴτε εἰς τὸν ἡγούμενον, εἴτε εἰς τὸν πνευματικὸν τῆς ἐρήμου, τὸν ἄββαν, ὑπῆρξε σημαντικὸν μέλημα τῶν μοναχῶν. Τὸ ἐγωϊστικὸν φρόνημα εἶναι φαινόμενον τοῦ κόσμου καὶ ὡς ἐκ τούτου ὁ μοναχὸς ὄφειλε νὰ ἐκριζώσῃ τοῦτο παντελῶς.

Κατὰ τὴν μεταγενεστέραν ἀσκητικὴν ἀρετολογίαν αἱ κακίαι αἱ ἀπειλοῦσαι τὴν ἠθικὴν ἀκεραιότητα τοῦ ἀσκητοῦ εἶναι οἱ ὀκτὼ θανάσιμοι λογισμοί, ἤτοι ἡ γαστριμαργία, ἡ ἀκολασία, ἡ φιλαργυρία, ἡ ὀργή, ἡ λύπη, ἡ ἀκηδία, ἡ κενοδοξία καὶ ἡ υπερφάνεια. Ὁ μοναχὸς κόπτων τὸ θέλημα αὐτοῦ φθάνει εἰς τὴν ἀπροσπάθειαν καὶ ἐκ τῆς ἀπροσπαθείας ἔρχεται εἰς τελείαν ἀπάθειαν. Διὰ τῆς ἀπαθείας νεκράνονται πάντα τὰ πάθη, τὰ ὁποῖα ἀνταποκρίνονται εἰς τοὺς ἀνωτέρω ὀκτὼ λογισμοὺς, ἐλευθεροῦται οὗτος ἐκ τοῦ βάρους τοῦ περιβάλλοντος κόσμου, ἀποθνήσκει διὰ τὸν κόσμον, ἀποδεσμεύεται ἀπὸ τῆς γηίνης ἔλξεως καὶ κατέρχεται πάνοπλος εἰς τὸ στάδιον τοῦ ἀγῶνος ἐναντίον τῶν δαιμόνων. Ὁ αὐτοέλεγχος καὶ ἡ αὐτοανάκρισις, ἰδίως πρὸ τῆς κατακλίσεως, δίδουν ἰσχυρὰ ὄπλα εἰς τὸν μοναχὸν διὰ τὴν ἀπονέκρωσιν τῶν παθῶν. Τὸ κυριώτερον ὅμως ὄπλον αὐτοῦ εἶναι ἡ προσευχή. Διὰ τῆς συνεχοῦς προσευχῆς ὁ μοναχὸς εὐρίσκειται εἰς ἀδιάκοπον συνάφειαν πρὸς τὸν Θεόν, φλεγόμενος ὑπὸ τοῦ θείου ἔρωτος νὰ ἔλθῃ πλησίον αὐτοῦ καὶ νὰ ἐνωθῇ μυστικῶς μετ' αὐτοῦ. Ὁλος ὁ βίος τοῦ μοναχοῦ κατέχεται ἀπὸ αὐτὴν τὴν συνομιλίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ: «προσευχῆς καιρὸς ἐστὶν ἅπας ὁ βίος», γράφει ὁ Βασίλειος.

Τὸ εἰκοσιτετράωρον τῶν μοναχῶν εἶναι διηρημένον εἰς

τρία ὀκτάωρα τμήματα, ἀνὰ ἓν διὰ τὴν προσευχὴν, τὴν ἀνάπαυσιν καὶ τὴν ἐργασίαν. Ἡ ἔντονος ἐργασία ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ μοναχικοῦ βίου ἀπετέλεσε βασικὸν μοναχικὸν κανόνα. Ἀποβλέπει αὕτη εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῶν μέσων συντηρήσεως τῶν μοναχῶν, τὴν βοήθειαν τῶν συνανθρώπων καὶ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν πονηρῶν σκέψεων, εἰσερχομένων εἰς τὴν συνείδησιν ἰδίως κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ραθυμίας. Ὁ Ἀύγουστινὸς εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ «De opere Monachorum» κατακρίνει τὴν ἀργίαν τῶν μοναχῶν καὶ προτρέπει αὐτοὺς εἰς ἐργασίαν, ἵνα μὴ ὁ δαίμων ἐβρίσκη αὐτοὺς ἀργούς. Ὁ Μ. Βασίλειος ἀπορρίπτει παντελῶς τὴν ἰδέαν, ὅτι ἡμπορεῖ ὁ μοναχικὸς βίος νὰ θεωρῆται «πρόφασις ἀργίας ἢ ἀποφυγὴ πόνου» καθ' ὅτι «πᾶσα πρόφασις ἀργίας, πρόφασις ἐστὶν ἀμαρτίας».

Ὁ μέγας ἀσκητὴς Παμβῶ μετ' ἐνθουσιασμοῦ λέγει ὅτι, ἀφ' ὅτου ἐγένετο μοναχός, δὲν ἄφησε καμμίαν ἡμέραν τὰς χεῖρας του ἄνευ ἐργασίας. Ἄλλοι δὲ ἀσκητὰὶ ὁμολογοῦν ὅτι καθ' ὅλον τὸν βίον αὐτῶν εἰργάζοντο ἀδιακόπως ἡμέραν καὶ νύκτα. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ διήγησις τῆς Λαυσαϊκῆς Ἱστορίας, κατὰ τὴν ὁποίαν γέρον μοναχὸς ἀνευρέθη νεκρὸς κρατῶν ἀκόμη εἰς τὰς χεῖρας του τὸ ἐργόχειρόν του. Εἰς τὸν βίον τοῦ Ὁσίου Κυριακοῦ, συγγραφέντα ὑπὸ Κυρίλλου Σκυθοπολίτου, ἀναφέρονται μεγάλοι ἀσκητὰί, οἱ ὁποῖοι καὶ κατὰ τὴν ὥραν τῆς κοινῆς προσευχῆς ἴσταντο μετὰ τοῦ ἐργοχειροῦ των.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ἡ ἐργασία δὲν ἀπετέλει ἄλλῳς κοινωνικὸν καθήκον, ὡς θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἐκλάβωμεν αὐτὴν σήμερον, ἀλλὰ μοναχικὸν κανόνα διὰ τὴν ἐπιδιωκομένην κατὰ Χριστὸν τελειότητα. Ἦτο αὕτη κομβοσκοίνιον, θὰ ἔλεγε κανεῖς, ἐφ' ὅσον ὑπὸ τῶν πατέρων καὶ διδασκάλων τοῦ μοναχικοῦ βίου συνιστᾶτο προσευχὴ κατὰ τὴν ἐπιτέλεισιν τῆς ἐργασίας των. Κυρίως ὅμως ἡ ἐργασία εἶναι ὄπλον διὰ τὴν νέκρωσιν τῶν παθῶν καὶ τῶν πονηρῶν λογισμῶν.

Αἱ σωματικαὶ ἐνασχολήσεις τῶν μοναχῶν ἦσαν ποικίλαι. Εἰς τὰς μονὰς τῆς Αἰγύπτου ὁ Παλλάδιος εὗρε «ράπτας», «χαλκεῖς», «τέκτονας», «καμηλαρίους», «κναφεῖς», κ.ά. Εἰς τὴν Παλαιστίνην ὑπῆρχον «παντοῖα τεχνῶν ἐργαστήρια», εἰς τὰ ὁποῖα εἰργάζοντο οἱ μοναχοί. Ἡ ἐργασία τῶν μοναχῶν συνίστατο κυρίως εἰς τὴν κατασκευὴν ἔργων χειροτεχνίας,

τά οποία υπήρξαν ανέκαθεν έκλεκτά και περιζήτητα, πρό πάντων δὲ τὰ ἔργα ζωγραφικῆς καὶ ξυλογλυπτικῆς.

Χαρακτηριστικὴ υπήρξεν ἡ φιλανθρωπικὴ δραστηριότης τῶν μοναχῶν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ. Οἱ μοναχοὶ συνέβαλον μεγάλως εἰς τὴν κοινωνικὴν δράσιν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας καὶ δὴ ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος καὶ ἐξῆς, ὅποτε διὰ τῆς ἀθρόας προσελεύσεως εἰς τὸν χριστιανισμὸν ηὔξήθησαν αἱ ἀνάγκαι τῶν χριστιανῶν. Πάντα τὰ μοναχικὰ κέντρα ἀπετέλουν ἐστίας φιλανθρωπικῆς ἀκτινοβολίας, αἱ δὲ κατὰ τόπους μοναὶ ἦσαν ὁσσεὶς φιλοξενίας καὶ περιθάλψεως τῶν πτωχῶν καὶ ἀδυνάτων.

Τὴν ἐπίδοσιν τῶν μοναχῶν εἰς τὴν φιλανθρωπίαν προώθησε καὶ ἐσυστηματοποίησε πρῶτος ὁ Μ. Βασίλειος, μετὰ τοῖς χρόνοις τοῦ ὁποίου δὲν ἐνοεῖτο μοναστήριον ἄνευ ξενῶνος, νοσοκομείου καὶ σχολείου. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Μ. Βασιλείου οἱ μοναχοὶ ἔπρεπε νὰ κατέλθουν ἀπὸ τὰ ὄρη καὶ τὰς ἐρημίας εἰς τὰς πόλεις, διὰ νὰ συστήσουν ἐκεῖ φιλανθρωπικὰ κέντρα. Τὴν διεύθυνσιν τῶν ιδρυμάτων αὐτοῦ εἶχον οἱ μοναχοί, οἱ ὅποιοι ἐκαλοῦντο «ὄρφανῶν πατέρες». Οὗτος παρήειν ὁδηγίας εἰς τοὺς μοναχοὺς, πῶς πρέπει νὰ περιποιῶνται τοὺς ἀρρώστους εἰς τὰ ξενοδοχεῖα τῶν μονῶν: «Διδασκόμεθα οἱ ὑπηρετοῦντες τοῖς ἐν τῷ ξενοδοχεῖῳ ἀρρώστοις, μετὰ τσαύτης διαθέσεως ὑπηρετεῖν, ὡς ἀδελφοῖς τοῦ Κυρίου ὑπηρετοῦντες». Καὶ ἀλλάχου ὁ Μ. Βασίλειος γράφει «συμπάσχειν τοῖς πάσχουσι καὶ συνδακρύνειν καὶ σφόδρα τούτους πενθεῖν... μέγα τὸ τῆς διακονίας ἔργον καὶ βασιλείας οὐρανῶν πρόξενον». Καὶ ὁ ἱ. Χρυσόστομος ἀναφέρει, ὅτι εἰς κάθε μονὴν ὑπῆρχον πτωχοὶ καὶ ἀσθενεῖς, οἱ ὅποιοι ἐτύγχανον ἀδελφικῆς στοργῆς καὶ περιθάλψεως ἐκ μέρους τῶν μοναχῶν.

Ἡ φιλανθρωπικὴ δραστηριότης τῶν μοναχῶν διτηρήθη καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους. Εἰς τὸ κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα ἰδρυθὲν μοναστήριον τοῦ Παντοκράτορος ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐλειτούργει νοσοκομεῖον ὀργανωμένον κατὰ τὸν τρόπον ἐνθυμιζόμενα τὰ σημερινὰ νοσοκομεῖα. Λείψανα τῆς φιλανθρωπικῆς καὶ κοινωνικῆς δραστηριότητος τῶν μοναχῶν εὕρισκει κανεὶς μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἐπισκεπτόμενος οἰονδήποτε ὀρθόδοξον μοναστήριον, ἰδιαιτέρως δὲ τὰς μονὰς τοῦ Ἁγίου Ὁρους.

Οἱ μοναχοὶ οἱ ἐπιδιδόμενοι εἰς τὴν ἐργασίαν, τὴν φιλανθρωπίαν καὶ ἐν γένει εἰς τὸ κοινωνικὸν ἔργον, συνδυάζοντες

Ἁγιορείτης μοναχός, ἐργαζόμενος.



Γρηγόριοι μοναχοὶ τῆς Ρουμανίας, κατὰ τὴν καθημερινὴν ἀσχολουμένην των.

τὴν ἐνασχόλησιν μετὰ τὸν ἀγῶνα ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τὰ πάθη καὶ τὴν ἐνασχόλησιν μετὰ τὴν ἐξυπηρετήσιν τῶν ἐχόντων ἀνάγκην ἐλέγοντο παλαιότερον πρακτικοί. Ὁ Παλλάδιος ἐν τῇ Λαυσαϊκῇ Ἱστορίᾳ γράφει τὰ ἐξῆς διὰ τὸν περὶ τὰς καλὰς πράξεις ἀσχολούμενον μοναχόν: «καλὸς μὲν οὗτος καὶ πάνυ καλός. Πρακτικὸς γὰρ οὗτος καὶ ἐργάτης ἐστὶ τῶν ἐντολῶν, ἀλλὰ περὶ τὰ γήινα ἀσχολεῖται. Ἀνώτερος τούτου ὁ θεωρητικὸς, ὁ πολυπραγμονῶν τὰ οὐράνια καὶ ὑπ' οὐδεμιᾶς φροντίδος ἐπ' ἀρχῆν ἐν ἀκόμῃ ὑψηλότερον στάδιον εἰς τὴν κλίμακα τῆς μοναχικῆς τελειώσεως, ἡ θεωρία, δηλαδὴ ἡ προσπάθεια ἄμεσου κοινωνίας μετὰ τὸν Θεόν.

Μεταξὺ τῶν μοναχῶν ἐδημιουργήθη πολὺ ἑνωρὶς σύγκρουσις ἀπόψεων περὶ τοῦ πρακτικοῦ καὶ θεωρητικοῦ μοναχισμοῦ. Ὁ Μ. Βασίλειος ἀντιμετωπίζων τὸ πρόβλημα αὐτὸ καὶ χωρὶς ἰσχυρῶν βίων, ἀφήνει ἕκαστον νὰ πράξῃ κατὰ τὴν ἑαυτοῦ ἐφεσίν: «ζήλωσον ἂν θέλῃς, ἢ διάκονος ἔσο πτωχῶν, ἢ ἐραστῆς δογμάτων Χριστοῦ... ἀμφοτέρω ζηλώσαι, ἐκατέρωθεν ἀποφύρου τὸν καρπὸν τῆς σωτηρίας».

Τὴν ὑπεροχὴν τῆς θεωρίας ἐναντι τῆς πράξεως συναντῶμεν πολὺ ἑνωρὶς εἰς ἕν ποίημα Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, τὸ ὁποῖον λέγει:

*Πράξιν προτιμήσεις, ἢ θεωρίαν;
Ὅψις τελείων ἔργων, ἢ δὲ πλείονων.
Ἄμφω μὲν εἰσι δεξιάι τε καὶ φίλαι,
σὺ δὲ πρὸς ἡν πέφυκας, ἐκτείνου πλέων...*

Διὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ μοναχικοῦ ἰδεώδους ἀπαραίτητον ὄρον ἀπετέλεσαν εἰς τοὺς ἀσκητὰς ἡ ἡσυχία, τόσον ἡ ἐσωτερικὴ ὅσον καὶ ἡ ἐξωτερικὴ, διὰ τῆς ὁποίας ἀποδιώκονται αἱ αἰτίαι τῶν παθῶν. Ἡ τελευταία ἀναλαμπὴ τῆς βυζαντινῆς μυστικῆς θεολογίας, ὁ ἡσυχασμὸς (βλ. λ.), ἐξ αὐτῆς τῆς καταστάσεως ἔλαβε τὴν ὀνομασίαν τῆς.

Ἀρρηκτῶς συνδεδεμένη μετὰ τὴν χριστιανικὴν ἀσκησιν ἦτο καὶ ἡ τάσις πρὸς τὴν σιωπὴν. Ἡ σιωπὴ, ἡ ὁποία παρὰ τοῖς φιλοσόφοις ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς μέσον ἐνοράσεως καὶ πνευματικῆς συλλήψεως, παρὰ τοῖς χριστιανοῖς μοναχοῖς ἀπέτελεσε βασικὴν προϋπόθεσιν διὰ τὴν τελειώσιν. Κατ' ἀρχὰς συνίστατο αὕτη εἰς τὴν ἀποφυγὴν τῆς φλυαρίας καὶ εἰς τὴν κατά περιστάσεις σιγὴν τῶν μοναχῶν. Ὁ ἄββας Ποιμὴν λέγει: «ὁ λαλῶν διὰ τὸν Θεὸν καλῶς ποιεῖ καὶ ὁ σιγῶν διὰ τὸν Θεὸν ὁμοίως». Βραδύτερον ὅμως τὸ στοιχεῖον τῆς σιωπῆς κατέστη μέσον αὐτοσυγκεντρώσεως, συνδεδέν κυρίως μετὰ τὴν ἐσωτερικὴν προσευχὴν. Ἡ προσευχὴ, ὡς προῖον τῆς διαθέσεως τῆς καρδίας, ἐκρίθη προτιμότερον νὰ μὴ ἐκφωνῆται καθ' ὅσον ἡ ἐκφώνησις δημιουργοῦσα ἐξωτερικὰ ἐρεθίσματα εἶναι δυνατόν νὰ διακόψῃ τὴν προσήλωσιν εἰς τὸ ἀντικείμενον τῆς προσευχῆς. Οὕτω προέκυψεν ἡ νοερὰ προσευχὴ.

Οἱ θεωρητικοὶ μοναχοὶ ζῶντες ἐντὸς τοῦ περιβάλλοντος τῆς ἀπολύτου ἡσυχίας καταξιοῦνται ἀοράτων θεαμάτων, ζοῦν εἰς μίαν διαρκῆ ἔλλαμψιν, εἰς θεῶν φωτός.

Ἡ ἐπικράτησις τῆς θεωρητικῆς τάσεως δὲν εἶναι ἀπόλυτος. Ὁ μοναχός, ὁ γνωρίζων τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ ἀποστολήν, δὲν πρέπει νὰ ζῇ ἀποκλειστικῶς δι' ἑαυτόν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ συμφέρον τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς κοινωνίας. Καίτοι φυγαδεύει ἑαυτόν ἐκ τῆς κοινωνίας εἰς τὴν ἔρημον, δὲν ἀνήκει μόνον εἰς ἑαυτόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν, οὐχὶ βεβαίως ἀμέσως, ὡς τὰ λοιπὰ αὐτῆς μέλη, ἀλλὰ ἐμμέσως, δυνάμει τῶν ὑπηρεσιῶν καὶ καθηκόντων, δυνάμει τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ

Κλασικόν παράδειγμα παραμένει ο μέγας πατήρ και διδάσκαλος τῆς ἐρήμου Ἀντώνιος, ὁ ὁποῖος εἰς δυσκόλους στικρατῆσιν αὐτὴν εἰς τὴν ὀρθὴν πίστιν καὶ ἀνακουφιστὴν αὐτὴν ἀπὸ τὰς πολλαπλᾶς ταλαιπωρίας. Ὁ δὲ Θεόδωρος Στουδίτης, ὁ πρόμαχος τῆς Ὁρθοδοξίας, εἶναι γνωστὸν ποῖαν ἄμυναν ἀντέταξε δὲς τῆς εἰκονομαχίας ἐνέσκηψε χειμῶν.

Χωρὶς νὰ παραγνωρισθῇ ἡ θεωρία, εἰς τὴν ὅποιαν τόσον πολλὰ ὀφείλει ἡ χριστιανικὴ φιλολογία καὶ ἡ εὐσέβεια, εἶναι ἀνάγκη νὰ τονίζεται καὶ τὸ στοιχεῖον τῆς κοινωνικῆς δραστηριότητος. Ἀσχολοῦνται μὲν οἱ μοναχοὶ μὲ τὴν θεωρίαν καὶ ἀγωνίζονται διὰ τὴν λύτρωσιν τῆς ψυχῆς αὐτῶν, ἀλλὰ παραλλήλως ἐπιδιώκουν καὶ τὴν ψυχικὴν καὶ σωματικὴν σωτηρίαν τοῦ πληθίου. Καθὼς γράφει ὁ Μ. Ἀθανάσιος εἰς τὸν βίον τοῦ Μ. Ἀντωνίου, «οἱ μοναχοὶ πρέπει νὰ ἀποτελοῦν ὄχι μόνον «τὴν σκηνὴν τὴν πεπληρωμένην θεῖον χορῶν, ψαλλόντων, νηστεύοντων, εὐχομένων, ἀγαλλομένων, ἐπὶ τῇ τῶν μελλόντων ἐλπίδι», ἀλλὰ καὶ «τὴν σκηνὴν τῶν φιλολογοῦντων καὶ ἐργαζομένων εἰς τὸ ποιεῖν ἐλεημοσύνας, ἀγάπην τε καὶ συμφωνίαν ἐχόντων ἐν ἀλλήλοις».

Ἡ ἀσκητικὴ γραμματεία. Ἀσκητικὴν γραμματείαν ὅταν λέγωμεν ἐννοοῦμεν τὸ τμήμα ἐκεῖνο τῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας, τὸ περιλαμβάνον συγγράμματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐξαιρέται, καθορίζεται καὶ διακονοῦνται ὁ ἀσκητικὸς βίος, ἡ εἰς τὰ ὁποῖα περιέχονται βιογραφίαι καὶ συλλογαὶ ἀποφθεγμάτων μεγάλων ἀσκητῶν.

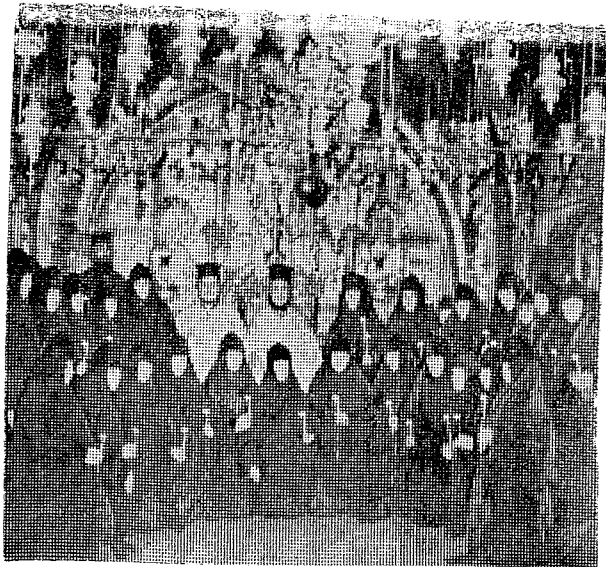
Ἄν καὶ τὰ ὄρια μεταξὺ ἀσκητικῆς γραμματείας καὶ μυστικῆς εἶναι λίαν ἀκαθόριστα, ἐν τούτοις πρέπει αὐταὶ νὰ διακρίνονται μεταξὺ τῶν, καθ' ὅτι ἡ μὲν ἀσκητικὴ γραμματεία πραγματεύεται περὶ τῶν ἐξωτερικῶν κυρίως πολλαπλῶν ὑποχρεώσεων τοῦ χριστιανικοῦ βίου, ἡ δὲ μυστικὴ ἐξετάζει τὸν μύχιον θρησκευτικὸν βίον «ἐν τῇ ἀμέσῳ αὐτοῦ καὶ ὑπὲρ πάντων ὀρισμένην μορφήν αἰρομένη ἐξ ὀχῶς πνευματικῆς πρὸς Θεὸν σχέσει».

Αἱ βάσεις τῆς ἀσκητικῆς γραμματείας ἐτέθησαν τὸν Δ' αἰῶνα διὰ τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ τοῦ Εὐαγρίου τοῦ Ποντικῆ, οἱ δὲ μεταγενέστεροι ἀσκητικοὶ συγγραφεῖς ἔδωσαν νέα σχήματα εἰς τὰς ἀσκητικὰς ἀντιλήψεις, ἀναμιγνύοντες αὐτὰς μὲ τὰς μυστικὰς τάσεις τῶν δύο Γρηγορίων καὶ τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου.

Αἱ διηγήσεις τοῦ βίου καὶ ἡ ἐκθεσις τῶν λόγων τῶν μεγάλων ἀσκητῶν τῆς ἐρήμου ἀπετέλουν λαοφιλέες ἀνάγνωσμα διὰ τοὺς χριστιανούς. Αἱ διηγήσεις αὐταὶ ἀρχικῶς διεδίδοντο προφορικῶς, κατόπιν ὅμως κατεγράφησαν καὶ ἀπετέλεσαν μίαν πλουσίαν ἀσκητικὴν φιλολογίαν. Μία ἀπὸ τὰς πρώτας συλλογὰς τοῦ εἶδους αὐτοῦ εἶναι ἡ Ἱστορία μοναχῶν τῆς Αἰγύπτου, συνταχθεῖσα πιθανῶς ἀπὸ τὸν Ἀλεξανδρινὸν Τιμόθεον περὶ τὸ 400 καὶ ταχούσα ἐπεξεργασίας κατόπιν ὑπὸ τοῦ Ρουφίνου. Σάζεται εἰς λατινικὴν μετάφρασιν.

Πρῶτος, ὁ ὁποῖος ἔγραψε βίον μεγάλου ἀσκητοῦ, εἶναι ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ὁ δικαίως θεωρούμενος πατήρ τῆς ἀσκητι-

Μοναχὰ ἐξ ὄλων τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, κατὰ προσκύνημα ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ. Ἱεροσόλυμα.



κῆς φιλολογίας, ὁ συγγραφεὺς τοῦ βίου τοῦ Μ. Ἀντωνίου. Μετ' αὐτὸν δὲ πολλοὶ ἀναμιγνύοντες Ἱστορίαν καὶ θρόλον παρέδωσαν εἰς ἡμᾶς βίους καὶ ἀποφθέγματα μεγάλων ἀσκητῶν. Ἀξιολογοῦντα συλλογὴ ὄλικου τοῦ εἶδους αὐτοῦ, ὑπὸ τὸν τίτλον Λαυσαικὴ Ἱστορία, εἶναι ἡ τοῦ Παλλαδίου, σωζομένη εἰς διαφόρους παραλλαγὰς, ὡς καὶ τὸ Λειμωνάριον, συγγραφὴν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΣΤ' αἰῶνος ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Μόσχου. Ἄλλ' οἱ κατ' ἐξοχὴν ἀσκητικοὶ συγγραφεῖς οἱ ἀποκλειστικῶς μὲ ἀσκητικὰ θέματα ἀσχοληθέντες ὑπῆρξαν οἱ ἑξῆς:

Ὁ Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος, ὁ ὁποῖος ἐξῆσεν ἀσκητικὸν βίον ἐπὶ 60 χρόνους εἰς τὴν ἐρημον τῆς Αἰγύπτου. Ἄν καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἀσχοληθέντες Ρουφίνος καὶ Παλλάδιος δὲν ἀναφέρουν περὶ τῆς συγγραφικῆς αὐτοῦ δράσεως, ὅμως ἡ χειρόγραφος παράδοσις ἀποδίδει εἰς αὐτὸν πολλὰ ἔργα, ἀποφθέγματα, ὀκτὼ ἐπιστολάς κ.λπ.

Σπουδαῖος ἀσκητικὸς συγγραφεὺς εἶναι ὁ Εὐάγριος ὁ Ποντικός. Τὸ 382 ἀπεσύρθη εἰς τὴν ἐρημον τῆς Νιτρίας, ὅπου ἐξῆσεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη αὐστηρὸν ἀσκητικὸν βίον. Ἐκ τῶν ἀσκητικῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ σπουδαῖον εἶναι ὁ Ἀντιρρητικός. Τὸ ἔργον αὐτὸ ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς πρακτικὸς μοναχοὺς καὶ ἐπιδιώκει τὴν καταπολέμησιν τῶν πειρασμῶν. Πρὸς τοὺς ἰδίους μοναχοὺς ἀπευθύνεται καὶ ἕτερον ἔργον αὐτοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον Μοναχός. Κατὰ τὸν Εὐάγριον ἡ Πράξις εἶναι ἡ ἀσκητικὴ προσπάθεια κατὰ τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν, διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν θεῶν ἐντολῶν καὶ τῆς ἀσκήσεως τῶν ἀρετῶν. Ἡ πίστις καὶ ἡ εὐσέβεια ἀποτελοῦν τὴν βάσιν διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῶν ἀρετῶν, τῆς ἐγκρατείας, ὑπομονῆς καὶ τῆς ἐλπίδος, αἱ ὁποῖαι ὀδηγοῦν εἰς τὴν ἀπάθειαν καὶ ἐκείθεν εἰς τὴν ἀγάπην, τὴν πύλιν τῆς γνώσεως καὶ ἀκολουθίας εἰς τὴν Θεοῦ, δηλαδὴ τὴν γνῶσιν καὶ ἐξύμνησιν τοῦ Θεοῦ.

Τὰς ἀσκητικὰς ἀντιλήψεις τοῦ Εὐαγρίου ἀκολουθεῖ καὶ ὁ ἀσκητικὸς συγγραφεὺς Νεῖλος ὁ Ἀσκητής. Μὲ τὸ ὄνομα του σώζονται ὑπερχίλια ἐπιστολά, ὀκτὼ ἀσκητικὰ πραγματεία καὶ συλλογαὶ ἀποφθεγμάτων.

Καὶ ὁ κατὰ τὰ μέσα τοῦ Ε' αἰῶνος ἀκμάσας ἐπίσκοπος Φωτικῆς τῆς Ἠλείου Διάδοχος ἀκολουθεῖ ἐν γενικαῖς γραμματῆς τὸν Εὐάγριον, ἀλλ' αἱ ἀσκητικὰ αὐτοῦ ἀντιλήψεις εἶναι κοσμητικώτεροι. Ὁ Διάδοχος συνέταξεν ἑκατὸν κεφάλαια γνωστικά, εἰς τὰ ὁποῖα διαπραγματεύεται περὶ τῆς πνευματικῆς τελειώσεως.

Εἰς τὴν χορείαν τῶν ἀσκητικῶν συγγραφέων ἀνήκει καὶ Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης. Οὗτος ὅ,τι ἤθελε νὰ εἴπῃ τὸ ἔγραψεν εἰς ἐπιστολὴν καὶ τὸ ἀπέστειλλεν εἰς διάφορα πρόσωπα. Σάζεται μέχρι σήμερον συλλογὴ ἄνω τῶν 2000 ἐπιστολῶν ἀναφερομένων εἰς παντὸς εἶδους θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ ζητήματα. Ὁ Ἰσίδωρος ἐνδιεφέρετο κυρίως διὰ τὸ ἦθος, διὰ τοῦτο ἐπανειλημμένως τονίζεται εἰς τὰς ἐπιστολάς αὐτοῦ: «ἀρετῆς οὐδὲν ἴσον».

Μὲ ἀσκητικὰ θέματα ἡσχολήθη εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ΣΤ' αἰῶνος καὶ ὁ Ζωσιμῆς, τοῦ ὁποίου τὴν προφορικὴν διδασκαλίαν συνέθεσεν εἰς κεφάλαια ὁ Δωρόθεος.

Μεγάλην ἐπιρροὴν ἤσκησεν εἰς τοὺς συγχρόνους καὶ μεταγενεστέρους αὐτοῦ συγγραφεῖς ὁ Βαρσανούφιος. Κατήγετο οὗτος ἐξ Αἰγύπτου καὶ ἠσκήθη παρὰ τὴν Γάζαν τῆς Παλαιστίνης. Ἄγνωστος ἐξέδωσε περὶ τὰς 840 Ἐρωταποκρίσεις αὐτοῦ καὶ τοῦ συνασκητοῦ του Ἰωάννου τοῦ Προφήτου. Κύριον θέμα τῶν ἐρωταποκρίσεων εἶναι ἡ καλλιέργεια τῆς συνειδήσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀνθρώπου.

Μαθητῆς τοῦ Βαρσανουφίου καὶ τοῦ Ἰωάννου ὑπῆρξεν ὁ Δωρόθεος. Ἐμόνασεν οὗτος εἰς τὴν μονὴν τοῦ Σιδερίδου παρὰ τὴν Γάζαν. Αἱ πραγματεῖαι αὐτοῦ, μὲ τὸν τίτλον Πνευματικαὶ διδασκαλίαι, ἀνέρχονται εἰς 23, εἰς τὰς ὁποίας ἀναπτύσσονται ἡ ἀγάπη, ἡ συνειδήσις, αἱ κακίαι, αἱ ἀρεταὶ καὶ ἡ νῆψις.

Εἰς τὰ τέλη τοῦ ΣΤ' αἰῶνος συνέταξεν ὁ Συμεὼν ὁ νέος Στυλῆτις 30 Ἀσκητικὰς Παραινέσεις καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ ἐκ Καρπάθου Παρακλητικὴν ἤτοι παραινήσεις πρὸς μοναχοὺς εἰς Ἰνδίας, διασωθείσας εἰς δύο συλλογὰς.

Ἄλλοι ἀσκητικοὶ συγγραφεῖς τῆς περιόδου αὐτῆς ὑπῆρξαν ὁ Θαλάσσιος, ἡγούμενος μονῆς εἰς τὴν Λιβύην, ὁ ὁποῖος συνέταξε 4 ἐπιστολάς περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἐγκρατείας καὶ ὁ Ἀντίοχος, ὁ ὁποῖος κατὰ παράκλησιν τοῦ Ἁγίου Εὐθυμίου συνέταξε περὶ τὸ 620 Πανδέκτην τῆς Ἁγ. Γραφῆς.

Ἄλλ' ὄλους τοὺς ἀσκητικὸς συγγραφεῖς τῆς περιόδου αὐτῆς ὑπερέβη ὁ Ἰωάννης ὁ Σιναΐτης, ἐπωνομασθεὶς τῆς Κλιμακος. Ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας ἐγκατέλειπε τὸν κοσμικὸν βίον καὶ κατέφυγεν εἰς τὸ Σινᾶ, ὅπου ἐξῆσεν βίον ἀσκητικὸν μέχρι τοῦ θανάτου του.

Ὁ Ἰωάννης εἶναι ὁ συγγραφεὺς τοῦ περιφήμου συγγράμματος Κλίμαξ, ἐν ᾧ εἰς 30 βαθμίδας παριστᾷ τὴν πνευματικὴν κλίμακα τῆς ἀρετῆς, διὰ τῆς ὁποίας δύναται τις νὰ φθάσῃ εἰς τὴν τελειότητα. Τὴν ιδεάν τῆς κλίμακος ἐνεπεύσθη οὗτος ἀπὸ τὸ ὄραμα τοῦ Ἰακώβ, τὸν δὲ ἀριθμὸν τῶν βαθμίδων ἀπὸ τὴν ἡλικίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἤρχισε τὸ ἔργον του. Ἡ Κλίμαξ διαδοθεῖσα διὰ χειρογράφων ἐκδόσεων καὶ μεταφράσεων ἀποτελεῖ τὸ προσφιλέστερον ἀνάγνωσμα εἰς τὴν μοναστικὴν τράπεζαν.

Βιβλιογραφικά. (Κατ' ἐπιλογὴν): Κ. Κοντογόνου, Περί τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ τῶν πρώτων μοναχῶν, «Εὐαγγελικὸς Κήρυξ», Α' (1857), σ. 465-472. Τοῦ αὐτοῦ, Ἐκκλ. Ἱστορία, Α', Ἀθήναι 1866. Saint Marc Girardin, Ἡ Οὐβαῖς ἢ ὁ Ἅγιος Ἀντώνιος, «Εὐαγγελικὸς Κήρυξ», Α' (1857), σ. 555-568. Ἰακώβου, Βατοπεδίου, Ὁ μοναχικὸς βίος ἐν σχέσει πρὸς τὴν κοινωνίαν, «Εκκλ. Ἀλήθεια», περίοδ. α', Δ' (1883-84), σ. 467-470. Φιλάρ. Βαφειδίου, Ἐκκλ. Ἱστορία Α', Κ/πολις 1884. Α. Διομήδους - Κυριακοῦ, Ἐκκλ. Ἱστορία Α', Ἀθήναι 1897. Ἀλεξάνδρου Λαυριώτου, Περί τοῦ ἐτυμολογικοῦ τῆς λέξεως «Λαύρα», «Εκκλ. Ἀλήθεια», περίοδ. β', ΙΒ' (1892-93), σ. 39-40, 46-47. Μ., Σκέψεις ἐρημίτου, «Εκκλ. Ἀλήθεια», περίοδ. α', Ε' (1884-85), σ. 218-220. Βλάχου, διακόνου, Ἅγιον Ὄρος, Βόλος 1903. Χριστοφ. Δαυηλίδου, Ἡ μοναχικὴ ζωὴ ἐν Παλαιστίνῃ, «Ν. Σιών», Β' (1905), σ. 172-190. Χρυσ. Παπαδοπούλου, Περί τῶν πηγῶν τῆς ἀρχικῆς ἱστορίας τοῦ αἰγυπτιακοῦ μοναχισμοῦ, «Εκκλ. Φάρος», Ε' (1910), σ. 248-265. Φιλήμ. Φωτοπούλου, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐν Παλαιστίνῃ μοναχικοῦ βίου, «Ν. Σιών», Γ' (1910) σ. 238-244. Χρυσ. Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλ. Ἱεροσολύμων, Ἱεροσόλυμα 1910. Τοῦ αὐτοῦ, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, Ἀλεξάνδρεια 1935. Τοῦ αὐτοῦ, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας, Ἀλεξάνδρεια 1951. Τοῦ αὐτοῦ, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1959. Γεωργ. Φιριππίδου, Διδάσκων τῶν Παλαιστινῶν Πατέρων (306-614) περὶ μοναχικῆς τελειότητος, «Ν. Σιών», Γ' (1910), σ. 86-92, 445-450. Πολυκάρπου Συνοδίου, Πλάναι περὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ τῶν μοναχῶν, «Πάντασις», Η' (1916), σ. 585-590. Ἰωάν. Φωκυλίδου, Περί μοναχισμοῦ, «Εκκλ. Φάρος», ΙΘ' (1920), σ. 250-254, 270-273. Δημ. Μπαλάνου, Πατρολογία, Ἀθήναι 1930. Ἰουστ. Μαυροσέσκου, Εὐάγγελος ὁ Ποντικός, Ἀθήναι 1937. Εὐλόγ. Κουρίλα, Ἱστορία τοῦ Ἀσκητισμοῦ, Ἀθωνίται, Θεσσαλονίκη 1929. Κωνστ. Μπόνη, Τὰ ιδεώδη τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν Βυζαντίῳ κατὰ τὴν ΙΑ' ἑκατονταετηρίδα, Ἀθήναι 1938 καὶ «Θεολογία», ΙΣΤ' (1938), σ. 355-366. Βασίλ. Στεφανίδου, Das Mönchtum in Geschichte und Gegenwart, Leipzig 1939. Τοῦ αὐτοῦ, Ἐκκλ. Ἱστορία, Ἀθήναι 1959. Π. Ρόκκου, Ζωὴ καὶ δράσις τοῦ Μ. Ἀντωνίου, «Γρηγ. Παλαμάς», ΚΓ' (1939), σ. 34-37. Βασιλείου, Δράμας, Ὁ μοναχικὸς θεσμὸς ὡς δυναμὶς ἐκπολιτιστικῆς ἐν τῷ κόσμῳ, «Χριστιανικά Γράμματα», Β' (1940), σ. 53-66. Ἀνδρ. Φυτράκη, Τὰ ιδεώδη τοῦ μοναχικοῦ βίου κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα, Ἀθήναι 1945. Τοῦ αὐτοῦ, Οἱ μοναχοὶ ὡς κοινωνικοὶ διδάσκαλοι καὶ ἐργάται, Ἀθήναι 1950. Τοῦ αὐτοῦ, Ὁ μοναχικὸς βίος ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, Θεσσαλονίκη 1960. Ἱερ. Κοτσώνη, Τὸ φιλόφυλον εἰς τοὺς κανόνας τοῦ Μ. Βασιλείου, «Ἀκτίνες», 1955. Τοῦ αὐτοῦ, Αἱ περὶ κοινοβιακῆς ζωῆς ἀντιλήψεις τοῦ Μ. Βασιλείου, «Ἀθωνικὴ Πολιτεία», Θεσσαλονίκη 1963, σ. 153 κ.εξ. Παν. Χρήστου, Διάδοχος ὁ Φωτικὸς, Θεσσαλονίκη 1956. Τοῦ αὐτοῦ, Τὸ Ἅγιον Ὄρος ἐν τῷ παρελθόντι καὶ ἐν τῷ παρόντι, «Ἀθωνικὴ Πολιτεία», Θεσσαλονίκη 1963, σ. 15 κ.εξ. Τοῦ αὐτοῦ, The monastic Life in the eastern Orthodox Church, Oxford 1964. Παντελεήμονος, Χίου, Ὁ μοναχικὸς βίος ἐν τῷ συγχρόνῳ ἐκκλησιαστικῷ ἔργῳ, «Πανηγυρικὸς τόμος ἑορτασμοῦ τῆς ἐξακοσιοστῆς ἐπετείου τοῦ θανάτου τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης», Θεσσαλονίκη 1960, σ. 233-239. Θεοκλήτου Διονυσίου, Μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς, Ἀθήναι 1956. Τοῦ αὐτοῦ, Μοναχικὸς βίος καὶ πνευματικότης, «Πανηγυρικὸς τόμος ἑορτασμοῦ τῆς ἐξακοσιοστῆς ἐπετείου τοῦ θανάτου τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης», Θεσσαλονίκη 1960, σ. 221-232. Ἀθαν. Γερομιχαλοῦ, Ὁ μοναχικὸς βίος, Θεσσαλονίκη 1960. Karl Holl, Enthusiasmus und Bussgewalt beim griechischen Mönchtum, 1898. Ad. Harnack, Das Mönchtum, seine Ideale und seine Geschichte, Leipzig 1906. J. Hannay, Christian Monachism, London 1925. H. Kech, Quellen zum Geschichte der Ascese u. des Mönchtums in der alten Kirche, Tübingen 1933.

ΧΑΡΙΑ. Σ. ΤΖΩΓΑΣ

Μοναχῶν, τάξις. (Κανονικὸν Δίκαιον).

Μεταξὺ τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὑπαρχουσῶν ἀρχήθεν δύο τάξεων, ἴτοι τῶν λαϊκῶν καὶ τῶν κληρικῶν, διεμορφώθη ἡ τάξις τῶν μοναχῶν, καίτοι ὑπὸ τῶν κανονικῶν πηγῶν δὲν ἀποσαφηνίζεται πλήρως, ἐὰν οἱ μοναχοὶ ἀνήκουν εἰς τὴν τάξιν τῶν κληρικῶν ἢ ὄχι. Οὕτως, ὁ μὲν Συμεὼν Θεσσαλονίκης γράφει, ὅτι οἱ μοναχοὶ ἀποτελοῦν ἴδιαν τάξιν, ἡ ὁποία «εὐθὺς μετὰ τοὺς ἱεραμένους ἐστίν». Ἀφ' ἑτέρου τὰ συγγράμματα, τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην, λέγουσιν, ὅτι οἱ μοναχοὶ προΐστανται τοῦ λαοῦ. Τέλος, ὁ Βαλσαμὼν γράφει, ὅτι οἱ μοναχοὶ, ἐφ' ὅσον μὲν «οὐκ ἐφθασαν ἐπισκοπικὴν σφραγίδα δεξασθαι, ἀλλὰ μόνην ἐπικουρίδα μοναχικὴν», θεωροῦνται ἀπλῶς ἄσκηται. Ὅσοι ὅμως μοναχοὶ ἐδέχθησαν σφραγίδα ἐπισκοπικὴν, κατὰ τὴν ἐκφρασίαν τοῦ ἴδιου, «κληρικοὶ λέγονται». Ἀλλὰ καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς σχολιαστής, εἰς σχόλιόν του εἰς τὸν λα' Κανόνα τῆς ἐν Καρθαγένῃ Συνόδου, ὡς πρὸς τοὺς μοναχοὺς, δὲν ποιεῖται διάκρισιν μεταξὺ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἔχουν δεχθῆ ἰσχυροῦσιν ἐπισκοπικὴν καὶ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι στεροῦνται τοιαύτης, ἀλλὰ λέγει γενικῶς, ὅτι «τῷ ὀνόματι τῶν κληρικῶν καὶ οἱ μοναχοὶ περιέχονται». Δυσκολία ἐπίσης παρουσιάζεται καὶ ὡς πρὸς τὰς μοναχάς, καὶ ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὴν διάκρισιν αὐτῶν ἀπὸ τῶν λεγομένων χηρῶν καὶ τῶν διακομισσῶν. Ἡ δυσκολία ὅμως αὕτη διευθετεῖται πῶς δι' ὅσων ὀρίζονται εἰς τὸν ιη' Κανόνα τοῦ Μ. Βασιλείου. Εἰς τὴν Κανὼνα τοῦτον οἱ Μ. Βασίλειος διακρίνει σαφῶς μεταξὺ παρθένης ἀφ' ἑνὸς θενίας ἐλάττων». Τὸ σχόλιον ὅμως τοῦ Βαλσαμῶνος εἰς τὸν δευτὸν Κανόνα τοῦ Μ. Βασιλείου δημιουργεῖ μὴ ἐπιπρόσθετον τὸ αὐτὸ σχῆμα πρὸς τὰς παρθένας. Συγκεκριμένως λέγει, ὅτι «ἐτάττωντο γυναῖκες παρθένοι ἐν ταῖς ἐκκλησίαις... καὶ αἱ χηραὶ μετὰ τοῦ αὐτοῦ σχήματος κατετάσσοντο». Ἡ δυσκοπία αὕτη δύναται νὰ υπερπηδηθῆ, ἐὰν ὑποτεθῆ, ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ παρθένων ἀφ' ἑνὸς καὶ χηρῶν ἀφ' ἑτέρου, αἱ ὅσαι οὐδεμίαν εἶχον δάσει εὐχὴν καὶ χηρῶν ἀφ' ἑτέρου, αἱ ὅσαι ὡσαύτως εἶχον ὑποστῆ χειροθεσίαν καὶ κουράν. Τοῦτο συμπεραίνεται καὶ ἐξ ὅσων σημειοῦνται ὑπὸ τοῦ Ματθαίου Βλαστάραως, ὁ ὁποῖος λέγει, ὅτι ὑπῆρχον καὶ χηραὶ, αἱ ὅσαι «ἔσαν μέντοι καὶ μήπω πρὸς ἐξηκοστὸν ἀναβηρικυαῖα χρόνον, αἰρούμεναι μετὰ λαϊκοῦ σχήματος σαφρονεῖν». Αἱ χηραὶ αὗται, ὡς καὶ αἱ παρθένοι, πρέπει νὰ θεωρηθῶν ὡς τρόπον τινὰ διανούσας τὸν χρόνον τῆς δοκιμασίας, ἵνα ἐν καιρῷ καταταγῶν εἰς τὸ τάγμα τῶν παρθένων καὶ ἀντιστοίχως τῶν χηρῶν καὶ πρέπει νὰ μὴ συγχέωνται πρὸς τὰς χήρας ἐκεῖνας «τὰς σαφρονεῖν ἐπαγγεILLAΜΕΝΑ... καὶ συναριθμηθείσας παρὰ τῆς Ἐκκλησίας τῷ τάγματι τῶν χηρῶν».

Πάντως, ἐνωρίτητα εἶχον ἐμφανισθῆ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ οἱ λεγόμενοι παρθένοι ἢ ἐγκρατεῦσες, οἱ ὅποιοι, ὡς πρὸς τὴν ἐνδομασίαν κατ' οὐδὲν διαφέροντες τῶν λαϊκῶν, ἔζων ἐντὸς τῆς κοινωνίας ἀκριβῶς ὅπως καὶ οἱ ὑπόλοιποι χριστιανοί. Ὀλίγον ὅμως κατ' ὀλίγον ἤρχισε διεμορφωμένη ἰδιαιτέρα τάξις, ἡ λεγομένη τῶν παρθενοῦστων, οἱ ὅποιοι προήρχοντο εἴτε ἐξ ἐγγάμων εἴτε εἶχον μείνει ἀπ' ἀρχῆς ἄγαμοι. Ἡ καθιέρωσις τούτων κατ' ἀρχάς ἦτο ἀτυπος. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως ἡ καθιέρωσις τῶν προσέλαβεν ὀρισμένην μορφήν. Καθιερῶντο οὗτοι, δηλαδὴ, δι' ἐπιθέσεως τῶν χηρῶν τοῦ ἐπισκόπου καὶ ἀπετέλουν ἴδιαν κοινωνίαν, ἐξερχόμενοι τῶν πόλεων καὶ ζῶντες με ἐξαιρετικὴν λιτότητα καὶ ἀσπληρὰν ἄσκησιν. Συνήθως προετίμων τὴν ἔρημον, ἐξ οὗ καὶ ἀνομάσθησαν ἐρημίται ἢ ἀναχωρηταί.

Μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Παχωμίου καὶ ἐν συνεχείᾳ τοῦ Μ. Βασιλείου διοργάνωσιν τοῦ κοινοβιακοῦ μοναχικοῦ βίου, ἡ μοναχικὴ ἰδιότης ἀπεκτάτο ὑπὸ ὀρισμένας προϋποθέσεις, αἱ ὅποιαι ἐξακολουθοῦν ἰσχύουσαι μέχρι σήμερον. Προσεκτικτὸ ἐπίσης δι' εἰδικῶν τυπικῶν καὶ διὰ τῆς καταθέσεως ἐνώπιον τῆς μοναχικῆς ἀδελφότητος τῶν τριῶν ὑποσχέσεων ἢ ἐσχῶν, ἴτοι τῆς ὑποσχέσεως τῆς παρθενίας, ἀκτημοσύνης καὶ ὑπακοῆς.

Αἱ προϋποθέσεις, αἱ ὅποιαι ἀπαιτοῦντο διὰ νὰ δοθῆ ἡ μοναχικὴ κουρά, εἶναι αἱ ἀκόλουθοι: Πρῶτον, ἡ τριετής δοκιμασία. Δεύτερον, ἡ ἐλευθέρη βούλησις τῆς προκρίσεως τοῦ μοναχικοῦ βίου. Τρίτον, ἡ κατάλληλος ἡλικία τοῦ προσερχομένου ἵνα περιβληθῆ τὸ μοναχικὸν σχῆμα. Αὕτη ὑπὸ μὲν τὸ Μ. Βασιλείου ὀρίζεται, ὅτι πρέπει νὰ εἶναι τοὐλάχιστον τὸ δέκατον ἕκτον ἢ τὸ δέκατον ἑβδομον ἔτος (Κανὼν ιη'), ἡ δὲ ἐν Καρθαγένῃ Συνόδου ἐπιτρέπει τὴν καθιέρωσιν παρθένων, ἐφ' ὅσον αὗται ἔχουν συμπληρώσει ἡλικίαν εικοσιπέντε ἐτῶν.

Πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Μ. Βασιλείου τάσσεται καὶ ἡ ΣΤ' Οἰκουμένη Σύνοδος διὰ τοῦ μ' Κανόνος αὐτῆς. Ἐνῶ νεότεραι πολιτικαὶ διατάξεις ὀρίζουν κατὰ χώραν διαφόρως τὴν ἡλιλάδι ἀπαιτεῖται, ὅπως ὁ ὑποψήφιος ἔχη συμπληρώσει τὸ 21ον ἔτος τῆς ἡλικίας του.

Ἡ διάρκειά τῆς δοκιμασίας δύναται νὰ συντομευθῇ κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ οἰκείου ἐπισκόπου, προκειμένου περι πτυχιούχων τῶν Θεολογικῶν ἢ τῶν Ἱερατικῶν Σχολῶν.

Ἡ μοναχικὴ κουρά λαμβάνει χώραν ἐν εἰδικῇ πανηγυρικῇ τελετῇ, κατὰ τὴν ὁποίαν δίδεται ἡ τριπλῆ ὑπόσχεσις, ἡ ὁποία ἐμνημονεῖται ἀνωτέρω. Ἡ ὑπόσχεσις αὕτη δίδεται ὑπὸ τοῦ μέλλοντος νὰ περιβληθῆ τὸ μοναχικὸν ἔνδυμα πρὸς τὸν ἡγούμενον τῆς μονῆς, εἰς τὴν ὁποίαν κείρεται ἡ πρὸς τὸν ὑπ' αὐτοῦ ἐντεταλμένον ἀντιπρόσωπον του καὶ ἐνώπιον τῆς μοναστικῆς ἀδελφότητος καὶ τοῦ ἀναδόχου τοῦ κειρομένου, ἥτοι τοῦ πνευματικοῦ ἐκείνου πατρὸς, ὑπὸ τὸν ὅποιον ἐγένετο ἡ δοκιμασία ἐν τῇ μονῇ καὶ ὁ ὁποῖος ἐναντι τοῦ νέου μοναχοῦ ἐπέχει τὴν θέσιν τοῦ «γέροντος».

Ἡ μοναχικὴ κουρά συνεπάγεται ὀρισμένας συνεπειάς, τὸσον ἐν τῇ σφαίρᾳ τοῦ Ἱδιωτικοῦ, ὅσον καὶ ἐν τῇ σφαίρᾳ τοῦ Δημοσίου Δικαίου. Καὶ ἐν πρώτοις ὁ μοναχὸς, ὁ ὁποῖος κατὰ κόσμον θεωρεῖται νεκρὸς, καὶ ὁ ὁποῖος ἔδωκε τὴν ὑπόσχεσιν τῆς ἀκτημοσύνης, νομικῶς δὲν δύναται πλέον νὰ ἔχη ἀτομικὴν περιουσίαν, περιερχομένης ταύτης εἰς τὴν μονήν, εἰς τὴν ὁποίαν κατετάγη. Ἡ πρόσκτησις τῆς μοναχικῆς ιδιότητος συνεπιγέτο αὐτομάτως τὴν λύσιν τοῦ ὑπάρχοντος γάμου. Κατὰ τὰς ἐν Ἑλλάδι ἰσχυούσας μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ ἀρχικοῦ Κώδικος διατάξεις, αὕτη δύναται νὰ ἐπέλθῃ δυναμει ἀγωγῆς διαζυγίου τοῦ ἑτέρου τῶν συζύγων, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρθρῶν 1441 καὶ 1442 τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος.

Ἐτέρα συνέπεια τῆς γενομένης μοναχικῆς κουράς εἶναι, ὅτι ὁ μοναχὸς, ὅπως καὶ οἱ κληρικοί, κωλύεται νὰ ἀναλάβῃ κοσμικὰς φροντίδας καὶ διὰ τοῦτο ἀπαγορεύεται νὰ ἀναδεχθῆ ἐντολὴν ἢ πληρεξουσιότητα χάριν οἰουδήποτε φυσικοῦ ἢ νομικοῦ προσώπου ἐνώπιον οἰασθήποτε Ἀρχῆς.

Δὲν ἐπιτρέπεται ὡσαύτως νὰ ἀναλάβῃ καθήκοντα συνήγουρου ἐν πολιτικῇ ἢ ποινικῇ δίκῃ, ἐνώπιον οἰουδήποτε πολιτικοῦ ἢ ἐκκλησιαστικοῦ δικαστηρίου.

Ἀπαγορεύεται ὡσαύτως νὰ ἐγγυᾶται τὴν πληρωμὴν χρεῶν, ὡς ἐπίσης νὰ ἀναλαμβάνῃ διευθέτησιν ὑποθέσεων ἀλλοτρίων ὑπὲρ τρίτων προσώπων, φυσικῶν ἢ νομικῶν, μὴ ἐξαίρουμένης οὐδ' αὐτῆς τῆς μονῆς τῆς μετανοίας του.

Ἀπαγορεύεται ἐπίσης εἰς τὸν μοναχὸν καὶ ἡ αὐτόβουλος σύναψις συμβάσεων μισθώσεως κτημάτων οἰωνδήποτε ἐπ' ὀφελείᾳ εἴτε τοῦ ἰδίου εἴτε τῆς μονῆς αὐτοῦ.

Ὁ μοναχὸς ὡσαύτως στερεῖται κατόπιν τῆς ἐπαγγελίας τῆς ὑποταγῆς, τὴν ὁποίαν ἔχει ὀφείσει, τοῦ δικαίωματος τοῦ συνεταιριζέσθαι. Στερεῖται ἐπίσης τοῦ δικαίωματος τοῦ ἐκλέγεσθαι καὶ γενικῶς τοῦ ἀναλαμβάνειν κοσμικὰς ἢ διοικητικὰς ἐν τῇ Πολιτείᾳ ἐξουσίας.

Ἀπαγορεύεται ὡσαύτως νὰ ἐξασκή ὀρισμένα ἐπαγγέλματα, τὰ ὁποῖα δὲν συμβιβάζονται πρὸς τὴν μοναχικὴν ιδιότητα, ὡς ἐπίσης καὶ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἐμποροῦ.

Οἱ μοναχοὶ ἀπηλλάσσοντο ἄλλοτε τῶν στρατιωτικῶν τῶν ὑποχρεώσεων, εἰς δὲ νεότερά τινα κράτη ἀπαλλάσσονται τῆς ὑποχρεώσεως ἐκπληρώσεως καθηκόντων ἐνὸρκων ἐνώπιον τῶν λαϊκῶν δικαστηρίων.

Ἐτέρα συνέπεια τῆς μοναχικῆς κουράς εἶναι, ὅτι αὕτη εἶναι ἀνεξάλειπτος, τυχὸν δὲ παραβίασις τῶν μοναχικῶν ὑποσχέσεων συνεπάγεται ἀνάθεμα. Ἀπαγορεύεται ἐπίσης, ὅπως οἱ καρέντες μοναχοὶ ἐγκαταλείπουν τὴν μονήν τῶν ἀνευ ἀδείας τοῦ ἡγουμένου τῶν, ἐν περιπτώσει δὲ αὐτοβούλου τυχὸν ἐγκαταλείψεως τῆς μονῆς τῆς μετανοίας μοναχοῦ, οὗτος ἐπαναφέρεται ἄκων εἰς αὐτήν.

Ὁ καρεῖς μοναχὸς ὑποχρεοῦται, ὅπως περιβληθῆ εἰδικῶν μοναχικῶν ἔνδυμα, τὸ λεγόμενον μοναχικὸν σχῆμα, καὶ ὅπως ζῆ κατὰ τρόπον σεμνὸν καὶ ἀδιάβλητον, τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ ἐν γένει διεπομένης ὑπὸ αὐστηρῶν κανόνων, ἢ παραβίασις τῶν ὁποίων συνεπάγεται κανονικὰς κυρώσεις.

Εἰς τὸν μοναχὸν ἀπαγορεύεται νὰ παρίσταται ὡς ἀνάδοχος εἰς τὸ βῆμα ἢ ὡς παράνυμφος εἰς τοὺς γάμους, ἐὰν δὲ εἶναι ἱερομόναχος δὲν ἐπιτρέπεται, ἵνα εὐλογῆσιν γάμον, ἀπαιτούμενης εἰδικῆς πρὸς τοῦτο ἐπισκοπικῆς ἀδείας. Ἡ χειροτονία μοναχοῦ εἰς πρεσβύτερον ἢ διάκονον δὲν τὸν ἀπαλλάσσει ἐκ τῶν δοθεισῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐπαγγελιῶν ἢ τῶν ἄλλων συνεπειῶν, τὰς ὁποίας ἐπιφέρει ἡ μοναχικὴ κουρά.

Οἱ ἱερομόναχοι καὶ οἱ ἱεροδιάκονοι εἶναι ὁμοῦ ἐκλόγιοι

πρὸς ἀρχιερατείαν, κατὰ τὰ ὑπὸ τῶν ἱερῶν Κανόνων ὀριζόμενα, ὅποτε λύονται τῶν δοθεισῶν εὐχῶν τῆς ὑπακοῆς καὶ τῆς ἀκτημοσύνης.

Τὴν μοναχικὴν ιδιότητα δὲν ἀπόλλυσιν ὁ μοναχὸς καὶ μετὰ τὴν τυχὸν διὰ κανονικῆς ὁδοῦ καθάραισιν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ βῆματός, εἰς τὸν ὅποιον εἶχε τυχὸν χειροτονηθῆ. Ἀπλάθῃ, ὁ ἱερομόναχος ἢ ὁ ἱεροδιάκονος, τυχὸν καθαιρούμενος, δὲν ἐπαναγεται εἰς τὴν τάξιν τῶν λαϊκῶν, ἀλλ' εἰς τὴν τάξιν τῶν μοναχῶν.

Ζήτημα ἔχει γεννηθῆ ὡς πρὸς τὴν τύχην τοῦ δοκιμαζόμενου, ἐν περιπτώσει, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν ὑποστῆ οὗτος ἐπιτυχῶς τὴν δοκιμασίαν. Τινὲς φρονοῦν, ὅτι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὴν τάξιν τοῦ λαϊκοῦ. Τοῦτο ὅμως ὀρθῶς ἀποκρούεται ὑπὸ ἄλλων καὶ ὑπὸ τῶν πολιτικῶν διατάξεων. Κατὰ τὴν ἄποψιν ταύτην, ὁ δοκιμαζόμενος, ἐφ' ὅσον δὲν ἤθελεν ἐπιτύχει εἰς τὴν δοκιμασίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχει ὑποβληθῆ, δεῖν νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὴν τάξιν τῶν λαϊκῶν.

Κατὰ τὸν μα' Κανόνα τῆς ΣΤ' Οἰκουμένης Συνόδου, οἱ ἐκ τῶν μοναχῶν ἐπιθυμοῦντες ὅπως ζήσουν ὡς ἀναχωρηταί, ὑποχρεοῦνται ὅπως μετὰ τὴν μοναχικὴν τῶν κουράν ἀσκηθῶν ἐπὶ ἐν ἔτος εἰς τὴν μοναχικὴν ζωὴν ἐντὸς τῆς μονῆς τῆς μεταποίας τῶν καὶ ἀφιερῶθον ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸν ἐρημιτικὸν βίον, τὸν ὁποῖον δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐγκαταλείψουν ἐφ' ὅσον ἐλευθέρως τὸν ἠσπάσθησαν, εἰ μὴ μόνον τῇ ἀδείᾳ τοῦ οἰκείου ἐπισκόπου καὶ δι' εὐλογίαν τινά αἰτίαν. Οἱ τυχὸν αὐτοβούλως ἐγκαταλείποντες τὸν ἐρημιτικὸν βίον καὶ ἐξερχόμενοι ἐκ τῆς ἐγκλείστρας αὐτῶν ἀναχωρηταί ἐπαναγόνται εἰς αὐτὴν διὰ τῆς βίας ἄκοντες, συμφώνως πρὸς τὸν αὐτὸν μνημονευθέντα Κανόνα.

Σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου διεμορφώθησαν δύο τάξεις μοναχῶν, ἡ τῶν μικροσχῆμων καὶ τῶν μεγαλοσχῆμων, ἡ διάκρισις ὅμως αὕτη, ἀπὸ ἀπόψεως κανονικῆς καὶ νομικῆς, οὐδεμίαν ἔχει ἐπὶ πλέον σημασίαν. Οἱ μεγαλόσχημοι, ἢ τοῦ ἀγγελικοῦ ὅπως λέγονται σχήματος, ἐπαναλαμβάνουν ὑπὸ τύπον αὐστηρότερον τὴν ὁμολογίαν, τὴν ὁποίαν ἔδωκαν κατὰ τὴν εἰσοδὸν τῶν εἰς τὸν μοναχισμόν καὶ ζοῦν αὐστηρότερον. Πρὸς προαγωγὴν μοναχοῦ τινος εἰς μεγαλόσχημον ἀπαιτεῖται ὅπως ἔχη οὗτος διανύσει ἐν τῇ μονῇ προηγουμένως ἐν ὁσιότητι μακρὸν βίον, πολλάκις ὑπὲρ τὰ τριάκοντα ἔτη.

Βιβλιογραφικά. Εἰς τὴν παρὰ Ἀναστ. Χριστοφίλοπούλου, Ἑλληνικὸν Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον, ἐκδ. β', Ἀθήναι 1965, σ. 155 πλουσίαν βιβλιογραφίαν πρόσθετος καὶ τὰ ἐξῆς: James Beaven, The doctrine of Holy Scripture and of the primitive Church on the subject of religious celibacy, London 1845. Louis Antoine Augustin Pavy, Du célibat ecclésiastique, Paris 1852. Emile Clément Amélineau, Étude historique sur St Pachôme et le cénobitisme primitif dans la Haute-Egypte, d'après les documents coptes, ἐν Bull. Inst. égyptien (Alexandrie), 2e S., 7 (1886), 306-399. Emile Clément Amélineau, Les moines égyptiens, Vie de Schnoudi, ἐν Annales Musée Guimet (Paris) Bibl. vulg., 1 (1889). Ἀντων. Γ. Μομφεράτου, Τὸ κληρονομικὸν Δίκαιον τῶν κληρικῶν καὶ μοναχῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ Τουρκίᾳ, Ἀθήναι 1890. Jean Martial Léon Besse, Les moines d'Orient antérieurs au Concile de Chalcedoine (451), Paris 1900. Εὐαγγέλου Νικολαΐδου, Περί τῆς μοναχικῆς ἀκτημοσύνης ἐν τῷ κοινῷ καὶ τῷ ἑλληνικῷ Ἐκκλησιαστικῷ Δικαίῳ, Ἀθήναι 1901. Anton Scharnagl, Das feierliche Gelübde als Ehelhindernis in seiner Geschichtlichen Entwicklung dargestellt, Freiburg in Br. 1908. Michael von Dmitrowski, Die christliche freiwillige Armut von Ursprung der Kirche bis zum 12. Jahrhundert, Berlin-Leipzig 1913. Richard Bakalarzyk, De novitiatu, Washington 1927. Wolfgang N. Frey, The act of religious profession: a brief historical synopsis and commentary, Washington 1931. Amand Boor, O.S.B., Saint Pachomius. Pachoniana latina. Texte latin de S. Jérôme, Louvain 1932. L. Hertling, Die professio der Kleriker und die Entstehung der drei Gelübte, ἐν Zeitschrift für katholische Theologie, 56 (1932), 148-174. Hugo Koch hrsg., Quellen zur Geschichte der Askese und des Mönchtums in der alten Kirche, Tübingen, Mohr 1933. Jos. Mayer, Monumenta de viduis, diaconis in virginibusque tractantia, collegit notis e prolegomenis instructi Josephine Mayer, Bonn 1938. Χρυσ. Νεαμονιτάκη, Αἱ περιουσιακαὶ συνέπειαι τῆς μοναχικῆς κουράς κατὰ τὸ ἰουστινιάνειον Δίκαιον, ἐν «Ἐκκλησία», ΙΣΤ' (1938), 268-269, 278-280, 308-309, 323-324, 336-339. Stephan Schiwietz, Das morgenlän-

dische Mönchtum, 3. Bd Mödling, bei Wien 1938. Pl. De Meester, Le rasophorat dans le monachisme byzantin, en Sbornik P. Nikov (=Izbestia Bulg. Hist. Gesellschaft, 16-18), 1940, 323-332. Emil Herman, Die Regelung der Armut in der byzantinischen Klöstern, Orientalia Christiana Periodica, 7 (1941) 406-460. Crescentio a carstio, De virginibus in primaeva ecclesia latina earumque juridicis obligationibus ad perfectionem, Romae 1943. Ίω. Α. Πασπάλη-Παπαδοπούλου, Αί περί άκτημοσύνης τών μοναχών παραδόσεις τού Μ. Αντωνίου, «Αρχεόν Έκκλ. και Κανον. Δικαίου», Δ' (1949), 222-226. Δωροθέου Λαρίσης, Τινά περί τής μοναχικής κούρας και ή ύπ' αριθ. 1000/1954 Γνωμοδότησις τού Νομικού Συμβουλίου τού Κράτους, Αθήναι 1955. Emil Herman, La stabilitas loci nel monachismo bizantino, en Orientalia Christiana Periodica, 21 (1955), 115-142. D' Amand de Mendietta, La virginité chez Eusèbe d' Emèse et l' ascetisme familial dans la première moitié du IVe siècle, en Revue d' histoire ecclésiastique, 50 (1955), 777-820. Π. Ι. Παναγιωτάκου, Σύστημα τού εκκλησιαστικού Δικαίου κατά την έν Έλλάδι ισχύον αύτου, IV. Τό δικαίον τών μοναχών, σ. 767, Αθήναι 1957. Il monachismo orientale; atti del Convegno di studi orientali. J. Hausherr etc Roma, Pont. Inst. Orient. Stud. 1958 (=Orient. Christ. Analecta, 153). Paul Remy Oliger, OFM, Les évêques réguliers, recherche sur leur condition juridique depuis les origines du monachisme jusqu' à la fin du moyen-âge, Paris 1958. Cathrine Capelle, Le voeu d' obeissance des origines au XIIIe siècle, Paris 1959. Π. Ι. Παναγιωτάκου, Περί τής από τού Ίουστινιανού μέχρι τού Λέοντος ΣΤ' τού Σοφού νομοθεσίας περί τής μοναχικής άκτημοσύνης, έν Akten d. XI Int. Byzant. Kongress (1960), 430-437. Lucien Legrand, Le Virginité dans la Bible, Paris 1964.

ΙΕΡΩΝ. Ι. ΚΟΤΣΩΝΗΣ

(Θύραθεν Δίκαιον). Είς τó άστικόν δίκαιον, ισχύουν περί μοναχών ειδικά διατάξεις. Ειδικότερον είς τó προσωπικόν δίκαιον: Ο μοναχός δέν επιτρέπεται να υιοθετήση τρίτον, ή δέ μοναχή υιοθετούμένη δέν δύναται να αναλάβη έναντι του θεού πατρός της κοσμικής φροντίδας. Ο μοναχός δέν δύναται επίσης να παραστή ως ανάδοχος είς τó μυστήριον του βαπτίσματος ή παράνυμφος είς τó μυστήριον του γάμου, δέν δύναται να άποκτήση την έμπορικην ιδιότητα, να είναι μέλος οίουδήποτε σωματείου ή ιδρύματος και να διορίζεται πληρεξούσιος ή έντολοδόχος. Τό τελευταίον επιτρέπεται, έφ' όσον έντολεύς είναι ή μονή τής μετανοίας ή τής έγκαταβίωσης τού μοναχού προς διεκπεραιώσιν ύποθέσεων τής μονής. Τέλος κατά την διάταξιν τού άρθρ. 1364 Α. Κ. «καλύεται ό γάμος κληρικών παντός βαθμού και μοναχών τής Όρθοδόξου Ανατολικής Έκκλησίας». Και κατά την διάταξιν τού άρθρου 1372 Α.Κ. ό κατά παράβασιν τής πρώτης διατάξεως τελεσθείς γάμος είναι άκυρος.

Είς τó περιουσιακόν και δή είς τó κληρονομικόν δίκαιον: Συμφώνως προς την διάταξιν τού άρθρου 99 τού Εισαγωγικού Νόμου (Α. Ν. 2783/1941) τού Άστικού Κώδικος και μετά την εισαγωγήν τού Α. Κ. διετηρήθησαν έν ισχύϊ «αι κατά την εισαγωγήν τούτου ύφιστάμεναι διατάξεις περί κληρονομίας κληρικών και μοναχών». Ούτως αι κληρονομίαι τών μοναχών ρυθμίζονται ύπό τών σχετικών διατάξεων τού νόμου ΓΥΙΔ/1909 περί Γενικού Έκκλησιαστικού Ταμείου και διοικήσεως μοναστηρίων, τās όποιās δέν καθήργησεν ό νόμος 4684, που ως γνωστόν ίδρυσεν τόν «Όργανισμόν Διοικήσεως τής Έκκλησιαστικής και Μοναστηριακής Περιουσίας» (ΟΔΕΠ). Συμφώνως προς τās διατάξεις αυτās ή περιουσία τού μοναχού διακρίνεται είς την περιουσίαν, που είχε πριν καταταγή είς την μονήν (πρό τής άποκάρσεως) και είς την περιουσίαν που έχει ή άποκτά μετά την κατατάξιν. Η πρώτη περιουσία την όποιαν έχει ό μοναχός κατά την άπόκαρσιν «προσκυροϋται αυτοδικαίως προς την μονήν». Η προσκύρωσις αυτή γίνεται άφοδ άφαιρεθών πρώτον τά χρέη και έπειτα ή νόμιμος μοίρα ύπερ τών αναγκαίων κληρονομιών, ή όποια και είναι άπαιτητή άμέσως. Όσον άφορά την μετά την άπόκαρσιν περιουσίαν τού μοναχού ύπάρχει μία άντινομία μεταξύ δύο διατάξεων (άρθρ. 4 έδ. ε' και άρθρ. 19 τού Ν. ΓΥΙΔ). Κατά τόν καθηγητήν Γ. Μπαλίν «ή λογική λύσις είναι ότι τó μόν ήμισυ τής τριαύτης κληρονομικής περιουσίας τού μοναχού περιέρχεται είς τόν ΟΔΕΠ, τó δέ έτερον ήμισυ είς την μονήν τής μετανοίας αυτού».

Είς τó δικονομικόν δίκαιον, ό μοναχός που έχει καταταγή

είς τόν Κλήρον τής Όρθοδόξου Έκκλησίας τής Έλλάδος δέν δύναται να έγειρή άγωγήν ένώπιον οίουδήποτε δικαστηρίου χωρίς την άδειαν τής προϊσταμένης εκκλησιαστικής αρχής. Η αυτή άδεια άπαιτείται ίνα ό μοναχός ύποβάλλη έγκλησιν. Και είς τās δύο περιπτώσεις άπαιτείται τó έγκριτικόν έγγραφον τής προϊσταμένης αρχής να συνοδεύη την άγωγήν ή την έγκλησιν τού μοναχού.

Μονεμβασία. ΝΙΚ. Γ. ΣΤΑΘΑΤΟΣ

έπι τής μικράς νησίδος τής Λακωνικής, κατέχουσα την Δ. πλευράν πελωρίου κατακορύφου βράχου, περιβαλλομένη από τείχος, προστατευομένη από φρούριον και κάτω φρασσομένη από την θάλασσαν. Η πόλις αυτή, κοινώς Μονοβάσια καλούμένη, έμελλε διά μέσου τού χρόνου να διαδραματίση σημαντικόν ρόλον, καταστάσα σταθμός αξιολογώτατος διά τούς πλέοντας εκ τής Δύσεως προς την Ανατολήν. Λόγω τής στενότητος τής διαβάσεως ή λέξις Μονεμβασία φαίνεται έν κυριολεξία δηλούσα μόνην έμβασιν, ή δέ ιδιότης αυτή κατέστησεν άπόρρητον την πόλιν από τούς πειρατάς, όσον και περιζήτητον από τούς διερχομένους έπιδρομείς και κατακτητάς τού μεσογειακού χώρου.

Ίστορία. Γνωστοί είς την μεσαιωνικήν Ίστορίαν λόγοι εκ τού μονεμβασιωτικού οίκου τών Λικινίων διέσωσαν παλαιάς ζωηράς προφορικές παραδόσεις περί τής κτίσεως τής Μονεμβασίας, άναμίξαντες αυτās μετά σαφών ιστορικών είδησεων επί τή βάσει έγγραφων. Οί συμπληρωτά του λεγομένου «Χρονικού περί τής κτίσεως τής Μονεμβασίας», κατά τά τέλη τού ΙΣΤ' αιώνος ή τās άρχάς τού ΙΖ' συντάξαντες αυτό, πληροφοροϋν ότι επί τού αυτοκράτορος Μαυρικήου είσήλθον είς Πελοπόννησον Άραβες, δρουντες και έρημοϋντες την χώραν. Τότε πολλοί έγκαταλιπόντες αυτήν μετετοπίσθησαν είς Σικελίαν, οί δέ άπομείναντες, «εϋρόντες δύσβατον τόπον παρά τόν τής θαλάσσης αϊγιαλόν και οικοδομήσαντες πόλιν όχυράν, Μονεμβασίαν δέ ταύτην ονομάσαντες, "διά τó μίαν έχειν την έν αυτή εισπορευομένων την εισοδόν", έν αυτή τή πόλει κατόκησαν μετά τού ίδιου αυτών επισκόπου», λέγει τó Χρονικόν. Αν ταυτα έλαβον χώραν επί Μαυρικήου αυτοκράτορος (582—602) ή όλίγον βραδύτερον, δέν έπαληθεύεται εκ τών πηγών. Πάντως ύπάρχει σπουδαιοτάτη είδησις, καθ' ήν ό έπισυμβάς δεινός λοιμός κατά τó έτος 746 ύπήρξεν αίτια έρημώσεως πολλών πελοποννησιακών πόλεων, μεταξύ τών όποιών καταλέγεται και ή Μονεμβασία. Αυτή όμως ήτο τότε σημαίνουσα πόλις και εκ τής δοκιμασίας συντόμως ανέλαβεν. Διό ό έπίσκοπος αυτής Πέτρος μετέσχε τής Ζ' Οικουμενικής Συνόδου, τιμάται δέ εκτοτε ως τοπικός Άγιος είς την χώραν. Έκτοτε ή Μονεμβασία παρέχει σημαία ζωής ακμαίας. Πάντως είναι στόχος πειρατικών έπιδρομών, ιδίως κατά τόν ΙΑ' αιώνα, τών Νορμανδών. Κατά την ύπό τών Φράγκων κατάλυσιν τής βυζαντινής αυτοκρατορίας, ή Μονεμβασία έπολιορκήθη κατά ξηράν και θάλασσαν ύπό τού πρίγκιπος Γουλιέλμου Β' Βιλλεαρδουίνου τó έτος 1248 και περιήλθεν είς χείρας αυτού. Η είς Πελαγονίαν όμως ήττα τού επανέφερον ύπό τούς Βυζαντινούς την Μονεμβασίαν. Άξιοσημείωτος είναι ή πείσιμον άντίστασις τών ύπερασπιστών τής Μονεμβασίας κατά την ύπό τών Φράγκων τριετή πολιορκίαν αυτής. Λιηγείται τó Χρονικόν τού Μορέως ότι οί κάτοικοι έξαντληθέντων τών εφοδίων,

έφράσιν και ποντικούς, όμοίως και γατία...

Άλλ' ή περιπέτεια τού 1204 έδίδαξε τούς Βυζαντινούς ότι γεωγραφικά σημεία τής επικρατείας νευραλγικά ένδεδιγμένον ήτο να όργανωθούν στερεώτερα και ή Μονεμβασία έτυχε τότε επί τή βάσει τής αρχής αυτής ιδιαιτέρας μεταχειρίσεως, άναδειχθείσα έδρα στρατηγού και διοικητού τών αυτοκρατορικών κτήσεων. Έφεξής παρεχωρήθησαν ειδικά προνόμια είς αυτήν, με άπώτερον σκοπόν να εκδιωχθούν οί Φράγκοι δλοσχερώς από την Πελοπόννησον και να όργανωθί είς σημείον έπίκαιρον ή όλη τής χώρας άμυνα. Διά χρυσοβούλλου τού αυτοκράτορος Άνδρονίκου Β' τού Παλαιολόγου τó 1293 καθωρίσθη διά μακρών ή πνευματική δικαιοδοσία τού μητροπολίτου Μονεμβασίας, καθισταμένου έξάρχου πάσης Πελοποννήσου. Τó 1301 διά νεότερου χρυσοβούλλου τού αυτού αυτοκράτορος καθωρίσθησαν αι κτήσεις τής Μητροπόλεως. Πλουτός ίκανός προσεοριζέτο είς την πόλιν από τó έμπόριον και δή από την έξαγωγήν τού περιφήμου οίνου Μονεμβασίας. Τó 1317 έδόθησαν δι' ειδικού χρυσοβούλλου νέα προνόμια είς τούς έμπόρους Μονεμβασιώτας, καθαρώς φορολογικού περιεχομένου, συγκεκριμένως διά την κατοβολήν τού λεγομένου κομμερκίου.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

ΤΟΜΟΣ Α΄

Η ΠΡΩΤΗ ΧΙΛΙΕΤΙΑ

ISBN 978-960-527-800-7

© 2014, Δημήτριος Ν. Μούζαος

© 2014, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΡΜΟΣ

ΑΘΗΝΑ: Μαρκοφάτου 11, Τ.Κ. 106 78

τηλ.: 210 3304196 - 210 3830604, fax: 210 3849439


ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: Πρασινάκη 5, Τ.Κ. 546 22

τηλ.: 2310-220992, fax: 2310-220910

e-mail: info@armosbooks.gr

παραγγελλες: orders@armosbooks.gr

www.armosbooks.gr

 ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΡΜΟΣ

σης. Το ίδιο συμβαίνει και σε πολλά ασκητικά συγγράμματα αλλά κυρίως στον Μάξιμο Όμολογητή (βλ. παρακάτω) που κλείνει το κεφάλαιο τῆς σχέσης Χριστιανισμού και ἑλληνικῆς σκέψης συνδέοντας μεγαλοφυῶς τὸν νοερό κόσμο καὶ τὴν πορεία τοῦ ἀνθρώπου σ' αὐτόν με τὴν Ἐνανθρώπηση καὶ τὴν ἱστορικὴ τῆς πορεία στὴν Ἐκκλησία καὶ τὰ Μυστήρια.

4.4.2. Οἱ ἀπαρχές τοῦ μοναστικοῦ κινήματος

Ὁ μοναχισμός ὑπῆρξε μιὰ ἄλλη μορφή κοινωνικῆς παρέμβασης, ἣ ὅποια εἶχε ποικίλες ἀφετηρίες, κατέληξε ὅμως κι αὐτὴ νὰ συμβάλει στὴ ρίζοσπαστικότητα τῆς παρέμβασης τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὑπάρχουν διάφορες θεωρίες γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ μοναχισμοῦ ποὺ δίνουν ἔμφαση στὸ θρησκευτικὸ ἢ ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Μ. Ἀνατολῆς (Ἰουδαϊσμός, Γνωστικισμός), σέ ψυχολογικούς παράγοντες, σέ οικονομικά αἷτια (ἀναχώρηση σήμερινα ἀρχικά τὴν ἐγκατάλειψη τῆς μὴ παραγωγικῆς γῆς μπισοστά στὸν ἐφιάλτη τοῦ φοροεπισπράκτορα) ἢ τέλος τονίζεται ἓνα δομολειτουργικὸ πρίσμα ποὺ βλέπει τὴ λειτουργία τῶν ἀσκητῶν ὡς ἓνα αἵτημα δομῶν καὶ σχέσεων τῆς κοινωνίας τῆς ἐποχῆς. Βέβαια, ἡ ἀσκηση ἦταν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μιὰ στάση ζωῆς ποὺ διδασκόταν ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιο με πρότυπο τὸν ἴδιο τὸν Ἰησοῦ Χριστό, τὸν Ἰωάννη τὸν Πρόδρομο καὶ κατόπιν τοὺς Ἀποστόλους, οἱ ὅποιοι στοὺς μεταγενέστερους ἀποστολικούς θύλους ποὺ περιγράφουν τὴ ζωὴ τους, ἐμφανίζονται ὡς περιodesυτές ἄγαμοι χαρισματοῦχοι. Γι' αὐτὸ καὶ ἀρχικά ὁ μοναχισμός λεγόταν καὶ ἀποστολικός βίος», ἐνῶ ἀντιστρόφως ἡ ἔννοια τῆς ἀποστολικότητος, τουλάχιστον στὴν Ἑγγύς Ἀνατολή ἐμπεριέχει καὶ τὸ στοιχεῖο τῆς ἐνθουσιαστικῆς ἐν ἀσκήσει ἱεραποστολῆς. Ἐπιπλέον, στὸ συριακὸ χῶρο ὑπάρχουν ἀπὸ τὸν 2^ο αἰ. οἱ «Ἰοὶ καὶ Κόρες τῆς Διαθήκης», ἀσκητικὴ κίνηση, ὅπως καὶ ἡ τάξη τῶν παρθένων, μέσα στὰ ὅρια μιᾶς ἐκκλησιαστικῆς ἐνορίας.

Ὅμως οἱ τυπικοὶ μοναχοὶ εἶναι αὐτοὶ ποὺ φεύγουν ἀπὸ τὸν 4^ο αἰῶνα. Σ' αὐτό, ὅπως εἶναι γνωστὸ, συνέβαλαν οἱ ἀποφασιστικὲς πρωτοβουλίες γνωστῶν προσωπικότητων τῆς χριστιανικῆς ἱστορίας. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος βιογράφώντας τὸ Μέγα Ἀντώνιο ἀπὸ τὴν Κομὰ τῆς Κεντρικῆς Αἰγύπτου (251-356) δίνει τὸ πρῶτο πορτρέτο τοῦ ὑποδειγματικοῦ χριστιανοῦ ἀσκητῆ, ἐνῶ, στὴν Ἄνω (Νότια) Αἰγύπτο ὁ Παχώμιος (287-347) ὀργανώνει τὴν «Κοινωνία» στὸ Ταβέννησι (324 περ.), ἓνα «συνεταιρισμὸς ἀσκητῶν» ποὺ ἔφεραν στὴν καθημερινὴ ζωὴ τίς βασικὲς ἀρχές τῆς εὐαγγελικῆς ἀγάπης, μέσα ἀπὸ ὁμαδικὴ ἔργασία, διαβίωση καὶ προσευχὴ με ἀνάγνωση τῆς Βίβλου. Σέ ἰδιωτικὴ πηγὴ (πάπυρο) τοῦ ἴδιου ἔτους (324) σώζεται καὶ ἡ πρώτη μνεία τοῦ ὄρου «μοναχός». Σημαντικώτατο βῆμα ἐπέτελεσε κι ὁ Μ. Βασίλειος (330-379) ποὺ, ἀφοῦ ταξίδεψε στὴν Αἰγύπτο (358-359), ὀργάνωσε στὴν ἐπαρχία του τὴν Καππαδοκία μοναστικὲς κοινότητες με σκοπὸ νὰ ἐναρμονισθεῖ ἡ μοναχικὴ ζωὴ με τὴν ἰδανικὴ ἐνοριακὴ συμβίωση ὅλων τῶν Χριστιανῶν με ἴδιους ὄρους καὶ κανόνες. Τὰ ἔργα του Ὅροι κατὰ πλάτος, καὶ Ὅροι κατ' ἐπιτομήν, ποὺ ἀποτελοῦν ἀπαντήσεις σέ ὀργανωτικὰ προβλήματα αὐτῶν τῶν κοινοτήτων θεωρήθηκαν ὁ βασικός ὁδηγὸς ὀργάνωσης τοῦ κοινοβιακοῦ μοναχισμοῦ.

Ἀνεξάρτητα, ὅμως, ἀπὸ τὴν δράση τῶν μεγάλων αὐτῶν προσωπικότητων δὲν θὰ ὑπῆρχε τόσο εὐρεία διάδοση τοῦ μοναχισμοῦ, ἂν δὲν ὑπῆρχαν καὶ εὐρύτερα αἷτια. Ἀυτὰ, πέρα ἀπὸ τὰ προτεινόμενα στίς παραπάνω θεωρίες γιὰ τὴν γένεση τοῦ μοναχισμοῦ, ποὺ, βέβαια, ἔχουν κάποια σχετικὴ δόση ἀλήθειας, πρέπει πρωτίστως νὰ ἀναζητηθοῦν μέσα στίς μαρτυρίες τῶν ἰδίων τῶν μοναχῶν, ποὺ μιλοῦν γιὰ τὰ κίνητρά τους. Τίς μαρτυρίες τίς ἀνιχνεύουμε σέ κείμενα ὅπως τὸ Γεροντικόν (μιὰ πρώτη μορφή βιοματικῆς ἀσκητικῆς γραμματείας ἀποτελούμενης ἀπὸ μικρὲς ἱστορίες αἰγυπτίων κυρίως μοναχῶν, τῆς ὁποίας ἡ πρώτη μορφή ἀνάγεται τὸν 6^ο αἰ. στὴν Παλαιστίνη) ἢ τοὺς μεγάλους

4.4.2.2.

Χαρακτήρας
τοῦ μοναστικοῦ
κινήματος

Βίους άσκητών άγιών), τή *Λαυσαϊκή Ιστορία* του Παλλαδίου Έλενουπόλεως (364-πρίν τό 431), τήν *Ιστορία* των κατ' Αίγυπτον μοναχών (γραμμένη άρχές του 5^{ου} αι.) κλπ. όταν τά συνδυάσουμε μέ πορίσματα από αρχαιολογικά εύρηματα μεταγενέστερων μοναστικών έγκαταστάσεων μετά τον 6^ο αι. Έκει, αυτό που χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει τή μοναχική ζωή δέν είναι κάποια τυπική άμφιεση ή μυστηριακή πράξη (δέν υπήρχε ακόμη τότε) αλλά ή γλώσσα τής έμπειρίας: ή μοναχική ζωή είναι «άπόταξις» που σημαίνει να παρατήρεις τον παλιό κόσμο του κακού, είναι συγκαταριθμηση στό «λαό του Θεού», στόν «Ισραήλ». Αυτό σημαίνουν ουσιαστικά μία έμφαση στις ύποσχέσεις που κάθε Χριστιανός δίνει στό βάπτισμα («άποτάσσομαι...»), και μία αίσθηση ότι ή μοναστική κοινότητα είναι ο λαός που προϋπαντά τον έρχομό τής Βασιλείας του Θεού στό έδω και στό τώρα. Πολλοί μοναχοί ζουν τά χαρίσματα τής πρώτης Έκκλησίας που ζεί τον έρχομό τής Βασιλείας του Θεού, προφητεύουν ή κάνουν θαύματα. Σ' αυτά παίζει ρόλο και ή έρημος μέ τό βαρύ συμβολικό της φορτίο, έπειδή ή έρημος είναι ο τόπος έπιφανείας του Κυρίου και ταυτόχρονα τό όρμητήριο των δαιμόνων, όπου ο μοναχός πηγαίνει και τους εκδιώκει.

Λίγο άφρότερα, αυτή ή έντονη, ένθουσιαστική βίωση τής Βασιλείας του Θεού θα πάρει έναν πιό κλειστό, στοχαστικό και μυστικό χαρακτήρα μέσα στό κελλί, υπό τήν έπίδραση των άσκητικών συστημάτων, τής συστηματοποίησης τής προσευχής, τής διάκρισης των λογισμών κλπ. κυρίως μέ τον Εύάγγριο τον Ποντικό, που έζησε στό Κελλία τής Νιτρίας και πέθανε τό 399. Μολονότι οι άπόψεις του καταδικάσθηκαν ως Ώριγενισμός μετά τον 6^ο αι., ή σκέψη του έπηρέασε καίρια τή μοναστική πνευματικότητα, καθώς τά έργα του είτε άποκαθήρθηκαν είτε παραδόθηκαν υπό τό όνομα του Νείλου Σινάϊτου⁴⁷.

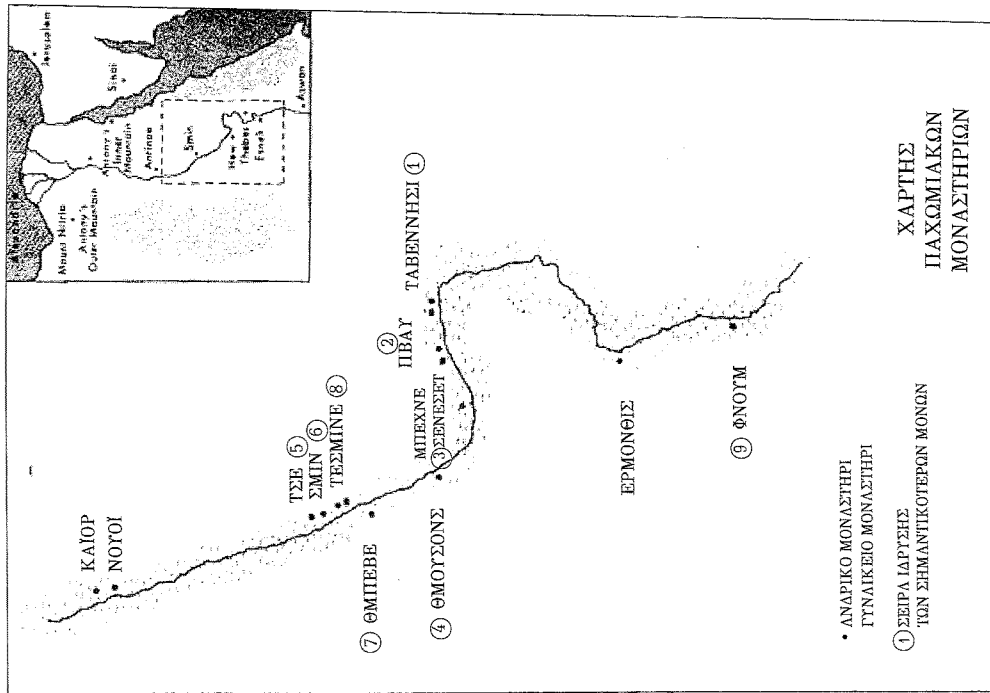
47. Βλ. τήν θεμελιώδη έργασία του Α. Guillaumont, *Les «Kephalaia gnostica» d'Evagre le Pontique et l'histoire de l'origénisme chez les grecs et chez les syriens*, Paris 1962.

Στό κοινόβιο ή εκκλησιαστική ζωή ως πρόγευση τής Βασιλείας θα προβληθει μέ τήν έπίτευξη τής έμπρακτης άμοιβαίας άγάπης μέ τήν έργασία και τήν αύστηρή άπομόνωση από τον κόσμο, καθώς και μέ τον τονισμό τής «υπακοής» (κυρίως μέ τους συνεχιστές του Παχωμίου μετά τό θάνατό του, τό 347). Η Κοινωνία άποτελοϋσε ένα σύνδεσμο από μονές που σταδιακά έφθασαν πύς 9 (και άργότερα 12) άνδρικές και δύο γυναικείες, ένω άνάμεσα τους βρισκόταν και ένα στην Κάνωπο, στην Κάτω Αίγυπτο, που ιδρύθηκε τό 391. Περί τό 400 ή Παχωμιακή Κοινωνία ένδεχομένως να άριθμοϋσε περί τους 7.000 άνδρες μοναχούς και 2.000 γυναικείες μοναχές, που όλοι συναθροίζονταν για να έορτάσουν τό Πάσχα και να κάνουν οικονομικό άπολογισμό και άμοιβαία έξισορρόπηση των έλλειμμάτων από μονές μέ περίσσευμα (ένα είδος σαββατισμού στα χρέη). Τόσο σ' αυτές τις εκδηλώσεις, όσο και στην καθημερινή ζωή του μοναχού, που χαρακτηρίζει ίσοροπία άνάμεσα στην καθημερινή προσευχή και τήν έργασία, έρμηνευτικό θεμέλιο ήταν ή Άγία Γραφή, που έπρεπε να μελετάται και να υποβάλλεται άνελλιπώς άπ' όλους, και sé περίπτωση άναμφαβητισμού να μαθαίνει ο μοναχός να διαβάζει μέ είδικό σχολείο που είχε συσταθεί. Περί τό 400 ιδρύονται και τά κοινόβια του μεγάλου Κόπτη εκκλησιαστικού συγγραφέα και ήγουμένου Σενούτε του Άτριπέως (πιθ. 348-451) στην περιοχή του Σοχάγκ, των όποιων ή φρουριακή μορφής έγκατάσταση σώζεται μέχρι σήμερα.

Στήν Κάτω Αίγυπτο (ΝΔ πλευρά του Δέλτα), έχουμε τις περιοχές τής Νιτρίας άρχικά και τής Σιχίτεως νοτίωτερα καθώς και των Κελλιών sé μία ένδιάμεση άπόσταση, όπου βρίσκονται έγκαταστάσεις μοναστικών κελιών. Έκει άναπτύσσεται χαλαρός σύνδεσμος άσκητών που ζούσαν sé προσευχή και μόνωση και συναντώνταν κάθε Σάββατο βράδυ sé κοινό γεύμα και Θεία Λειτουργία. Στην Κεντρική Αίγυπτο, έπίσης, δημιουργούνται μεγάλα ήμικονοβιακά κέντρα, δηλαδή χαλαρότεροι σύνδεσμοι γύρω από μεγάλες ντόπιες άσκητικές προσωπικότητες (Απολ-

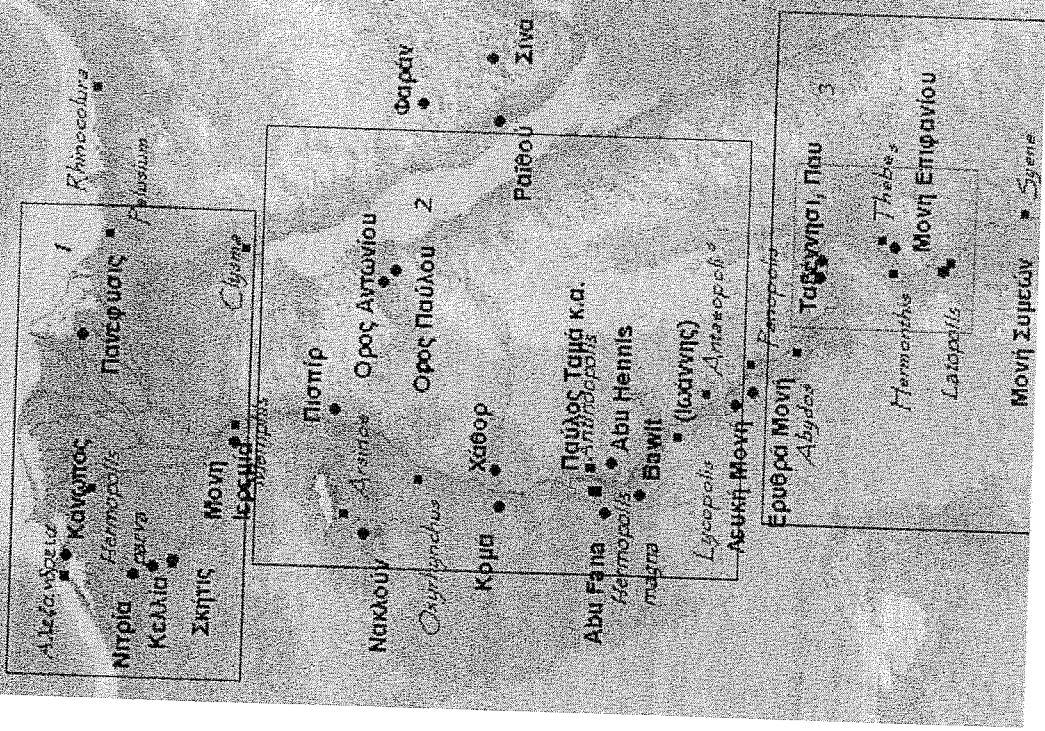
λώ, ἀββιάς Μπανέ) με κοινή Έκκλησία και γεύματα ἀγά-
πης. Τέτοια υπάρχουν στό Νακλούν (κοντά στό Φαγιούμ
μέ τά περίφημα πορτραϊτα), τό Μπαουίτ (όπου υπήρχαν
καί θαυμάσιες τοιχογραφίες), ἡ τό Ἀμπού Φανέ (πού ἀνα-
σκάφηκε πρὶν μερικά χρόνια ἀπὸ τὴν αὐστριακὴ ἀρχαι-
ολογικὴ Σχολή). Στόν χάρτη τῆς ἐπόμενης σελίδας βλ.
ἀναλυτικὰ τίς μοναστικὲς ἐγκαταστάσεις σέ Κάτω (ἀρ.
1), Κεντρικὴ (ἀρ. 2) καί Ἄνω (ἀρ. 3) Αἴγυπτο.

4.4.2.5. Συρία
Στὴ Συρία καί τὴν Παλαιστίνη ἔχουμε ἀπὸ κωρίς ἓνα
καί Παλαιστίνη μοναχισμό στόν ὁποῖο συνυπάρχουν τὰ κοινόβια μέ τὴν



Ἡ παχωμακὴ
Κοινωνία (ἀπὸ
A. Veilleux,
Pachomian
Koinonia.
The Lives,
Rules,
and Other
Writings
of Saint
Pachomius and
His Disciples.
With a
foreword
by Adalbert
de Vogüé,
Vol. 3,
[Cistercian
Studies,
no. 47],
Kalamazoo:
1982, σ. 489)

Τὰ κυριώτερα
μοναστήρια
στὴν Αἴγυπτο.
Σέ πλάγια
λατινικά
οἱ ἀρχαῖες
πόλεις τῆς
ἐλληνοκρατικῆς
περιόδου.
Τὸ μικρότερο
πλαίσιο στὴν
περιοχὴ 3
δείχνη τὰ
παχωμακὰ
κοινόβια
(βλ. χάρτη
σ. 152)



ἀναχωρητικὴ παράδοση στὴ μορφή τῆς λαύρας (μικρῆς
ὀμάδας ἀπὸ κελιά μέ γέροντα πνευματικὸ πατέρα). Ση-
μαντικὲς προσωπικότητες εἶναι ἐδῶ ὁ ἅγιος Χαρίτων
(†350) μέ τὸ ὄπιοι τὸ ὄνομα συνδέονται τρία μοναστή-
ρια στὴν ἰουδαϊκὴ ἔρημο (Φαράν, Δούκα καί τὸ κυριώως μο-
ναστήρι Χαρίτωνος), ὁ Παρίων, καί κυριώως ὁ ἅγιος Εὐθύ-
μιος ὁ Μέγας πού ἔζησε στίς ἀρχές τοῦ 5^{ου} αἰ. Στὴ συνέ-
χεια ἡ Λαύρα τοῦ Εὐθυμίου ἐξελιχθηκε σέ μεγάλο κοινό-

βιο μετά τό θάνατό του τό 473. Στήν Παλαιστίνη παρουσιάζεται ένα εύρύ μοναστικό κίνημα πού συνδέεται μέ χώρους όπου συνέβησαν σωτηριώδη γεγονότα του επί γῆς βίου του Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅπως τό Ὅρος τῶν Ἑλαιῶν, ὁ Ἰορδάνης ποταμός κλπ. καί τροφοδοτεῖται κυρίως ἀπό προσκυνητές ἀπό πολλές χώρες. Ἰδιαιτέρο χαρακτηριστικό του παλαιστίνου μοναχισμοῦ εἶναι ἡ ἐξοδος καί περιπλάνηση τῶν μοναχῶν μέ νηστεία καί προσευχή στήν ἔρημο κατά τήν περίοδο τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς.

4.4.2.6.

Μοναχισμός στή Δύση

Σημαντική εἶναι καί στή Δύση ἡ ἀνάπτυξη του Μοναχισμοῦ. Τόν 5^ο αἰ. ὁ Κασσιανός δρᾷ στή Μασσαλία καί στό Λεῖρινο ἰδρύει ὁ Ὀνοράτος ένα μοναστήρι πάνω σ' ένα νησί (410). Ἀπό κεῖ θά ἐπιδράσει σέ πολλά μέρη ὁ μοναχισμός καί θά ἀναδειχθοῦν πολλοί ἐπίσκοποι ἀπό τίς τάξεις του, ἐνῶ μαθητές του Μαρτίνου τῆς Τουρ δέν θά ἔχουν μέγαλη ἀπήχρηση (μέ ἐξαίρεση κυρίως τήν Ἀκουιτανία) λόγω τῆς διαρκoῦς μετακίνησής τους καί τοῦ ἀναχωρητικοῦ χαρακτήρα τῆς ἀσκησῆς τους. Ὁ Μαρτίνος (πρεσβ. περί τό 360, ἐπίσκοπος Τουρ τό 371/372) εἶναι κυρίως ἠθικό πρότυπο (ένανς Μ. Ἀντώνιος στή Δύση). Ἀπό τό 360 διαπιστώνουμε ποικιλία ἀσκητικῶν τάσεων κυρίως στή Ρώμη καί, μέσω αὐτῆς καί μέ τή δράση σημαντικῶν προσωπικοτήτων, μεγάλη διάδοση στή Γαλατία (Μελανία Πρεσβυτέρα-Παυλῖνος Νόλης), Β. Ἰταλία (Ἀμβρόσιος), Κεντρική-Νότια Ἰταλία (Φαβίολα, Πινιανός, Μελανία νεωτέρα), Β. Ἀφρική (Αὐγουστίνος) ἐνῶ περί τό 400 μεταφράζονται στά λατινικά οἱ Κανόνες Μ. Βασιλείου (ἀπό τό Ρουφίνο) καί Παχωμίου (ἀπό τόν Ἱερώνυμο).

4.4.3. Ἡ διάδοση του Χριστιανισμοῦ ἔξω ἀπό τήν ἑλληνορωμαϊκή οἰκουμένη

Στή Μ. Ἀσία ἡ πρόοδος του Χριστιανισμοῦ ἦταν ἐντυπωσιακή καθώς χαρακτηριστικές προσωπικότητες ὅπως ὁ ἄγ. Γρηγόριος ὁ Θαυματουργός στά τέλη του 3^{ου} αἰῶνα μετέστρεψε μέ τό συνοδευόμενο ἀπό θαύματα ἱεραποστολικό

του ἔργο μεγάλο μέρος τῶν ἐθνικῶν τῆς κεντρικῆς Μ. Ἀσίας στό Χριστιανισμό.

4.4.3.1.

Γότθοι

Ἀπό τή Μ. Ἀσία ὁ Χριστιανισμός ἐξαπλώθηκε καί στους Γότθους πού τότε ἤταν ἐγκατεστημένοι στήν Κριμαία. Πιθανόν ἦδη πρὶν τό 300 (ὅπως φαίνεται ἀπό νομίματα) πρέπει νά ὑπῆρχαν Χριστιανοί ἀνάμεσα τους, ἀφοῦ ἄλλωστε στήν Α' Οἰκουμενική Σύνοδο βρισκουμε καί τήν ὑπογραφή του Θεόφλου ἐπισκόπου τῶν Γότθων. Ἀποφασιστικός σταθμός ἦταν ἡ ἱεραποστολική δραστηριότητα του Γότθου ἀπό πατέρα καί Καπαδόκη ἀπό μητέρα Οὐλφίλα (Wulfila) πού, χειροτονημένος ἀπό τόν Εὐσέβιο Νικομηδείας ἴσως τό 341, ἐφήυρε γοτθική γραφή μεταφράζοντας τή Βίβλο μαζί μέ τήν πίστη τῶν Ὁμοίων, πού πρέσβευε, καί χρησιμοποιοῦντας παλαιούς γερμανικούς ὄρους γιά τήν ἀπόδοση θεολογικῶν ἐννοιῶν. Περί τό 376 οἱ Γότθοι του Φριτιγέρνη ζητώντας στρατιωτική βοήθεια ἀπό τόν Βάλεντα μεταστράφηκαν ὁμαδικά στόν ἀρειανικό Χριστιανισμό, ἦδη ὅμως ἀπό τό 370 ὑπῆρχαν καί ὀρθόδοξοι πού εἶχαν δική τους ἐκκλησία στήν Κων/πολη. Τό 395 οἱ Βησιγόθοι ὑπό τόν Ἀλάριχο θεωροῦνται πλέον Ἀρειανοί καί θά παραμείνουν σ' αὐτή τήν πίστη στίς χώρες πού καταλαμβάνουν γιά 200 περίπου χρόνια. Πιο σαφῆ Ἀρειανισμό πρέσβευουν οἱ Βάνδαλοι πού περί τό 400 περνοῦν τίς ἄκτες τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου, ἐγκαθίστανται στήν Ἀφρική τό 429 καί δῶκουν ἀνοιχτά τούς ὀρθόδοξους.

Οἱ Ὀστρογόθοι, στούς ὁποίους ἔδρασαν μάλλον Βησιγόθοι ἱεραπόστολοι, ἐχριστιανίσθησαν ἀνάμεσα στό 405 καί τό 488, πού ξεκινώντας τήν εἰσβολή τους στήν Ἰταλία χαρακτηρισίζονται Χριστιανοί. Μικρότερες φυλές ὅπως οἱ Γέπιδες, οἱ Βουργουνδοί καί κατόπιν οἱ Λογγοβάρδοι ἐχριστιανίσθησαν στά τέλη του 5^{ου} αἰ. Ὁ ἐχριστιανισμός τῶν Γότθων εἶναι ἕνα καθοριστικό γεγονός γιά τήν ταυτότητα καί τήν πολιτιστική ἐξέλιξη τῆς δυτικῆς Εὐρώπης καί κατὰ τά φαινόμενα προῆλθε ἀπό τήν ἑλληνική Ἀνατολή, ἐνῶ ἡ ἐπίδραση τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἐμφανίζεται μεθραμινή.

Στή Συρία ο Χριστιανισμός μαρτυρείται από τόν 2^ο αί., αλλά κυρίως μετά τό 201 (Βαρδεδάνης = Bar Daisan) μέ γλώσσα τήν παλαιοσυριακή, μιά σημιτική γλώσσα, όπως τά άραμαϊκά. Στήν Έδεσσα ἦδη άρχές του 5^{ου} αί. τό επίσημο κείμενο τῆς Βίβλου ἔχει μεταφραστεῖ στή Συριακή. Τό 363/44 επί Ιοβιανού χάνεται στους Πέρσες ἡ πόλις Νίσιβις ἀπό τότε όριστικά οί Χριστιανοί τῆς ἀνατολικῆς Συρίας υπάγονται στους Πέρσες. Οί ἡγετικές τάξεις τῶν Χριστιανῶν καταφεύγουν στήν Έδεσσα (Ούρφα) όπου ιδρύεται ἡ «περσική σχολή», ἀνάμεσά τους δρᾷ ὁ Έφραίμ ὁ Σύρος († 9.06.373), πού συνέγραψε σημαντικά ὁμιλητικά καί ἐξηγητικά ἔργα καί ὕμνους καί καταφέθηκε κατὰ τοῦ Γνωστικισμοῦ καί τοῦ Ἀρειανισμοῦ, καθώς ὁ πρῶτος φαίνεται νά ἔχει ἀκόμη κάποια δράση στήν περιοχή, καί αὐτό ἴσως νά ἀποτελεῖ τεκμήριο γιά κάποια πιθανή γέφυρα μέ ἐνθουσιαστικά, δυαλιστικά ρεύματα στήν Έγγύς Ἀνατολή, ρεύματα πού πίστευαν σέ δύο αἰώνες ἀντίθετες άρχές, τό Καλό καί τό Κακό.

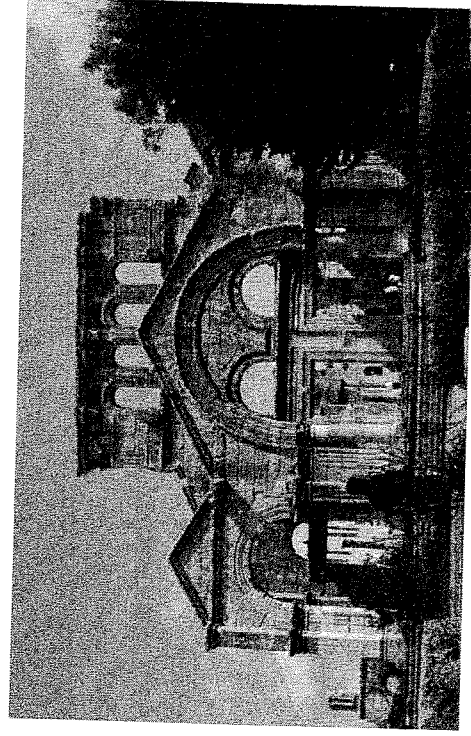
Τόσο ἡ Συρία, ὅσο καί κυρίως ἡ Μ. Ἀσία θ' ἀποτελέσουν νευραλγικές περιοχές γιά τήν ἐξόρμηση τοῦ Χριστιανισμοῦ στίς περιοχές ἐκτός ἐλληνορωμαϊκῆς Οἰκουμένης. Τόσο οί Γότθοι καί ἡ Περσία, ὅπως εἶδαμε, ὅσο καί οί Ἀρμένιοι περί τό 301 μέ τόν Γρηγόριο τό Φωτιστή, καθώς καί ἡ Γεωργία θά γνωρίσουν τό Χριστιανισμό μέσα ἀπό τό ἐκκλησιαστικό κλίμα αὐτῶν τῶν περιοχῶν (βλ. παρακάτω). Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι στίς περιοχές αὐτές κυφοροῦνται διαρκῶς νέες μορφές οὐσιαστικώτερης βιώσεως τοῦ Εὐαγγελίου στήν ἄμεση θρησκευτικότητα καί στή θεολογία.

4.4.4. Λαϊκή θρησκευτικότητα καί κοινωνία.

Τό σημαντικώτερο χαρακτηριστικό τῆς παρουσίας τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι ἡ νικηφόρα προέλασή του κατὰ τοῦ παγανισμοῦ. Διαδοχικά ἐπίσημα στάδια αὐτῆς τῆς προέλασης εἶναι: ἡ πολιτική τοῦ Μ. Κων/νου (ἀνεξίθρησκη)

καί τῶν ἀρειανοφρόνων διαδόχων του (αὐστηρή κατὰ εἰδωλογατρικῶν πρακτικῶν). Κατόπιν, ἡ πολιτική τοῦ Μ. Θεοδοσίου πού ἦταν ἀπαγορευτική γιά τήν εἰδωλογατρική λατρεία. Τέλος, ὁ Ἰουστινιανός ἐφάρμοσε ἀπαγορεύσεις γιά τοὺς εἰδωλόλατρους καί γιά ὄσους δέν κατηχοῦνταν καί δέν ἐνωματώνονταν εἰλικρινά στό σύστημα πεποιθήσεων τῆς αὐτοκρατορίας. Βοηθούμενος ἀπό τήν ἱεραποστολική δράση μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν προσωπικοτήτων ἐκτόπισε μέσα σέ δύο περίπου αἰῶνες τήν παρουσία τῆς εἰδωλογατρίας, παρουσία πού οὕτως ἡ ἄλλως εἶχε περιβιοριοποιηθεῖ ἀπό τήν ἴδια τήν κοινωνία. Τί ἄλλαξε, ὅμως, στήν τελευταία ἡ νίκη τοῦ Χριστιανισμοῦ;

Ἡ ἀντιληψή ὅτι ὁ Χριστιανισμός συνέβαλε στήν παρακμή τῆς ἀστικῆς ζωῆς δείχνοντας ἐχθρότητα στόν τρόπο ζωῆς τῶν πόλεων τροποποιεῖται σήμερα ἀπό τήν ἔρευνα. Κατ' ἀρχάς ὁ Χριστιανισμός μέ τήν ἐκκλησιαστική του ἀντιληψή ἀναζωογόνησε τήν παρηκμασμένη τοπική δομή τῶν πόλεων, ἀφοῦ οἱ ἐπίσκοποι ἀπετέλεσαν τή νέα ἀξίπιστη δύναμη πού μπορούσε νά κινητοποιήσει τοὺς πλούσιους τοπικούς «προστάτες» νά τοποθετήσουν τόν πλοῦτο τους σέ ἔργα εὐποίας, λατρείας καί φιλανθρωπίας, δράση πού οἱ παλαιότεροι τοπικοί βουλευτές (curiales) ἀπέφυγαν. Ἔτσι μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ἡ παρακμή τῆς ἀ-



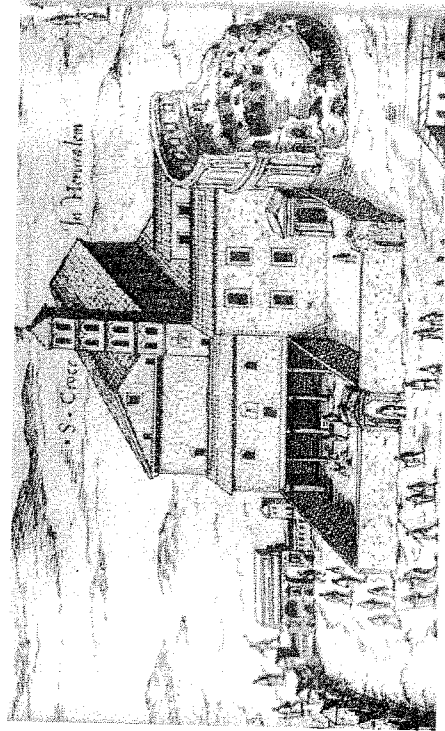
Ἡ Μονή
Συμεῶν
Στυλῆτου στό
Qal' at Saman
στή Συρία,
πέλη 5ου-
άρχές 6ου
αἰώνα

στικής ζωής μετά το 600 οφείλεται σε ένα σύνολο παραγόντων στο οποίο ο Χριστιανισμός μετέχει δευτερογενώς.

Για πρώτη φορά έρχονται στο προσκήνιο μέσα από την Έκκλησία περιθωριακές ομάδες όπως οι γυναίκες (κυρίως των ανώτερων κοινωνικών τάξεων) και οι έπαρχιώτικοι πληθυσμοί που βγαίνουν από την άνωμμία και αποκτούν τη δική τους προσωπικότητα με τοπικούς άγιους, λατρείες, θαύματα. Άν προσθέσουμε και το επίπεδο αναδιανομής του πλούτου μέσω της φιλανθρωπίας και την ιδιαίτερη συνοχή που καλλιεργούσε η Έκκλησία, με πρωτοβουλίες όπως η καταβολή λύτρων για άπελευθερωσα αιχμαλώτων π.χ., τότε συνειδητοποιούμε τη ρίζοσπασιότητα του χριστιανικού κοινωνικού μοντέλου.

Ένας άλλος σημαντικός τομέας είναι οι πεποιθήσεις των ανθρώπων και οι σχέσεις μεταξύ τους, όπως διαμοσολαβούνται μέσα απ' αυτές. Πράγματι, με την ύστεροαρχαϊκή παγανιστική λατρεία έχουμε έντονη μετατόπιση του λατρευτικού ενδιαφέροντος σε ιερούς τόπους και κτίσματα, ενώ η «μεταφυσική» γεωγραφία του μέσου ανθρώπου περιλαμβάνει ουράνιους ή άόρατους τόπους, όπου κυριαρχούν άορατες δυνάμεις που έξουσιάζουν τό γήινο κόσμο ό οποίος αποτελεί περιφέρειά τους. Με την έμφαση του Χριστιανισμού στην ιστορική δράση και τη σωτηρία, που πρέπει να έπιτευχθούν σ' αυτό τον κόσμο μετά την Ένανθρώπιση, αλλάζουν και οι πεποιθήσεις των ανθρώπων. Οι άγιοι άνδρες, που είναι τά νέα πρόσωπα της ήμέρας (μάρτυρες, ασκητές), άπελευθερώνουν τον άνθρωπο από την άόρατη κυριαρχία μιμούμενοι τό Χριστό, έπειθαίνουν στην τοπική κοινωνία θεραπεύοντας αλλά και διδάσκοντας και διευθετώντας κοινωνικές διαφορές, άντιπροσωπεύουν με την προσευχή τους τη συμφιλίωση με τό άόρατο και παρρηβαίνου άκόμη και στις σχέσεις με την αυτοκρατορική έξουσία. Όλα αυτά δέν μπορούσαν να τά έπιτύχουν οι μέχρι τότε «θείοι άνδρες» της ειδωλατρίας, που είχαν αυτοπεριθωριοποιηθεί. Έτσι, τό ένδιαφέρον μετατίθεται στον άνθρωπο, που καταλαμβάνει τη θέση που του άρμόζει στην ιστορία και τη ζωή.

Βέβαια, η μαζικοποίηση αυτή του Χριστιανισμού πέρα από τις έπιπτώσεις αυτές στην κοινωνία αλλάζει και την ίδια την έκκλησιαστική ζωή. Η λιτή λατρεία που έφερε έντονα χαρακτηριστικά της συμμετοχικότητας δίνει τη θέση της στις λαμπρές βασιλικές που χτίζονται σχεδόν παντού, άκόμη και όταν δέν άπαιτείται άμεση λατρευτική ανάγκη και στην άπομάκρυνση της Θείας Λειτουργίας σε ένα ύπερκόσμο γεγονός, με μαζική αλλά πολλές φορές μη συνειδητή προσέλευση. Άποκορύφωμα των άλλων στη διαμόρφωση του λατρευτικού χώρου είναι η άνέγερση της Άγίας Σοφίας στην Κων/πολη με (βασιλική και περίκλυτρα κτίσματα) τό συνδυασμό των δύο ρυθμών που μέχρι τότε έπικρατούσαν.



Ο Ναός του Τιμίου Σταυρού σε χαρακτικό του Antoine Lafitry του 16ου αι. από τό Βρετανικό Μουσείο (φωτ. από τό G. Barraclough, The medieval Papacy, London 1975, σ. 20).

4.4.5. Η κοινωνική δράση της Έκκλησίας

Ειδικά άπέναντι στα μεγάλα κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα η Έκκλησία έδειξε έμπρακτα τη διάθεση της να επέμβει μέσα από τη δράση των μεγάλων έκκλησιαστικών προσωπικοτήτων. Έδώ πρέπει να γίνει μία κοινωνιολογική προσέγγιση των προσώπων που καταλάμβαναν κυρίως τό έπισκοπικό άξίωμα για να γίνει σαφές ότι δέν πρόκειται για άτομα που άπλά προΐστανται της τοπικής

Ευχαριστίας αλλά για πρόσωπα που με την ύψηλη κοινωνική τους πρόελευση και την παιδεία τους άποτελούν φορείς κοινωνικής δράσης. Όλα τὰ όνόματα, που είδαμε παρπάνω νά πρωποστατούν στις θεολογικές διαμάχες ή στις έριδες για τή διαμόρφωση τών ιεραρχικών δομών, είναι πρόσωπα μέ μεγάλη κοινωνική άκτινοβολία και άνάμεσα στα έργα τους σώζεται πολλές φορές μία πλούσια άλλη λογραφία που δείχνει τό κοινωνικό και ποιμαντικό τους προσανατολισμό για άνακούφιση κοινωνικά άδικημένων, για συγκέντρωση χρημάτων για φιλανθρωπικούς σκοπούς άκόμα και για τόν έπιστιτισμό πδλεων και χωριών σε περιόδους σιτοδείας. Μιά άλλη πηγή για τό θέμα αυτό είναι ό ρόλος πού τό ίδιο τό κράτος έπέφύλασσε στους έπισκόπους μέ νομοθετικές προβλέψεις κυρίως του Ίουστινιανού. Στις Νεαρές του βλέπουμε τούς έπισκόπους νά έπιφορτίζονται διάφορους κρατικούς ρόλους όπως δικαστικούς, έπιβλεψής φυλακών κ.ά.

Τό μεγαλύτερο έχέγγυο για τήν άναβάθμιση αυτή τού έπισκόπου ήταν ή άξιοπιστία και τό ήθικό κύρος πού άπέκτησε μέ τή δράση τών μεγάλων Πατέρων, όπως του Μ. Βασιλείου άρχιεπισκόπου Καισαρείας, πού ήταν γνωστός για τήν φιλανθρωπική ποιμαντική δράση του, αλλά και για τίς κοινωνικές του παρεμβάσεις μέ κηρύγματα και έπιστολές πός όφελος τών άδυνάτων και πός τόν σκοπό τής άναδιανομής τού πλούτου. Στην ίδια κατεύθυνση κινούνται και οι άπόψεις του Ίωάννου του Χρυσοστόμου (344-407). Οι άνθρωποι αυτοί δέν δίστασαν και νά συγκρουσθούν μέ τήν έξουσία όταν ή συνείδησή τους τό επέβαλλε και έτσι έπεδείκνυαν τό πραγματικό πρόσωπο τού Χριστιανισμού πέρα από τίς σκοπιμότητες πού όδηγούσαν στον έναγκαλισμό του από τήν κρατική προπαγάνδα. Ό ρόλος αυτός τών έπισκόπων συνεχίστηκε και άναβαθμίστηκε και μετά τόν Ίουστινιανό.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ: Κατά τήν ύστεραραρχική περίοδο πού έξετάζουμε (324-451) ή πολυκεντρικότητα έκκλησιαστι-

κών κέντρων μέ μεγάλη πολιτική σημασία και μακρά άποστολική παράδοση στην πίστη (Ρώμη, Άλεξάνδρεια, Άντιόχεια και κατόπιν Ιεροσόλυμα και Κωνσταντινούπολη) και θεολογικών σχολών και τάσεων όδήγησε σε γόνιμες προκλήσεις για νά γίνει ή άποκρυστάλλωση τής θεολογίας και τών δομών: από τήν τοπική σύνοδο περάσαμε στην μητροπολιτική (325), κατόπιν στην άναβάθμιση τής Κων/πολης και τήν άσαφή υπερμητροπολιτική αύθεντία (381) μέχρι νά συναρμολογηθούν τά πρεσβεία τών πέντε θρόνων σε συγκεκριμένες περιοχές άρμοδιότητας άναφορικά μέ τό δίκαιο κρίσεως και χειροτονιών και μεταξύ τους σε ένα όργανο άναφορικά μέ τή συνοδικότητα (Πενταρχία) τό 451. Θεολογικά άποκρυστάλλώθηκε ή τριαδολογική και χριστολογική διδασκαλία και ξεκαθαρίστηκε ή άπόρριψη τού μεταφυσικού θεμελίου τής ένωσης μέ τό Θεό πού χαρακτηρίζει τήν έλληνική (κυρίως πλατωνική) σκέψη. Στην κοινωνική παρέμβαση ό ριζοσπαστισμός τού Χριστιανισμού φάνηκε από τήν άναζωογονητική έπίδρασή του στις τοπικές κοινωνίες, τό κοινωνικό έργο μεγάλων έκκλησιαστικών προσωπικοτήτων, τή δράση τού μοναχισμού, τήν ιεραποστολή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Φειδά, *Ιστορία Α' 319-656*, Jedin KG, τ. II/1 όλόκληρος. Για τό θεολογικό έργο, Παπαδόπουλου, *Πατρολογία*, τ. Β', Χρήστου, *Πατρολογία*, τ. Γ' - Δ' και Γ. Φλωρόφσκυ, *Οι βυζαντινοί πατέρες, τού 5ου αιώνα* (μετάφ. Π. Πάλλη), Θεσσαλονίκη 2007. Ειδικά για τήν Δ' Οικουμενική Σύνοδο είναι έξαγγλητικό τό Α. Grillmeier - Η. Bacht, *Das Konzil von Chalkedon*, I-III, 1951-54. Για τίς σχέσεις Έλληνισμού-Χριστιανισμού, Γ. Δ. Ζηζιούλα, «Άπό τό προσωπεϊόν εις τό πρόσωπον - ή συμβολή τής πατρικής θεολογίας εις τήν έννοιαν τού προσώπου», *Χαρίστηριον εις τιμήν τού μητροπολίτου Γέροντος Χαλκηδόνης Μελάτωνος*, Θεσσαλονίκη 1977, 287-323, τού ίδιου «Έλληνισμός-Χριστιανισμός, Η συνάντηση τών δύο κόσμων», *ΙΕΕ*, τ. ΣΤ', σ. 519-559, Β. Τατάκη, *Η συμβολή τής Καπ-*

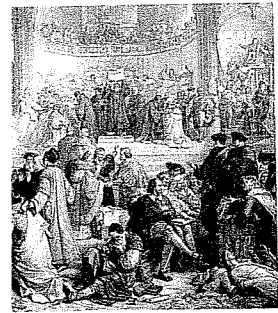
ΧΡΟΝΙΚΑ ΟΡΙΑ-ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Η περίοδος 451-642/690 διακρίνεται από τήν προηγούμενη από τή θεαματική κατάρρευση τής ρωμαϊκής εξουσίας και τού έλληνορωμαϊκού πολιτιστικού χώρου στη Δύση (ό τελευταίος δυτικός αυτοκράτορας εκθρονίζεται τό 476). Έτσι προβάλλει ή κυριαρχία τού άνατολικού (πρωτοβυζαντινού κράτους) και συνακόλουθα και τού πρωτοβυζαντινού Χριστιανισμού στην Άνατολή μέχρι τό 642, χρονιά πού περματίζεται ή έλληνική παρουσία στη Μ. Άνατολή μέ τήν αποχώρηση τών βυζαντινών άρχων και τήν παράδοση τής Άλεξανδρείας στους Άραβες, και στη Δύση μέχρι τό 690, όταν ολοκληρώνεται ή άραβική κατάκτηση τής Β. Άφρικής και τής Ισπανίας και συγκαλείται στην Άνατολή ή Πενθέκτη Οικουμενική Σύνοδος.

Η ήγεμονία αυτή τού Άνατολικού ρωμαϊκού κράτους χαρακτηρίζεται από τή θεσμοποίηση τής Πενταρχίας κυρίως στό έπανενοποιημένο ρωμαϊκό κράτος (μέ πίο έλληνική πλέον ταυτότητα) υπό τόν Ίουστινιανό και τήν περίοδο τού Ήρακλείου. Η παγίωση θεσμών φαίνεται και στην τυποποίηση τής μοναστικής ζωής μετά τίς άποφάσεις τής Χαλκηδόνας. Επίσης, συνοδεύεται από μία αντίρροπη κίνηση αυτόνόμησης Χριστιανών στη Μέση Άνατολή πού προοδευτικά φθάνει στην κανονική έξωσή τους από τό θεσμικό σύστημα εκκλησιαστικής κοινωνίας, παρά τίς προσπάθειες πολλών αυτοκρατόρων νά τούς συγκατήσουν. Ο θεολογικός άξονας στόν όποιο επενδύεται ή διαλεκτική αυτή διαδικασία είναι ή εξέλιξη τής έρμηνείας τού Χριστολογικού δόγματος (Νεοχαλκηδονισμός, καταπολέμηση Μονοθελητισμού). Τέλος, ό ρόλος τού Χριστιανισμού στην κοινωνία εξακολουθεί νά είναι ριζοσπαστικός, αλλά πλέον άλληλεπιδρά μέ μηχανισμούς

παδοκίας στη χριστιανική σκέψη, Άθήνα 1989. Για τή θεσμική εξέλιξη, βλ. Ίω. Φειδά, Ο θεσμός τής Πενταρχίας τών Πατριαρχών Ι-ΙΙ, (έκδ. Παν/μίου) Άθήνα 1977. Για τό Χριστιανισμό στην Άγγλία και τή Β. Άφρική θεμελιώδεις μέχρι σήμερα όι έρευνες τού W.H.C. Friend, *Archaeology and History in the Study of Early Christianity*, London 1988 [μελετήματα στη σειρά *Variorum Reprints*] αλλά και άλλα έργα τού ίδιου. Για τό Μοναχισμό, Pl. Deselle, *Τό Ευαγγέλιο στην έρημο*, μετάφ. Ν. Μπαρούση, (έκδ. Τήνος) Άθήνα χ.χ., και τό θεμελιώδες D. J. Chitty, *The Desert a City: an Introduction to the Study of Egyptian and Palestinian Monasticism under the Christian Empire*, Oxford 1966 δυστυχώς άμετάφραστο έλληνικά. Πίο σύγχρονο τό W. Harmless, *Desert Christians: An Introduction to the Literature of Early Monasticism*, New York 2004. Για τίς άπαρχές τού μοναχισμού τό μικρό αλλά σημαντικό για τήν ιστορία τής έρευνας τού D. Boumazhnov, *Μοναχός έστι...*, Θήρα 2004. Για τό ρόλο στην κοινωνία, P. Brown, *Ο κόσμος τής ύστερης Αρχαιότητας, 150-750 μ.Χ.* (μετάφ. Έ. Σταμπόγλη), Άθήνα 1998. Για τίς άρχαίες άνατολικές Έκκλησίες βλ. έπόμενο κεφάλαιο.

ς τον εκάστοτε βασιλιά του ις. Από το κύμα της Μεταρ- προέκυψαν και οι λεγόμενες Εκκλησίες (Free Churches), πρώην παρέμεινε ενωμένη με καθολική Εκκλησία. ο διαχωρισμός εκκλησια- κοσμικής εξουσίας επέφερε πλήγμα στη Ρωμαιοκαθολική καθώς αμφισβήτησε την κε- θέση στον κόσμο της Δύσης.



όθμιση, χαλκογραφία του ο πίνακα του Wilhelm von (1871)

ι διάσταση της Μεταρρύθμισης οι βίαιες συγκρούσεις, όπως ς των χωρικών, και οι θρη- ι πόλεμοι που ακολούθησαν πώρησαν τη Δυτική Ευρώπη ι, από το 1618 έως το 1648 νταειής πόλεμος). Θεπικό ήταν βάλαν στο να δρομολογηθούν ζεις για την κατοχύρωση της ύπτας και των ανθρωπίνων άτων στη Δύση.

κτιμάται ότι το δημοκρατικό της Μεταρρύθμισης και η προ- ς ελευθερίας του ατόμου, την αλλιέργησε ιδιαίτερα ο καλβι- συνέβαλαν «στην ανάπτυξη του υλευτικού πολιτεύματος και του οκρατικού συστήματος». Β.ΣΤ.

ραφία:

ς, Σ., *Ανοχή και Ανεξίτηλσκία στο Δυ- ο* (Πότε και Πώς παρούσαθησαν), Άρτος Ζωής 1998. Γραμμένος, Θ.Γ., *φρούριον ημών: Έργα και ημέρες του ο Λούθηρου*, στον τόπο www.gec.gr. ας, Ν., *Ο Προτεσταντισμός*, Θεσσαλονίκη: άς 2007. Μαιτσούκας, Ν., *Οικουμενική ορία-Θεολογία*, Θεσσαλονίκη 1986. 1966) 1069. Σκουτέρης, Κ., *Τα 39 ις Αγγλικής Εκκλησίας υπό το φως της ο Συμβολικής παραδόσεως*, Αθήνα 1982. te, D., "Reformation", στον τόμο N. al. (επιμ.), *Dictionary of the Ecumenical it*, Geneva: WCC Publications 2002, 66.

ραση Νέου Κόσμου. Η αφή-Μετάφραση Νέου Κόσμου αποτελεί μετάφραση της Αγίας

Γραφής, προϊόν δωδεκαετούς εργασίας της ομώνυμης μεταφραστικής επιτροπής των Μαρτύρων του Ιεχωβά και εκδίδεται από τη Βιβλική και Φυλλαδική Εταιρία Σκοπιά της Πενσυλβανίας. Οι μεταφραστές παραμένουν ανώνυμοι, υποστηρίζοντας ότι δεν θα ήθελαν να αποσπάσουν την προσοχή του αναγνώ- στη από το ιερό κείμενο καθαυτό και τον θεϊκό Συγγραφέα του. Η ΜΝΚ κυκλοφό- ρησε τμηματικά στα αγγλικά τη δεκαετία του 1950 και αναθεωρήθηκε το 1970, το 1971, το 1984 και το 2013. Η μετά- φραση έγινε από τις πρωτότυπες γλώσ- σες- πιο συγκεκριμένα, το κείμενο της ΠΔ (οι «Εβραϊκές-Αραμαϊκές Γραφές», στις οποίες ακολουθείται ο «στενός» κα- νόνας των 39 βιβλίων) σπρίζεται κατά βάση στις εκδόσεις της Biblia Hebraica ενώ της ΚΔ (οι «Χριστιανικές Ελληνι- κές Γραφές») στο κριτικό κείμενο των Westcott και Hort (έκδ. 1881). Κύριο χαρακτηριστικό της αποτέλεσε η κατά το δυνατόν απόδοση του πρωτότυπου κειμένου με ακριβή και κυριολεκτικό τρόπο και σε καθομιλουμένη γλώσσα, ενώ στην πιο πρόσφατη και ριζικότερη αναθεώρηση του 2013 (η εκπόνηση της οποίας διήρκεσε 5 χρόνια) υιοθε- τήθηκε μια πιο δυναμική απόδοση με έμφαση στην ακριβέστερη και πιο ευ- κολονόπη μετάδοση του νοήματος και, επιπλέον, συμπεριελήφθησαν τα νεότε- ρα πορίσματα της σύγχρονης βιβλικής έρευνας. Με βάση την αγγλική έκδοση η ΜΝΚ έχει μεταφραστεί σε 120 και πλέον γλώσσες, σε μερικές εκατοντάδες εκατομμύρια αντίτυπα παγκόσμια. Στα ελληνικά κυκλοφόρησε η ΚΔ το 1993, ολόκληρη η Αγία Γραφή το 1997 και αναθεωρήθηκε το 2008. Η έκδοση με- λέτης της *Μετάφρασης Νέου Κόσμου με Υποσημειώσεις (New World Translation of the Holy Scriptures-With References*, 1971, αναθ. 1984) παρέχει έναν βα- σικό κριτικό μηχανισμό με τις κυριότε- ρες εναλλακτικές γραφές του κειμένου (της Ο' και άλλων αρχαίων μεταφράσε- ων), 125.000 και πλέον ενδοβιβλικές παραπομπές, καθώς και ένα εκτενές παράρτημα που καλύπτει κάποια ιδιά- ζοντα μεταφραστικά χαρακτηριστικά. Η ίδια μεταφραστική επιτροπή εργάστηκε στην έκδοση της *Διάστιχης Μετάφρασης της Βασιλείας των Ελληνικών Γραφών (The Kingdom Interlinear Translation of the Greek Scriptures*, 1969, αναθ. 1985), η οποία περιέχει το ελληνικό κείμενο της ΚΔ και μεταξύ των γραμμών του

ελληνικού πρωτοτύπου υπάρχει η κα- τά λέξη αγγλική μετάφραση, σύμφωνα με τη βασική έννοια και το γραμματικό τύπο κάθε λέξης. Η ΜΝΚ κυκλοφορεί σε διάφορα μεγέθη, σε έκδοση Μπράιγ διαφόρων γλωσσών, σε διάφορες πλε- κτρονικές μορφές και στο Ιντερνετ. Η ρηπή απόρριψη του δόγματος της Τρι- άδας από μέρους των Μαρτύρων του Ιεχωβά έπαιξε καθοριστικό ρόλο στις μεταφραστικές επιλογές της ΜΝΚ. Ως αποτέλεσμα, έχει ασκηθεί κριτική στη ΜΝΚ για ζητήματα όπως, επί παρα- δείγματι, η χρήση του ονόματος Ιεχω- βά στην ΚΔ και η απόδοση του στίχου Ιωάννης 1:1 ως «θεός» (πεζός ο αρχικός χαρακτήρας, "a god" στα αγγλικά). Άλλες αποδόσεις που αντανακλούν δογματικές θέσεις των Μαρτύρων του Ιεχωβά εί- ναι η τοποθέτηση του κόμματος μετά το «σήμερα» στο Λκ 23:43 και η απόδοση της λέξης σταυρός ως «ξύλο βασανι- σμού».

Π.ΒΑ.

Βιβλιογραφία:

Επίσημος ιστότοπος: [www.jw.org/el/εκδόσεις/ αγία-γραφή-online/](http://www.jw.org/el/εκδόσεις/αγία-γραφή-online/) (πρόσβαση 13.2.2014). BeDuhn, Jason, *Truth in Translation: Accuracy and Bias in English Translations of the New Testament*, University Press of America 2004. Countess, Robert H., *Jehovah's Witnesses' New Testament: A Critical Analysis*, Presbyterian & Reformed Pub Co. 1982. Furuli, Rolf, *The Role of Theology and Bias in Bible Translation: With a special look at the New World Translation of Jehovah's Witnesses*, Elihu Books 2011. Οι *Μάρ- τυρες του Ιεχωβά-Διαγγελλείς της Βασιλείας του Θεού*, Βιβλική και Φυλλαδική Εταιρία Σκοπιά 1993.

Μετέωρα. Ένα από τα σημαντικότερα μοναστικά κέντρα της βυζαντινής και μεταβυζαντινής εποχής γενικότερα είναι τα Ξακουστά Μετέωρα στη Θεσσαλία, κοντά στην πόλη της Καλαμπάκας. Οι άνθρωποι που έχουν επισκεφθεί τον τόπο αυτό, με το άκουσμα της ονομασί- ας και μόνο θυμούνται ότι λίγα είναι τα μέρη του κόσμου που συνδυάζουν τόσο άρρηκτα την έκφραση ενός πολιτισμού, μιας συγκεκριμένης κοσμοθεώρησης, με το κάλλος του φυσικού τοπίου. Εδώ αγκαλιάζονται τα επιτεύγματα του αν- θρωπίνου πνεύματος της βυζαντινής και μεταβυζαντινής εποχής με τα γλυπά που τα σμίλεψε ο ίδιος ο Δημιουργός των πάντων, τους βράχους της «Θη- βαΐδας» των Σταγών. Στο πλαίσιο του παρόντος λήμματος, θα περιοριστούμε στην παρουσίαση των μονών των Με- τεώρων, παραλείποντας, κατ' ανάγκην, αρκετά επιμέρους θέματα και αναφορές σε ερείπια της μοναστικής πολιτείας των Μετεώρων.

Μονή του Μεγάλου Μετεώρου. Σε όλη τη μοναστική πολιτεία των Μετε- ώρων, η παλαιότερη και μεγαλύτερη από τις μονές είναι η μονή του Μεγά- λου Μετεώρου ή της Μεταμορφώσε- ως. Ο επιβλητικός βράχος, πάνω στον οποίο είναι κτισμένη, εξ αρχής της δι- ασφάλισε δεσπόζουσα θέση ανάμεσα στις άλλες μονές. Δύο είναι οι ιδρυτές της, ο όσιος Αθανάσιος ο Μετεωρίτης και ο διάδοχός του, ο όσιος Ιωάσαφ, ο πρώην ηγεμόνας Ιωάννης Ούρεσης Άγγελος Κομνηνός Δούκας ο Παλαι- ολόγος. Ο οργανωτής της μοναστικής κοινότητας και πρώτος κτίτορας της μονής ήταν ο Αθανάσιος, ο οποίος γεννήθηκε από επιφανείς γονείς περί το 1302. Το κοσμικό του όνομα ήταν Ανδρόνικος. Καθώς υπήρξε ιδιαίτερα φιλομαθής και είχε μεγάλη έφεση στα γράμματα, έλαβε αξιόλογη μόρφωση. Οι γονείς του πέθαναν νωρίς, την εποχή που και η γενέθλια πόλη του Υπάτη, δηλαδή η τότε γνωστή πόλη των Νέων Πατρών/Νέας Πάτρας, πέφτει στα χέρια Καταλανών, γύρω στα 1318/19. Μαζί με κάποιο θείο του, σε νεαρή ακόμα ηλικία ο Ανδρόνικος καταφεύγει στη Θεσσαλονίκη και μετά στο Άγιο Όρος, όπου λόγω της ηλικίας του δεν γίνεται δεκτός για οριστική παραμονή.



Γενική άποψη των Μετεώρων

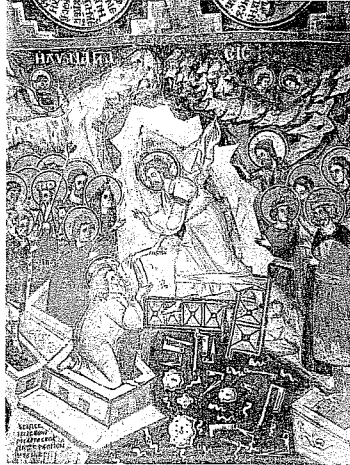
Στη συνέχεια πηγαίνει στην Κωνστα- ντινούπολη, όπου συναναστρέφεται με σημαντικές εκκλησιαστικές προσωπικό- ττες, όπως τον Γρηγόριο Σιναΐτη, τον Δανιήλ τον ψουχαστή και άλλους μονα- χούς που τον μύησαν στις διδασκαλίες και στα μυστικά της ψουχαστικής ζωής. Κατόπιν μετέβη για ορισμένο χρονι- κό διάστημα στην Κρήτη και γύρω στα 1332 επέστρεψε πάλι στο Άγιο Όρος, όπου τον δέχονται δύο ενάρτεροι ανα- χωρητές, ο Μωυσής και ο Γρηγόριος, ο οποίος γίνεται και ο γέροντάς του. Από τον Γρηγόριο σύντομα κείρεται μοναχός και μετονομάζεται Αντώνιος. Στη συνέ- χεια, μετά από μικρό χρονικό διάστημα γίνεται μεγαλόσχημος και παίρνει το νέο και οριστικό όνομα Αθανάσιος. Δεν

έμεινε όμως στο Άγιο Όρος, κυρίως λόγω των επιδρομών των Τούρκων. Έτσι, ο Αθανάσιος με τον γέροντά του Γρηγόριο, περνώντας από τη Θεσσαλονίκη και τη Βέροια, κατέφυγε στους θεσσαλικούς βράχους των Σταγών, μετά από ενθάρρυνση του τότε επισκόπου Σερβίων Ιάκωβου. Ο Αθανάσιος σημείωσε τα εξής χαρακτηριστικά λόγια για τους βράχους: «Λίθοι ύψικομοι και εὐμεγέθεις ἀπὸ κτίσεως κόσμου, οὕτω παρὰ τοῦ δημιουργοῦ ἰδρυθέντες». Οπότε ο γέροντας Γρηγόριος και ο Αθανάσιος εγκαταστάθηκαν στον βράχο του Στύλου, που σήμερα φέρει το όνομα του Αγίου Πνεύματος.

Ύστερα από κάποιο χρονικό διάστημα, αναζητώντας ακόμα μεγαλύτερη άσκησι και σουχία, με τη συγκατάθεση του γέροντα Γρηγορίου, ο Αθανάσιος εγκαταστάθηκε σε μια τρύπη της πέτρας. Στη συνέχεια διάλεξε άλλο βράχο, τον λεγόμενο Πλατύ Λίθο ή Πλατύλιθο, και με την άδεια του Γρηγορίου γύρω στα 1340 κατέφυγε εκεί. Ο Γρηγόριος παρέμεινε στον βράχο του Στύλου (δηλαδή του Αγίου Πνεύματος) μια ολόκληρη δεκαετία και γι' αυτόν τον λόγο ονομάστηκε «στυλίτης». Τον Πλατύ Λίθο ή Πλατύλιθο ο Αθανάσιος τον ονόμασε Μετέωρο. Αυτή η ονομασία καθιερώθηκε, διατηρήθηκε, και στο πέρασμα των αιώνων ταυτίστηκε με όλη τη μοναστική πολιτεία γνωστή σήμερα με το όνομα «τα Μετέωρα».

Την εποχή που ο Αθανάσιος άρχισε να οργανώνει την πρώτη μοναστική κοινότητα στο Πλατύλιθο, η πρόσβαση σε αυτόν τον δυσκολοανάβατο βράχο ήταν σχεδόν αδύνατη και πολύ επικίνδυνη. Υπήρχαν δεκατέσσερα μέλη στην πρώτη αυτή αδελφότητα υπό τον Αθανάσιο, ο οποίος δεν άργησε να οικοδομήσει στον βράχο και τον πρώτο ναό, της Θεομήτορος (Παναγία της Μετεωρίτισσας Πέτρας), που τον αφιέρωσε στην Παναγία. Αργότερα έκτισε και άλλο ναό αφιερωμένο στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος Χριστού, που καθιερώθηκε ως το καθολικό της μονής και έδωσε σε αυτήν την οριστική επωνυμία «της Μεταμορφώσεως». Μετά από σύντομη ασθένεια περί το έτος 1380, σε ηλικία 78 χρονών ο Αθανάσιος, πέθανε οσιακά. Πριν πεθάνει, όρισε τον ιερομόναχο Μακάριο «πνευματικό πατέρα» της μονής· όμως, ως πραγματικό του διάδοχο και υπεύθυνο της μονής άφησε μοναχό Ιωάσαφ -τον πρώην δεσπότη

Ιωάννη Ούρεση Άγγελο Κομνηνό Δούκα Παλαιολόγο. Ο Ιωάσαφ, γιος του Ελληνοσέρβου δεσπότη Θεσσαλίας και Ηπείρου με έδρα τα Τρίκαλα, Συμεών Ούρεση Παλαιολόγο (1359-1370), είναι ουσιαστικά ο δεύτερος ιδρυτής της μονής ή σαφέστερα ο συνιδρυτής με τον Αθανάσιο. Ο ενάρετος και θεόφιλος μοναχός Ιωάσαφ, ο κατά κόσμον Ιωάννης, γεννημένος γύρω στα 1349/50, έφερε με υπερηφάνεια το επώνυμο των Παλαιολόγων, καθώς από τον πατέρα του συγγένευε με τη βυζαντινή αυτοκρα-



Μονή Μεγάλου Μετεώρου, Η Ανάσταση στο ιερό του καθολικού (πηγή: Δ.Ζ. Σοφριανός, Μετέωρα. Οδοιπορικό)

τορική οικογένεια των Παλαιολόγων, ενώ η μητέρα του Θωμαΐς ήταν κόρη του δεσπότη της Ηπείρου Ιωάννη Β' Ορσίνι (1323-1335) και αδελφή του επόμενου δεσπότη της Ηπείρου Νικηφόρου Β' Ορσίνι. Ο αδελφός του Ιωάσαφ ονομαζόταν Στέφανος και η αδελφή του ήταν η Μαρία Αγγελίνα Κομνηνή Δούκαινα η Παλαιολογίνα, που νυμφεύτηκε τον δεσπότη των Ιωαννίνων Θωμά Prelubonić. Είναι αξιοσημείωτο ότι η αδελφή του Ιωάσαφ συγκαταλέγεται ανάμεσα στους μεγάλους χορηγούς της μονής του Μεγάλου Μετεώρου.

Ύστερα από τον θάνατο του πατέρα του, περί το 1370, ο Ιωάννης Συμεών Ούρεσης ανέλαβε την εξουσία στη Θεσσαλία και την Ήπειρο. Αυτό ήταν αναμενόμενο, αφού σε ηλικία μόλις δέκα ετών (1359/60) είχε αναγορευθεί συμβασιλέας από τον πατέρα του. Ωστόσο ο Ιωάννης δεν παρέμεινε στη θέση της πολιτικής εξουσίας, καθώς προτιμούσε την ενάρετη μοναστική ζωή από τα πλούτη και τις ανέσεις της βασιλικής ζωής. Γι' αυτόν τον λόγο παρέδωσε την εξουσία στον καίσαρα Αλέξιο Άγγελο

Φιλανθρωπικό και κατέφυγε στη μονή της Μεταμορφώσεως, την περίοδο μεταξύ Νοεμβρίου του 1372 και Μαΐου του 1373· ήταν δηλαδή περίπου είκοσι δύο χρόνων, όταν στη μονή της Μεταμορφώσεως εκάρη μοναχός και έλαβε όνομα Ιωάσαφ. Όπως προαναφέραμε, προτού πεθάνει, περί το 1380, ο Αθανάσιος όρισε τον Ιωάσαφ ως διάδοχό του. Για λόγους που δεν είναι σαφείς, ο Ιωάσαφ ταξιδεύει δύο φορές στη Θεσσαλονίκη και στο Άγιο Όρος. Επιστρέφει στη μονή Μεταμορφώσεως λίγο μετά τον θάνατο του Αθανασίου και αναλαμβάνει τις ευθύνες του διαδόχου. Γύρω στα τέλη του 1393 και αρχές του 1394 εισέβαλε στη Θεσσαλία και κατάκτησε την περιοχή ο οθωμανός σουλτάνος Βαγιαζίτ Α', γιος και διάδοχος του σουλτάνου Μουράτ Α' (που σκοτώθηκε από Σέρβους το 1389 στη μάχη του Κοσσυφοπεδίου). Με την εισβολή του Βαγιαζίτ όλη η περιοχή έπεσε οριστικά στα χέρια των Τούρκων και αυτό πιθανώς να ήταν και ο λόγος που το 1394 ο Ιωάσαφ μαζί με άλλους τρεις μοναχούς εγκατέλειψε τη μονή του Μεγάλου Μετεώρου και μετέβη στη μονή Βατοπεδίου του Αγίου Όρους. Ο Ιωάσαφ επέστρεψε στη μονή Μεγάλου Μετεώρου το 1396 και έκτοτε παρέμεινε εκεί οριστικά. Το έτος 1387/88 ανοικοδομεί εκ νέου αλλά και διευρύνει τον ναό που αρχικά ανήγειρε ο Αθανάσιος. Χάρη σ' αυτήν την ανακαινιστική δραστηριότητά του σήμερα βλέπουμε ως «προέκταση» του μεταγενέστερου καθολικού της μονής (1544/45) το ευρύχωρο ιερό σε σχήμα σταυροειδούς δικιόνιου ναού με τρούλο. Το έτος 1483 το ιερό που έκτισε ο Ιωάσαφ διακοσμήθηκε από τους καλύτερους αγιογράφους της εποχής. Οι τοιχογραφίες τους αντιπροσωπεύουν τις τεχνολογικές τάσεις των τελευταίων χρόνων της παλαιολογικής εποχής και της πρώιμης τουρκοκρατίας. Αφού το ιερό είναι κτισμένο σε σχήμα ναού με τρούλο, το εικονογραφικό πρόγραμμα καλύπτει το βασικό αγιογραφικό θεματολόγιο ενός κανονικού ναού, αρχίζοντας βέβαια από τον Χριστό Παντοκράτορα στον τρούλο.

Νοτιοανατολικά από τον βράχο της μονής Μεταμορφώσεως υψώνεται ο γιγάντιος βράχος, όπου σήμερα σώζονται μόνο τα ερείπια της μονής Υψηλοτέρας (της επιλεγόμενης των Καλλιγράφων), στην προαγωγή της οποίας συνετέλεσε ο Ιωάσαφ γύρω στα 1389/90. Ο θάνατος

του Ιωάσαφ -που εκτός από απόγονο των Παλαιολόγων ήταν και ο τελευταίος απόγονος της περίφημης σερβικής δυναστείας των Νεμανιδών -χρονολογείται στα 1422/23. Η Ορθόδοξη Εκκλησία τιμά τη μνήμη των ιδρυτών της μονής του Μεγάλου Μετεώρου, τον όσιο Αθανάσιο και τον όσιο Ιωάσαφ, στις 21 Απριλίου.

Η μονή γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση στα μέσα του 16^{ου} αι. Ο σημερινός κυριώνας της μονής ανεγέρθη και έλαβε την οριστική μορφή του στα 1544/45. Είναι σταυροειδής εγγεγραμμένος τετρακίονιο με δύο κόγχες (χορούς) αριστερά και δεξιά και με λιτή. Η αγιογράφηση του εσωτερικού του κυριώς ναού και της λιτής έγινε επί ηγουμένου Συμεών στα 1552. Το ύφος της ζωγραφικής πληροφορεί για ικανότατους ζωγράφους της μεταβυζαντινής περιόδου. Η τελειότητα της απόδοσης των μορφών πείθει ότι εδώ ίσως να δούλεψαν αγιογράφοι υπε την επίβλεψη του μεγάλου ζωγράφου Θεοφάνη του Κρητός ή υπό την επίβλε-



Μονή Μεγάλου Μετεώρου, Ο Μέγας Βασιλείος και ο Μέγας Αθανάσιος, τοιχογραφία στο ιερό του καθολικού (πηγή: Δ.Ζ. Σοφριανός, Μετέωρα. Οδοιπορικό)

ψη ενός εκ των δύο γιών του, Συμεών και Νεοφύτου. Άλλες απόψεις σχετίζουν το έργο με τον αγιογράφο που δούλεψε στη μονή Δουσίκου (Αγίου Βησσαρίωνος, 1557) Τζιόρτζη. Σε κάθε περίπτωση οι πολυάριθμες τοιχογραφικές συνθέσεις στο καθολικό της μονής του Μεγάλου Μετεώρου αποτελούν από τα πιο αντιπροσωπευτικά σύνολα όλης της μεταβυζαντινής περιόδου. Στη λιτή απεικονίζονται μαρτύρια αγίων (στον δυτικό, τον βόρειο και τον νότιο τοίχο και στα σταυροθόλια της οροφής) και

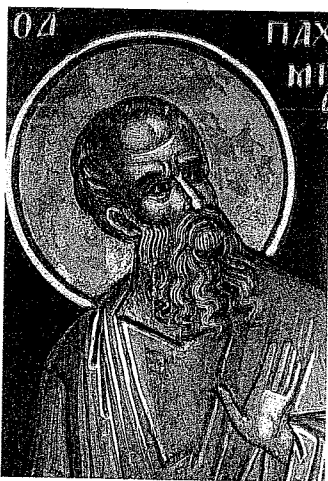
στο νοτιοδυτικό μέρος του νότιου τοίχου της λιτής απεικονίζονται να κρατούν μαζι στα χέρια τους το ομοίωμα του ναού που ίδρυσαν οι κήτορες της μονής, ο όσιος Αθανάσιος και ο όσιος Ιωάσαφ. Υπάρχουν βέβαια και άλλες αξιοσημείωτες συνθέσεις στη λιτή, όπως για παράδειγμα η Δέσπη πάνω από την κύρια είσοδο προς τον ναό και οι μορφές ασκητών στη κάτω ζώνη του βόρειου και του νότιου τοίχου. Στον κυρίως ναό οι αγιογράφοι ακολούθησαν το καθιερωμένο εικονογραφικό πρόγραμμα, αρχίζοντας από τον Παντοκράτορα Χριστό περιβαλλόμενο από χορεία αγγέλων στον τρούλο και κάτω τους ολόσωμους προφήτες ανάμεσα στα παράθυρα του τύμπανου του τρούλου. Μετά ακολουθούν οι τέσσερις ευαγγελιστές στα σφαιρικά τρίγωνα και οι υπόλοιπες συνθέσεις των κάτω τοίχων. Στην κάτω ζώνη του δυτικού τοίχου και στο δυτικό τμήμα του βόρειου και νότιου τοίχου απεικονίζονται οι ολόσωμες μορφές μεγάλων αγίων ασκητών.

Οι εικόνες του τέμπλου χρονολογούνται σε διάφορες εποχές από τον 16^ο έως τον 19^ο αι. Ο γηγύμενος Συμεών, ο οποίος ουσιαστικά θεωρείται ο τρίτος κείτορας της μονής, έκτισε επίσης και την τράπεζα της μονής στα 1557. Στην εστία (παλαιό μαγειρείο της μονής), που βρίσκεται δίπλα στην τράπεζα, είναι σήμερα εκτεθειμένα πολλά αυθεντικά μαγειρικά σκεύη εκείνης της εποχής. Το νοσοκομείο-γυροκομείο της μονής ανεγέρθηκε το 1572.

Στα τέλη του 18^{ου} και αρχές 19^{ου} αι. ο γηγύμενος Παρθένιος Ορφίδης υπήρξε επίσης ανακαινιστής της μονής και δωρητής των εικόνων. Στα 1809 όλες οι μονές υπέστησαν τη βαρβαρότητα του Αλή πασά, ο οποίος αιχμαλώτισε τον γηγύμενο Παρθένιο. Στη μονή του Μεγάλου Μετεώρου υπάρχουν δύο παλαιά παρεκκλήσια, το παρεκκλήσι του Τιμίου Προδρόμου και το παρεκκλήσι των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης. Το πρώτο χρονολογείται στο τέλος του 18^{ου} αι., αν και έχει και παλαιότερες οικοδομικές φάσεις που δείχνουν άλλο σκοπό του χώρου, και το δεύτερο είναι του τέλους του 18^{ου} αι. και ανεγέρθη επί γηγύμενου Παρθενίου Ορφίδη το 1789. Εκτός από αυτά τα δύο, υπάρχει και το καινούριο τρίτο παρεκκλήσι του Αγίου Νεκταρίου, που είναι διακοσμημένο με σύγχρονες τοιχογραφίες. Το μουσείο της μονής εκθέτει σπουδαίες σημασίας

φορητές εικόνες από διάφορες εποχές. Η βιβλιοθήκη της μονής του Μεγάλου Μετεώρου, στην οποία διασώζονται ανεκτίμητοι θησαυροί όπως χειρόγραφοι κώδικες και βυζαντινά και μεταβυζαντινά έγγραφα, συνιστά μία από τις αξιολογότερες μοναστηριακές βιβλιοθήκες.

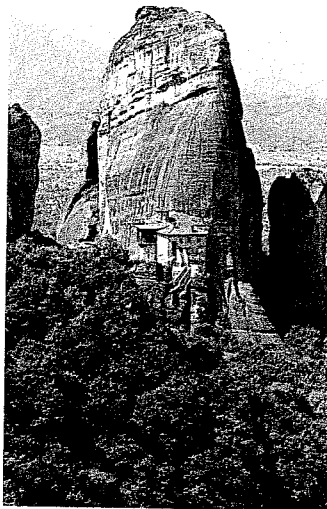
Μονή Ρουσάνου. Ανάμεσα στις μονές Αγίου Νικολάου Αναπαυσά και Βαρλαάμ, βρίσκεται η μονή Ρουσάνου, η επωνυμία της οποίας δεν είναι εξακριβωμένη. Κτισμένη σε έναν κατακόρυφο και αρκετά ψηλό βράχο φαίνεται σαν φυσική συνέχεια αυτού. Ο παλιός αρχικός ναός, ο οποίος δεν υπάρχει σήμερα επειδή στη θέση του έχει κτιστεί ο τωρινός, έχει ιδρυθεί γύρω στον 14^ο ή τον 15^ο αι. Κατά την τρίτη δεκαετία του 16^{ου} αι., κατόπιν αιτήσεώς τους στον τοποτηρητή της επισκοπής Σταγών μητροπολίτη Λαρίσης Βησσαρίωνα Β' και στον γηγύμενο της μονής Μεγάλου Μετεώρου, οι Παννιώτες αδελφοί ιερο-



Μονή Ρουσάνου, Ο άγιος Παχώμιος (λεπτομέρεια), τοιχογραφία στο καθολικό (πηγή: Δ.Ζ. Σοφινιάς, Μετέωρα. Οδοιπορικό).

μονάχοι Ιωασάφ και Μάξιμος έλαβαν άδεια να μονάσουν στον λίκνο του Ρουσάνου. Τον ναό, που ανεγέρθη γύρω στα 1530, πάνω στα θεμέλια του αρχικού ερειπωμένου και ουσιαστικά αφανισμένου ναού, αφιέρωσαν στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος. Έκτισαν και άλλους βοηθητικούς χώρους, όπως τα κελιά για τους μοναχούς, και στη συνέχεια φρόντισαν να αποκτήσει το μοναστήρι εκκλησιαστικά σκεύη και χειρόγραφα βιβλία. Ο αρχιτεκτονικός τύπος του καθολικού είναι σταυροειδής δικιόνιος, με νάρθηκα. Έχει έναν τρούλο στο κέντρο και δύο πλευρικές κόγχες. Για

λόγους που επιβάλλει ο ιδιόμορφος βράχος, το ιερό είναι στραμμένο προς τον βορρά. Όπως αναφέρει η επιγραφή πάνω από την είσοδο, από τον νάρθηκα στον κυρίως ναό ο τοιχογραφικός διάκοσμος, που τεχνολογικά ανήκει στην Κρητική Σχολή, έγινε επί γηγύμενου Αρσενίου το 1560. Αν και η επιγραφή



Μονή Ρουσάνου

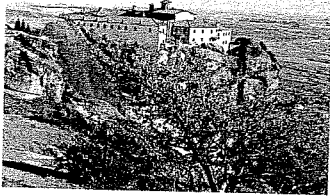
δεν αναφέρει το όνομα του ζωγράφου, ήταν από τους πιο αξιολογούς της εποχής του. Ως προς τούτο μας πείθουν οι καλά μελετημένες φόρμες και η λεπτή διαχείριση του χρώματος, που είναι πολύ κοντά στο ζωγραφικό ύφος του περίφημου Θεοφάνη του Κρητός, ο οποίος ζωγράφησε στον Άγιο Νικόλαο Αναπαυσά το 1527. Για τον λόγο αυτό οι τοιχογραφίες της μονής Ρουσάνου αποτελούν ένα από τα σημαντικότερα σημεία αναφοράς των ερευνητών της μεταβυζαντινής ζωγραφικής.

Μονή Αγίας Τριάδος. Η μονή της Αγίας Τριάδος βρίσκεται πάνω σε μεγαλόπρεπο ψηλό βράχο σχετικά κοντά στη μονή του Αγίου Στεφάνου. Η πληροφορία που παρέχει η παράδοση, για την οποία δεν έχουμε κάποια επιβεβαίωση, υποστηρίζει ότι η μονή πρωτοκτίστηκε από κάποιο μοναχό Δομέτιο το 1438. Είναι πιθανό οι πρώτοι ερημίτες να ασκήτησαν εδώ ήδη στις αρχές του 14^{ου} αι., όπως συμβαίνει και στην πλειονότητα άλλων μετεωρικών βράχων. Δεδομένου ότι η μονή του Μεγάλου Μετεώρου και η μονή της Αγίας Τριάδος μνημονεύονται παράλληλα σε πρόσταγμα του Συμεών Ούρεση Παλαιολόγου του έτους 1362 (που αρχιεθετείται στη μονή Μεγάλου Μετεώρου) μπορούμε να συμπε-

ράνουμε ότι ήδη την εποχή αυτή η Αγία Τριάδα υπήρξε οργανωμένο μοναστήρι. Μια επιγραφή σε πλίνθο μαρτυρεί ότι ο μικρού μεγέθους τωρινός κυρίως ναός ανεγέρθη το έτος 1475/76. Ανήκει στον τύπο του σταυροειδούς δικιόνιου ναού, με τρούλο στη στέγη του. Εσωτερικά ο ναός είναι σχετικά σκοτεινός, επειδή υπάρχουν λίγα μονόλοβα παράθυρα (εκτός από το δίλοβο παράθυρο στην τρίπλευρη αψίδα στην ανατολική πλευρά του ναού). Όπως μας πληροφορεί η σχετική επιγραφή, ο τοιχογραφικός διάκοσμος του ναού έγινε επί μητροπολίτη Σταγών Θεοφάνη και επί γηγύμενου της μονής Παρθενίου το 1741. Οι ζωγράφοι είναι ο Αντώνιος Ιερέας και ο αδελφός του Νικόλαος, οι οποίοι επιδίωξαν μέσα από το έργο τους τη συνέχεια της ένδοξης μεταβυζαντινής ζωγραφικής. Αξιοσημείωτη λεπτομέρεια είναι η απεικόνιση του ευαγγελιστή Λουκά (σε ένα από τα σφαιρικά τρίγωνα κάτω από τον τρούλο) να «ιστορεί» την εικόνα της Παναγίας. Το ίδιο συμβαίνει και στον ναό της μονής Βαρλαάμ. Το 1689 προστέθηκε και ο νάρθηκας που τοιχογραφήθηκε το 1692 επί μητροπολίτη Σταγών Αρσενίου και επί γηγύμενου της μονής Ιωνά. Οι βοηθητικοί χώροι, όπως η τράπεζα, οι αίθουσες υποδοχής και τα κελιά, συμπληρώνουν το κτιριακό συγκρότημα της μονής. Μετά από τον κλειστό διάδρομο που οδηγεί τον επισκέπτη από την είσοδο της μονής προς τα μέσα, στα αριστερά βρίσκεται λαξευμένο στον βράχο και κατάγραφο με τοιχογραφίες μικρό παρεκκλήσι του Τιμίου Προδρόμου. Καθώς μας πληροφορεί η επιγραφή του, το παρεκκλήσι αυτό κτίστηκε και αγιογραφήθηκε στα 1682, με δαπάνη των ιερομονάχων Δαμασκηνού, Ιωνά και Παρθενίου. Από το έτος 1953 στο σκευοφυλάκιο της μονής του Αγίου Στεφάνου φυλάσσονται τα 124 πολύτιμα χειρόγραφα που ανήκουν στη μονή Αγίας Τριάδας, κάποια εκ των οποίων παλαιότερα ανήκαν και βρίσκονταν (μέχρι το 1909) στη μονή του Αγίου Νικολάου Αναπαυσά και στη μονή Ρουσάνου. Το 1979 το παλαιό ξυλόγλυπτο τέμπλο του κυρίως ναού εκλάπη από ιερόσυλους και αντικαθίσταται σήμερα από νεότερο.

Μονή Αγίου Στεφάνου. Ακριβώς πάνω από την Καλαμπάκα, στο νοτιοανατολικό άκρο της συστάδας των μετεωρικών βράχων βρίσκεται η μονή Αγίου Στεφάνου, η οποία από το 1961 λειτουργεί ως

γυναικείο μοναστήρι. Κατά την παλαιά παράδοση, η μονή συνδέεται με τον γυναικείο μοναχισμό. Δεν γνωρίζουμε πολλά για την ιστορία των πρώτων χρόνων της, παρά μόνο θρύλους και λαϊκές παραδόσεις. Η λαξευμένη επιγραφή που υπήρχε κοντά στην εξωτερική είσοδο του μοναστηριού, κατά την άποψη των ανθρώπων που τη διάβασαν, ανέφερε τη χρονολογία 1191/92 και το όνομα Ιερεμίας, ο οποίος ίσως να ήταν ο πρώτος ερημίτης που κατοίκησε σε ένα από τα σπήλαια του βράχου. Όμως δύο είναι

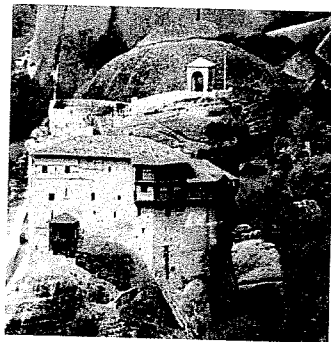


Μονή Αγίου Στεφάνου

οι βέβαιοι κτήτορες της μονής, ο αρχιμανδρίτης όσιος Αντώνιος (περίπου στο πρώτο μισό του 15^{ου} αι.) και ο ιερομόναχος όσιος Φιλόθεος από τη Σθλάταινα/Σκλάταινα, δηλαδή το σύγχρονο χωριό Ρίζωμα στην επαρχία Τρικάλων (μέσα του 16^{ου} αι.). Η μεταγενέστερη παράδοση συνδέει τον όσιο Αντώνιο με το γένος της ένδοξης βυζαντινής οικογένειας των Καντακουζηνών. Ο αρχικός ναός, που τον αντικατέστησε ο όσιος Φιλόθεος, ίσως να έχει κτιστεί κατά τον 14^ο ή τον 15^ο αι., αλλά αυτό δεν είναι εξακριβωμένο. Λίγο πριν από το 1545 ο όσιος Φιλόθεος, όπως αναφέρει σιγίλιο του Οικουμενικού Πατριάρχη Ιερεμιά Α', επανίδρυσε το παλαιό καθολικό της μονής ξανακτιζοντάς το από τα θεμέλιά του. Ταυτόχρονα έκτισε τα κελιά για τους μοναχούς και άλλα οικοδομήματα, επέβαλε τον κοινοβιακό τρόπο ζωής και εφοδίασε το μοναστήρι με χειρόγραφα βιβλία και εκκλησιαστικά σκεύη. Ο μικρός ναός του Αγίου Στεφάνου που έκτισε ο Φιλόθεος, είναι ξυλόστεγη μονόκλιτη βασιλική με εσωνάρθηκα και έχει αγιογραφηθεί γύρω στα 1545 ή λίγο αργότερα επί ηγουμένου Μιτροφάνη. Στο σύνολό τους οι τοιχογραφίες στον ναό αυτό δείχνουν ότι είναι έργο ταπεινών, συντηρητικών αλλά και καλά μαθητευμένων αγιογράφων της εποχής, που ανήκουν στην παράδοση της λεγόμενης Κρητικής Σχολής. Το σημερινό επιβλητικό καθολικό της

μονής κτίστηκε προς τιμή του Αγίου Χαράλαμπου στα 1798, επί του επισκόπου Σταγών Παϊσίου του Κλεινοβίτη και επί ηγουμένου της μονής Αμβροσίου. Στον ναό αυτό φυλάσσεται η κέρα του Αγίου Χαράλαμπου. Ο ναός είναι τετρακίονιος σταυροειδής εγγεγραμμένος με εσωνάρθηκα και απομεινεία το γνωστό αγιορειτικό αρχιτεκτονικό τύπο. Έχει ψηλόλιγνους τρούλους, τον μεγάλο και κεντρικό του κυρίως ναού και τους δύο μικρότερους του ιερού. Κατά τον 19^ο αι. ο Καλαμακιώτης ηγούμενος της μονής Κωνστάντιος ανέπτυξε μεγάλη δραστηριότητα, οικοδομική αλλά και πνευματική και κοινωνική, κτιζοντας και την «Κωνσταντίνου Δημ. Σχολήν Καλαμπάκας». Στη συλλογή της μονής, στην παλαιά τράπεζα που έχει μετατραπεί σε μουσείο, φυλάσσονται εικόνες και εκκλησιαστικά σκεύη διαφόρων εποχών, όπως χρυσοκέντητα άμφια, ξυλόλυπτοι και αργυρόδετοι σταυροί και άλλα περιτεχνα έργα αργυροχοΐας.

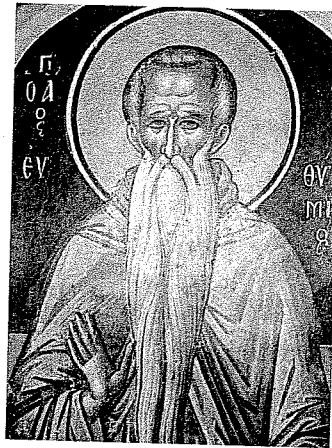
Μονή Αγίου Νικολάου Αναπαυσά. Πολύ κοντά στο χωριό Καστράκι υψώνεται βράχος, στην κορυφή του οποίου δεσπόζει η μονή του Αγίου Νικολάου Αναπαυσά. Καθώς ανεβαίνει κανείς



Η μονή Αγίου Νικολάου Αναπαυσά

της σκάλες μπαίνει πρώτα στο μικρό παρεκκλήσι του Αγίου Αντωνίου και στην κρύπτη. Στο παρεκκλήσάκι αυτό σώζονται υπολείμματα τοιχογραφιών, που πιθανώς χρονολογούνται στον 14^ο αι. Το καθολικό της μονής, το οποίο αποτελείται από το ιερό βήμα, τον κυρίως ναό και τον νάρθηκα, είναι κτισμένο στον επόμενο όροφο και χρονολογείται στις αρχές του 16^{ου} αι., εποχή κατά την οποία η μονή ανακαινίζεται ριζικά από τον μητροπολίτη Λαρίσης άγιο Διονύσιο τον Ελεήμονα και από τον έξαρχο Σταγών ιερομόναχο Νικάνορα. Στον τελευταίο όροφο είναι η παλαιά τράπεζα της μονής (με τοιχογραφικό διάκοσμο όχι

καλής ποιότητας), το οστεοφυλάκιο, τα κελιά των μοναχών και ένα παρεκκλήσι του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου που ανακαινίσθηκε το 1971. Το επίθετο «αναπαυσάς» στην επωνυμία της μονής πιθανότατα σχετίζεται με το ρήμα



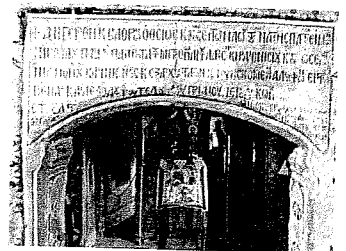
Ο άγιος Ευθύμιος, τοιχογραφία στον νότιο τοίχο του νάρθηκα του Αγίου Νικολάου Αναπαυσά (φωτο: Ούρεσης Τοντόροβιτς)

'αναπαύομαι' και αναλόγως η μονή του Αγίου Νικολάου Αναπαυσά μπορεί να ερμηνευθεί ως ο τόπος όπου ο άγιος Νικόλαος προσφέρει την ανάπαυση και την ξεκούραση. Επίσης, το ίδιο επίθετο ίσως να σχετίζεται και με κάποιο παλαιό κτήτορα της μονής, πιθανόν του 14^{ου} αι., εποχή των απαρχών της μοναστικής ζωής στον συγκεκριμένο βράχο.

Η σημασία του έργου του ζωγράφου Θεοφάνη του Κρητός στη μονή Αναπαυσά. Οι τοιχογραφίες στο καθολικό της μονής του Αγίου Νικολάου Αναπαυσά αποτελούν τον πρώτο γνωστό τοιχογραφικό διάκοσμο, που οφείλεται στον περίφημο μεταβυζαντινό αγιογράφο Θεοφάνη τον Κρητό. Πολύ πριν έρθει στα Μετέωρα, ο Θεοφάνης είχε ήδη ωριμάσει ως ζωγράφος και ύστερα από την αγιογράφηση στον Άγιο Νικόλαο Αναπαυσά αποδείχθηκε ως ο κύριος εισηγητής των τότε ανανεωτικών τάσεων στην αγιογραφία -ή αλλιώς της λεγόμενης «Κρητικής Σχολής». Το μνημειακό ύφος της Κρητικής Σχολής, αν και έχει τις ρίζες του στα τέλη του 15^{ου} και αρχές του 16^{ου} αι. στην Κρήτη, διαμορφώθηκε πλήρως εκτός Κρήτης, μεταξύ του 1535 και του 1546, στο έργο του Θεοφάνη, ο οποίος, τελειώνοντας τον διάκοσμο στον Άγιο Νικόλαο Αναπαυσά τον Οκτώβριο του 1527, έδωσε ζωή και πνεύμα στην ανανεωτική γραμμή, δημιουργώντας

μία αισθητική κατεύθυνση πάνω στην οποία θα στηριχθούν γενεές κατοπινών αγιογράφων. Επομένως, προκειμένου να εκθέσουμε εν συντομία τόσο την ιστορικο-αρχαιολογική όσο και την αισθητική σημασία των τοιχογραφιών στον Άγιο Νικόλαο Αναπαυσά, θα αναφερθούμε κατ' αρχάς στη βιογραφική διαδρομή του Θεοφάνη και στη σπουδαιότητα όλης της δραστηριότητάς του ως ζωγράφου.

Το 1527, πάνω από την είσοδο, από τον νάρθηκα στον κυρίως ναό του Αγίου Νικολάου Αναπαυσά, δίπλα στην κτιορική επιγραφή, ο Θεοφάνης υπέγραψε το έργο του ως μοναχός Θεοφάνης Στρελίτζας Μπαθάς από την Κρήτη και αυτή η υπογραφή αποτελεί και την πρώτη μνεία του. Στην επιγραφή αναφέρονται



Η κτιορική επιγραφή πάνω από την είσοδο στον κυρίως ναό του Αγίου Νικολάου Αναπαυσά (φωτο: Ούρεσης Τοντόροβιτς)



Υπογραφή του ζωγράφου Θεοφάνους του Κρητός, στην κτιορική επιγραφή (φωτο: Ούρεσης Τοντόροβιτς)

οι δύο κτήτορες, ο μητροπολίτης Λαρίσης Διονύσιος και ο έξαρχος Σταγών ιερομόναχος Νικάνωρ, όπως και το γεγονός ότι η αγιογράφηση έγινε με δαπάνη του ιεροδιακόνου Κυπριανού. Ο Θεοφάνης κατάγεται κατά πάσα πιθανότητα από την οικογένεια ζωγράφων Στρελίτζα-Μπαθά, η οποία από την τουρκοκρατούμενη Πελοπόννησο κατέφυγε στη Κρήτη. Δεν διαθέτουμε πληροφορίες για την καλλιτεχνική του δραστηριότητα πριν από το 1527 και στο διάστημα από το 1527 έως το 1535.

Οκτώ χρόνια μετά τη διαμονή του στον Άγιο Νικόλαο Αναπαυσά, το 1535 εκλήθη να κοσμήσει με τοιχογραφίες το καθολικό της μονής Μεγίστης Λαύρας στο Άγιο Όρος. Εκεί βρίσκουμε την κτητορική επιγραφή, η οποία με λιτή διατύπωση και με το προσπορικό «κυροῦ» αναφέρει τον πλέον φημισμένο καλλιτέχνη: «διά χειρὸς κυροῦ Θεοφάνη μοναχοῦ». Οι τοιχογραφίες



Εικ. 1. Ο δίκαιος Νώε, τοιχογραφία (περ. 1290), ἔργο του Μανουὴλ Πανσελίνου, ναὸς του Πρωτάτου, Άγιο Όρος (φωτο: Ούρεσις Τοντόροβιτς)

της Τράπεζας στη Μεγίστη Λαύρα, που ολοκληρώθηκαν περίπου μεταξύ 1536 και 1542, αποδίδονται συχνά στον Θεοφάνη, αλλά είναι πιθανότερο ότι εκεί ζωγράρισαν οι μαθητευόμενοι του υπό την επίβλεψή του. Ο Θεοφάνης, ο οποίος έγινε μοναχός πριν εμφανιστεί στα Μετέωρα, πιθανώς μετά τον θάνατο της γυναίκας του, είχε δύο γιούς, τον Συμεών και τον Νεόφυτο, οι οποίοι επίσης ήταν ζωγράφοι. Μαζί με τον Συμεών, το 1545/1546 ο Θεοφάνης αναλαμβάνει τη διακόσμηση του καθολικού, της

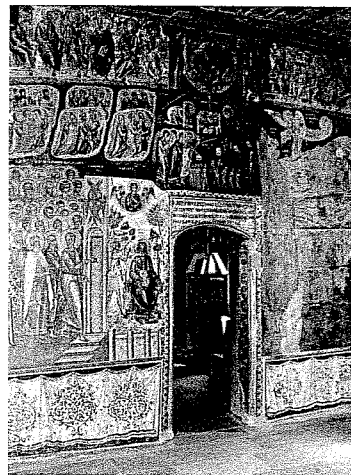
Τράπεζας και του παρεκκλησίου του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου της μονής Σταυρονικήτα. Επίσης, η δραστηριότητά του στο Άγιο Όρος συμπεριλαμβάνει και τη διακόσμηση ενός παρεκκλησίου της μονής Παντοκράτορος (σώζονται μόνον αποσπάσματα τοιχογραφιών). Από το 1527 έως το 1546 ο Θεοφάνης ζωγράφισε επίσης αρκετές φορητές εικόνες, τις οποίες σήμερα βρίσκουμε στον



Εικ. 2. Ο δίκαιος Νώε, τοιχογραφία (περ. 1545/46), ἔργο του Θεοφάνη του Κρητός (και του γιού του Συμεών), μονή Σταυρονικήτα, Άγιο Όρος (πηγή: Μ. Χατζιδάκης, Ο Κρητικός Ζωγράφος Θεοφάνης: Οι Τοιχογραφίες της Ιεράς Μονής Σταυρονικήτα, 1997)

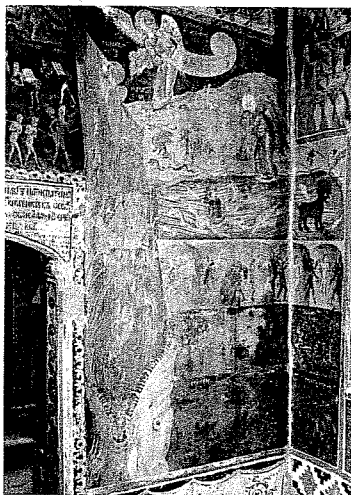
ναὸ της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Καλαμπάκα (1527) και σε ορισμένες μονές του Αγίου Όρους. Ως αδελφός της μονής Μεγίστης Λαύρας ο Θεοφάνης

παρέμεινε στο Άγιο Όρος μέχρι το 1558. Στις αρχές του επόμενου έτους ταξιδεύει στο Ηράκλειο, όπου και πεθαίνει κατόπιν συγγραφής της διαθήκης του (24 Φεβρουαρίου 1559).



Η Δευτέρα Παρουσία, τοιχογραφία στον ανατολικό τοίχο του ναρθέκα του Αγίου Νικολάου Αναπαυσά (φωτο: Ούρεσις Τοντόροβιτς)

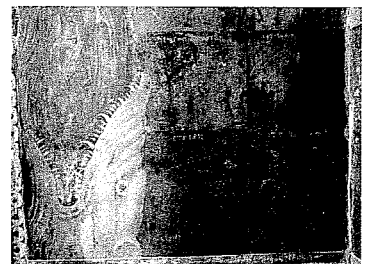
Από τη γενική διάταξη και το εικονογραφικό πρόγραμμα στον Άγιο Νικόλαο Αναπαυσά φαίνεται ότι ο Θεοφάνης είχε καλή γνώση της παλαιολόγιας εικονογραφίας του 14^{ου} αι. Δεδομένου ότι μεγάλωσε στο αναγεννησιακό περιβάλλον της βενετοκρατούμενης Κρήτης, δεν πρέπει να μας εκπλήττει το γεγονός ότι ως ώριμος ζωγράφος είχε την



Δευτέρα Παρουσία, το δεξιό μέρος της τοιχογραφίας (φωτο: Ούρεσις Τοντόροβιτς)

ικανότητα να ζωγραφίσει τόσο με το βυζαντινό ύφος όσο και με ύφος "all' Italiana", χαρακτηριστικό των Βενετών ζωγράφων. Γι' αυτό παρατηρούνται στο έργο του οι σκοπίμως περιορισμένες και

διακριτικές δυτικές επιδράσεις. Έχοντας φύγει από την Κρήτη, με τέτοιες γνώσεις και με μια δημιουργική αντίληψη της βυζαντινής καλλιτεχνικής παράδοσης στην οποία ανήκε, μέσα από το σύνολο έργο του, ο Θεοφάνης εξέφραξε και ένα διπλό συναίσθημα: αφενός τη νοσταλγία για τα πρότυπα της υψηλής ζωγραφικής του ένδοξου Βυζαντίου πριν πέσει στα χέρια Τούρκων, και αφετέρου την επιθυμία δημιουργικής συνέχειας αυτών των προτύπων. Το συναίσθημα αυτό, παράλληλα με την ανάδειξη του χαρακτηριστικού για τη βυζαντινή ζωγραφική ιδιώματος του «κλασικισμού» των μορφών, κινείται πολύ προσεκτικά μεταξύ



Δευτέρα Παρουσία, λεπτομέρεια (φωτο: Ούρεσις Τοντόροβιτς)



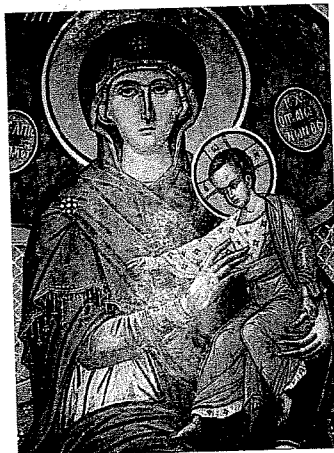
Δευτέρα Παρουσία (λεπτομέρεια): η μορφή του πλούσιου μέσα στον πόρινο ποταμό (φωτο: Ούρεσις Τοντόροβιτς)

ενός είδους συντηρητισμού και μιας ελεγχόμενης και μελετημένης ανανέωσης. Έτσι, αν συγκρίνουμε την πλατιά και ιδιαίτερα ογκώδη τοιχογραφική απόδοση του δίκαιου Νώε στον ναό του Πρωτάτου (εικ. 1), που είναι έργο του περίφημου Μανουήλ Πανσελίνου και χρονολογείται στα τέλη του 13^{ου} αι., με την αισθητά πιο μαζεμένη απόδοση του Νώε που ζωγράφισε ο Θεοφάνης στη μονή Σταυρονικήτα (εικ. 2), μπορούμε να κατανοήσουμε τις δύο αυτές

αποδόσει ως εκφράσεις της ελεύθερης και της καταπιεσμένης-απειλούμενης εποχής αντίστοιχα. Βέβαια, η εν λόγω απόδοση του Νώε από τον Θεοφάνη περιορίζεται σημαντικά εξαιτίας της έκτασης της επιφάνειας του συγκεκριμένου τοίχου, παρ' όλα αυτά και πολλές άλλες μορφές του Θεοφάνη συγκρίνονται με τα δείγματα παλαιολογίας εποχής με το ίδιο ακριβώς αποτέλεσμα. Βρίσκουμε, δηλαδή, ότι σε σύγκριση με τα παλαιολογία πρότυπα, το σχέδιο των μορφών του Θεοφάνη είναι πιο συγκροτημένο, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν εκφράζεται και ο όγκος και η κίνηση. Η προηγούμενη σύγκριση των δύο αποδόσεων του δίκαιου Νώε (εικ. 1 και 2) είναι ένα από τα πολλά παραδείγματα, όπου διαπιστώνουμε τη δημιουργική χρήση παλαιολογικών προτύπων εκ μέρους του Θεοφάνη. Ως εκ τούτου, είναι σχεδόν βέβαιο ότι ο Θεοφάνης θαύμαζε το έργο του Μανουήλ Πανσέληνου στο Πρωϊτάτο και ότι αισθανόταν γνήσιος συνεχιστής αλλά και ανανεωτής της ίδιας παράδοσης. Μέσα από τη ζωγραφική του ο Θεοφάνης δεν ανέγραψε αλλά «ξανασκέφθηκε τη βυζαντινή τέχνη», παρατήρησε εύστοχα ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου.

Μεταξύ των συνθέσεων στον Άγιο Νικόλαο Αναπαυσά, στο ανατολικό και σε ένα μικρό μέρος του νότιου τοίχου του νάρθηκα αναπτύσσεται η εντυπωσιακή σκηνή της Δευτέρας Παρουσίας με κεντρικό σημείο τη Δέσση, δηλαδή τον Χριστό μέσα σε κυκλική δόξα με δέοντες προς αυτόν την Παναγία και τον Ιωάννη τον Πρόδρομο. Όπως φαίνεται στη σχετική φωτογραφία, η σκηνή της Δευτέρας Παρουσίας με πολλές λεπτομέρειες επεκτείνεται στα αριστερά και στα δεξιά γύρω από την είσοδο στον ναό από το νάρθηκα. Θα αναφερθούμε εδώ μόνο σε κύρια σημεία. Κάτω από τα πόδια του Χριστού είναι η Προετοιμασία του Θρόνου και κάτω από αυτήν απεικονίζονται οι άγγελοι να ζυγίζουν τη δικαιοσύνη των ψυχών. Αριστερά από αυτά τα κεντρικά θέματα και κάτω από τον αριστερό όμιλο των αποστόλων της άνω ζώνης απεικονίζονται έξι χοροί δικαίων και κάτω από αυτούς οι απόστολοι, προφύτες, ιεράρχες και μοναχοί μπροστά στη πύλη του Παραδείσου, την οποία ετοιμάζεται να ανοίξει ο απόστολος Πέτρος. Ο καθήμενος Αβραάμ με τον Λάζαρο στην αγκαλιά και με τον δίκαιο ληστή απεικονίζεται να περιμένει

μέσα στο Παράδεισο. Στην άλλη πλευρά της εισόδου από τον νάρθηκα, δηλαδή κάτω από τον δεξιό όμιλο των αποστόλων της άνω ζώνης, απεικονίζεται ο άγγελος που ελίσσει τον ουρανό σε μορφή ελιπαρίου, ενώ από κάτω αποδίδεται η έγερση των νεκρών. Ο πύρινος ποταμός ξεκινάει από τα πόδια του ένθρονου Χριστού και καταλήγει δεξιά στο μεγάλο ανοικτό στόμα του βύθιου δράκοντα. Μέσα στον πύρινο ποταμό παρατηρούμε κολασμένες μορφές με επιγραφές που παραπέμπουν στη ζωή τους (λ.χ.η μορφή του «πλούσιου»). Παρά τις μικρές λεπτομέρειες, η όλη σκηνή της Δευτέρας Παρουσίας, που είναι βασισμένη σε παλαιότερα παλαιολογία πρότυπα, δείχνει την επιθυμία του Θεοφάνη να αποδώσει ένα πραγματικά μεγαλειώδες όραμα του εσχατολογικού αυτού θέμα-



Η Παναγία βρεφοκρατούσα, τοιχογραφία μέσα σε μικρή κόγχη στον δυτικό τοίχο του νάρθηκα του Αγίου Νικολάου Αναπαυσά (φωτο: Ούρεσης Τοντόροβιτς)

τος. Αυτό είναι περισσότερο αντιληπτό, όταν βλέπουμε τον πιο μεγάλο βύθιο δράκο και τον ακόμα πιο εντυπωσιακό πύρινο ποταμό της αντίστοιχης σκηνής στην Τράπεζα της Μεγίστης Λαύρας, όπου η μεγαλύτερη έκταση του τοίχου επέτρεψε μια πλατύτερη προσέγγιση και όπου πιθανότατα εργάστηκαν οι μαθητές του Θεοφάνη υπό την επίβλεψή του. Στον βόρειο τοίχο του νάρθηκα του Αγίου Νικολάου Αναπαυσά απεικονίζεται το αφηγηματικό θέμα της Κοίμησης του οσίου Εφραίμ του Σύρου. Μεταξύ άλλων σκηνών του νάρθηκα, στον νότιο τοίχο βρίσκουμε μορφές αγίων, όπως ο άγιος Ευθύμιος. Ο σχετικά πρόσφατος καθαρισμός των τοιχογραφιών του νάρθηκα, το 2008, επέτρεψε τη λήψη

καλών φωτογραφιών, μερικές από τις οποίες εντάσσονται στο παρόν κείμενο. Μέσα στον ναό απεικονίζονται πολλές αξιοθαύμαστες σκηνές, αρχίζοντας από το ιερό (που παρατηρούνται απώλειες) και τον Παντοκράτορα στον τρούλο μέχρι την κάτω ζώνη, στην οποία, μεταξύ άλλων, οι όρθιοι στρατιωτικοί άγιοι με τα πόδια τους αρκετά κοντά στο πάτωμα του ναού μοιάζουν να μετέχουν εδραίοι στην τελετή της λειτουργίας (στον βόρειο τοίχο).



Στρατιωτικοί άγιοι, τοιχογραφία στον βόρειο τοίχο του κυριώς ναού του Αγίου Νικολάου Αναπαυσά (φωτο: Ούρεσης Τοντόροβιτς)

Βιβλιογραφία:

Γαρίδης, Μ., *Μεταβυζαντινή Ζωγραφική (1450-1600)*. Η εντομία ζωγραφική μετά την πτώση του Βυζαντίου στον Ορθόδοξο Κόσμο και στις χώρες υπό ξένη κυριαρχία, Αθήνα: Σπινός 2007. Κόρδης, Γ., *Η χρωματική δομή στις μορφές του Θεοφάνη του Κρητός. Μια αισθητική ανάλυση*, Αθήνα: Αρμός 1998. Σοφινός, Δ.Ζ., *Μετέωρα: Οδοπορικό*, εκδ. Ι. Μονής Μεταμορφώσεως (Μεγάλου Μετεώρου). Τριανταφυλλόπουλος, Δ., *Μελέτες για τη μεταβυζαντινή ζωγραφική. Ενετοκρατούμενη και τουρκοκρατούμενη Ελλάδα και Κύπρος*, Αθήνα: ΣΔΩΒ 2002. Τριανταφυλλόπουλος, Δ., *Τέχνη και λατρεία. Κείμενα για τη ζωγραφική στην Ορθόδοξη Εκκλησία*, Αθήνα: Αρμός 2001. Τσιγαρίδας, Ε.Ν. - Σοφινός, Δ.Ζ., *Άγια Μετέωρα, Ιερά Μονή Αγίου Νικολάου Αναπαυσά Μετεώρων: Ιστορία-Τέχνη*, Τρίκαλα 2003. Παπαντωνίου, Ζ., «Η Ζωγραφική στο Άγιον Όρος», στον τόμο *Άγιον Όρος: Άθως, Ιστορία, Τέχνη, Παράδοση*, πρόλογος-επιμ. Ι.Μ. Χατζηφώτης, Αθήνα: Παπαδάκη 1996. ΙΕΕ, τ. 10. Χατζηδάκης, Μ., *Ο Κρητικός Ζωγράφος Θεοφάνης: Οι Τοιχογραφίες της Ιεράς Μονής Σταυρονικήτα*, εκδ. Ιεράς Μονής Σταυρονικήτα 1997.

Μονή Βαρλαάμ. Το δεύτερο μεγαλύτερο μοναστήρι της μοναχοπολιτείας των Σταγών είναι η μονή Βαρλαάμ. Η ίδρυσή της ανάγεται, σύμφωνα με τις πηγές, στα μέσα του 14^{ου} αι., από τον όσιο ασκητή, αναχωρητή Βαρλαάμ, σύγχρονο του Αθανασίου, ο οποίος υπήρξε ο πρώτος οικιστής του βράχου και ονοματοθέτης του μοναστηριού. Ωστόσο το μεγαλόπρεπο σημερινό καθολικό της μονής, το οποίο τιμάται στη μνήμη των Αγίων Πάντων κτίστηκε μεταξύ των ετών 1541 και 1544 από τους αυταδέλφους ιερομόναχους Θεοφάνη (†17 Μαΐου 1544) και Νεκτάριο (†7 Απριλίου 1550) τους

Αψαράδες ή Αψαράτες από τα Ιωάννινα, οι οποίοι εγκατέλειψαν τη νεόκτιστη μονή του Προδρόμου (1506/7) στο Νησί των Ιωαννίνων και ζήτησαν καταφύγιο στα Μετέωρα, όπου άρχισε να αναπτύσσεται ένα ενδιαφέρον μοναστικό κέντρο. Αυθεντικές μαρτυρίες για την ιστορία της μονής Βαρλαάμ, εκτός από τις πηγές, εμπεριέχονται και στις επιγραφές του καθολικού. Πριν από τον θάνατό τους οι Γιαννιώτες ιερομόναχοι εξασφάλισαν την ευημερία της μονής προσαρτώντας της μετόχια, από τη μεγάλη κτηματική περιουσία τους. Ας σημειωθεί ότι οι Αψαράδες «ἐξ οικείων κόπων και ἀναλωμάτων», όπως εμφαντικά επαναλαμβάνουν στην αυτοβιογραφία τους αλλά και στα διαθηκώα γράμματά τους, συνέχισαν μια οικογενειακή παράδοση σε χορηγίες και ανεγέρσεις ναών.

Μετά τον θάνατο των κτιτόρων το μοναστήρι εξακολούθησε να ακμάζει, τόσο στην πνευματική προκοπή όσο και στη συμμετοχή στους εθνικούς αγώνες ως τα τελευταία χρόνια.

Ολόκληρη η κορυφή του βράχου καταλαμβάνεται από κτίσματα. Μετά την είσοδο ένας καμαροσκέπαστος διάδρομος οδηγεί στη μικρή κλιμακωτή αυλή που σχηματίζει έναν εξώστη. Στα ανατολικά βρίσκεται το νοσοκομείο με τον μικρό ναό των Αγίων Αναργύρων, στα βόρεια το καθολικό των Αγίων Πάντων, ο ξενώνας, τα κελιά, οι βοηθητικοί χώροι και ο πύργος για το βριζόνι και προς τα δυτικά το παλιό μαγειρείο, η Τράπεζα, ο ναός των Τριών Ιεραρχών και τα κελιά. Το καθολικό της μονής Βαρλαάμ είναι αθωνικού τύπου, με δικιόνιο σταυροειδή εγγεγραμμένο τον κυριώς ναό, που φέρει στα πλάγια κόγχες, τους χορούς ή τα χοροστάσια, τα οποία διανοίγονται στη βόρεια και νότια πλευρά αντίστοιχα. Του κυριώς ναού προηγείται στα δυτικά ευρύχωρος εσωνάρθηκας, η λιτή. Πρόκειται για έναν κανονικό τετράστυλο σταυροειδή ναό, στον οποίο επάνω από τον κεντρικό χώρο υψώνεται τρούλος το ίδιο ψηλός και ολόφωτος με τον τρούλο του κυριώς ναού. Ας σημειωθεί ότι στον κυριώς ναό και στον νάρθηκα δεν υπάρχουν κίονες, αλλά κτιστοί τετράγωνοι πεσσοί. Στα δυτικά το 1857 προστέθηκε καμαροσκέπαστος νάρθηκας, αλλά καταστράφηκε το 1930 και στη θέση του κτίστηκε ένας ορθογώνιος χώρος, που φέρει επάνω από την επίπεδη οροφή του τον καινούργιο ξενώνα.

Το εσωτερικό του ναού είναι κατάγραφο με τοιχογραφίες που χρονολογούνται από επιγραφές. Στον κυρίως ναό σχετική επιγραφή μας πληροφορεί ότι ο κυρίως ναός τοιχογραφήθηκε το 1548. Στην ίδια επιγραφή, μετά την ανακαίνιση του ναού συμπληρώθηκε το έτος «αψπ» (1780).

Στις επιγραφές της λιτής σημειώνεται ότι ο νάρθηκας φιλοτεκνήθηκε το 1566, μετά τον θάνατο των κυριώρων, από τον συγγενή τους επίσκοπο Βελλάς Αντώνιο Αψαρά. Οι τοιχογραφίες ανακαινίστηκαν το 1780 και 1782 στον κυρίως ναό και στον νάρθηκα με έξοδα του επισκόπου Σταγών Παρθενίου.

Τέλος μια τρίτη επιγραφή δίνει ακριβή στοιχεία για την αρχική τοιχογράφηση. Συγκεκριμένα σημειώνεται ότι η αρχική διακόσμηση άρχισε στις 23 Ιουνίου, τελείωσε στις 17 Οκτωβρίου του 1566 και ότι οι ζωγράφοι ήταν ο ιερέας Γεώργιος σακελλάριος Θηβών με τον αδελφό του Φράγγο.

Αν και ο ζωγράφος δεν αναγράφεται πουθενά στην κυριώρη επιγραφή του κυρίως ναού του καθολικού της μονής Βαρλαάμ, ωστόσο η τεχνική, το χρώμα και η διάταξη των μορφών γενικότερα μας παραπέμπουν στις τοιχογραφίες από το παρεκκλήσι του Αγίου Νικολάου της μονής Μεγίστης Λαύρας Αγίου Όρους, που διακοσμήθηκε το 1560 από τον Φράγγο Κατελάνο. Άλλα έργα που αποδίδονται στον ίδιο καλλιτέχνη, εκτός της μονής Βαρλαάμ (1548), είναι η Παναγία Ρασιώτισσα της Καστοριάς (1553), τμήματα του καθολικού της μονής Αγίου Νικολάου Φιλανθρωπικών στο νησί των Ιωαννίνων (1542) και το καθολικό της μονής Μυρτιάς (1539). Όσο για το καθολικό της μονής Οσίου Νικάνορος Ζάβορδας -που χρονολογείται το 1592 -σύμφωνα με νεότερες έρευνες, πρέπει να ανήκει στον κύκλο των μαθητών του Φράγγου Κατελάνου. Είναι φανερό ότι η φήμη του ζωγράφου στον Άθω και η δραστηριότητά του στη μονή Φιλανθρωπικών στο νησί των Ιωαννίνων (1542), όπου είχαν μονάσει οι κτίτορες, πρέπει να προκάλεσε την πρόσκλησή του στη μονή Βαρλαάμ. Ο Φράγγος Κατελάνος θεωρείται ένας από τους μεγάλους ζωγράφους της πειρωτικής Ελλάδος. Ενώ γνωρίζει την Κρητική σχολή και δέχεται στοιχεία από αυτήν, όχι μόνο δεν εγκαταλείπει την τοπική ζωγραφική παράδοση, αλλά αντίθετα την εμπλουτίζει και την εκσυ-

χρονίζει. Φαίνεται ότι έχει ως πρότυπό του την παλαιολόγια ζωγραφική, αν και γνωρίζει το έργο του μεγάλου Κρητικού ζωγράφου Θεοφάνη. Δανείζεται στοιχεία από τη δυτική, ιδιαίτερα την ιταλική τέχνη, χρησιμοποιεί σπάνιες εικονογραφικές λεπτομέρειες, ενώ αντλεί απ' όπου νομίζει ότι θα τον βοηθήσει στην οργάνωση και καλύτερη απόδοση των συνθέσεων του. Για παράδειγμα στη Γέννηση η γονατιστή Παναγία είναι στοιχείο του Θεοφάνη, η καλαθόπλεκτη φάνη περιλαμβάνεται στα στοιχεία από τη Δύση, ενώ ο έφιππος κατά μέτωπο άγγελος που οδηγεί τους μάγους είναι στοιχείο δάνειο από τις τοιχογραφίες της μεσαιωνικής Σερβίας. Στην Κοίμηση χρησιμοποιεί το σπάνιο θέμα της περωπής Παναγίας, ενώ οι μεμονωμένες μορφές μέσα στις συνθέσεις και στην οργάνωση πολλών παραστάσεων ακολουθούν παλαιολόγια πρότυπα.



Μονή Βαρλαάμ

Χαρακτηριστικό της τέχνης του είναι η αφηγηματικότητα, αφού εμπλουτίζει τις σκηνές με δευτερεύοντα επεισόδια, έτσι ώστε να γίνονται πιο διηγηματικές οι συνθέσεις του (π.χ. Βαϊοφόρος). Ενδεικτικό είναι το πλήθος των μορφών, αλλά και η προτίμησή του στις έντονες χρωματικές αντιθέσεις των ενδυμάτων. Είναι φανερό η ικανότητά του να αποδίδει τις ιδιαίτερες ψυχικές καταστάσεις των μορφών, οι οποίες κινούνται μπροστά από τα πολλά αρχιτεκτονήματα (π.χ. Άρνηση του Πέτρου ή Νίψη του Πιλάτου). Σε αντίθεση με το συγκρατημένο και ήρεμο ύφος του Θεοφάνη, ο Κατελάνος εκφράζει μια τάση προς το μπαρόκ και η τέχνη του έχει χαρακτήρα ρεαλιστικό και κάπως τραχύ. Ωστόσο η εξαιρετικά λεπτή και επιμελημένη επεξεργασία στο πλάσιμο των προσώπων και των ενδυμάτων, στις μεμονωμένες μορφές υποδεικνύουν πραγματικά πορτραίτα (όπως για παράδειγμα άγιος Κοσμάς ο Μαϊούμα, άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός, άγιος Νικόλαος κ.λπ.),

στοιχείο που υποδεικνύει πως ο Κατελάνος ήταν εξοικειωμένος επίσης με την τεχνική της φορητής εικόνας.

Στον τρούλο ιστορείται ο Παντοκράτορας ως Δίκαιος Κριτής, στο τύμπανο η τιμητική χορεία των αγγέλων, στα σφαιρικά τρίγωνα οι τέσσερις ευαγγελιστές με τα σύμβόλά τους. Τις δύο πλευρικές κόγχες, τους χορούς, του κυρίως ναού κοσμούν ολόσωμοι στρατιωτικοί άγιοι, ενώ οι ψηλότερες επιφάνειες των τοίχων είναι κατάγραφες με πολυπρόσωπες συνθέσεις που περιλαμβάνουν θέματα από το Δωδεκάροτο και τα Πάθη του Χριστού καθώς και από το εορτολόγιο της Εκκλησίας.

Την κόγχη του ιερού καταλαμβάνει η Πλατυτέρα, ενώ τις αντικριστές ομάδες των Συλλειτουργούντων Ιεραρχών και των Αποστόλων της Μετάληψης, που ακολουθούν, συμπληρώνουν δύο άγγελοι με ενδυμασία διακόνου που κρατούν ριπίδια, στοιχείο σπανιότατο, που υποδηλώνει το τυπικό της Θείας Λειτουργίας.

Ο εικονογραφικός διάκοσμος της λιτής του καθολικού της μονής Βαρλαάμ φιλοτεκνήθηκε δεκαοκτώ χρόνια αργότερα, με έξοδα του επισκόπου Βελλάς Ιωαννίνων Αντωνίου Αψαρά. Σύμφωνα με επιγραφή χρονολογείται το 1566 και περιλαμβάνεται στο ενυπόγραφο έργο των αυταδέλφων αγιογράφων Κονταρά. Οι δύο Θηβαίοι ζωγράφοι, ένα οικογενειακό συνεργείο, ο ιερέας Γεώργιος και ο αδελφός του Φράγγος Κονταράς, συμμετέχουν αποδεδειγμένα εκτός του νάρθηκα της μονής Βαρλαάμ (1566) στην εικονογράφηση του Αγίου Νικολάου Κράψης Ιωαννίνων (1563), ενώ στη Μεταμόρφωση Κληματίας (Βελτσίστας) το 1568 ο Φράγγος Κονταράς για άγνωστους λόγους εργάστηκε μόνος του. Ωστόσο με πολύ πιθανότητα αποδόθηκε από ορισμένους ερευνητές στους δύο αδελφούς μια σειρά τοιχογραφικών συνόλων σε μόνες του 16^{ου} αι. στη Βοιωτία (νάρθηκας μονής Οσίου Μελετίου), την Εύβοια (μονή Γαλατάκη) και το Νησί Ιωαννίνων [μονή Φιλανθρωπικών, τρεις εξαρτικοί (εξωνάρθηκες)]. Στο ίδιο εργαστήριο επίσης, μπορούν να συμπεριληφθούν οι τοιχογραφίες του Αγίου Δημητρίου Κληματίας και ο εικονογραφικός διάκοσμος ενός μεγάλου τμήματος του κυρίως ναού της μονής Ελεούσας στο Νησί των Ιωαννίνων.

Στην κορυφή του τρούλου του νάρθηκα κυριαρχεί η παράσταση του Παντοκρά-

τορα. Τον ανατολικό τοίχο καταλαμβάνει η πολυπρόσωπη σύνθεση της Δευτέρας Παρουσίας, ενώ στον δυτικό ιστορείται η αλληγορική παράσταση του οσίου ασκητή Σισώπ, μπροστά στον τάφο του κοσμοκατακτητή Μεγάλου Αλεξάνδρου, που συμβολίζει τη φιλοσοφία της ματαιότητας των εγκοσμιών.

Μεταξύ των μοναστικών αγίων της κάτω ζώνης εικονίζονται επάνω από τον τάφο τους οι όσοι κτίτορες κρατώντας από κοινού ομοίωμα του καθολικού. Στους ανατολικούς πεσσούς εικονίζονται η Παναγία η Μεσίτρια και ο Χριστός ο Παντεπόπτης.

Οι σκηνές των εικονογραφικών κύκλων των μαρτυριών αγίων, που κοσμούν τις λοιπές επιφάνειες των τοίχων, υποδεικνύουν τις καλλιτεχνικές επιλογές των ζωγράφων, οι οποίοι έδωσαν ένα πολυσύνθετο έργο, όπου διαρθρώνονται αντιθετικά συγκρουόμενα πλέγματα μορφών. Οι ζωγράφοι επέλεξαν να τοποθετήσουν όσο το δυνατόν περισσότερες σκηνές μνηολογίου, επειδή ο ναός ήταν αφιερωμένος στους Αγίους Πάντες. Η παράθεση πολλών μαρτυριών αγίων αποβλέπει στην ημερολογιακή μινεία του εορτασμού τους. Η διάταξη των σκηνών είναι περίπου ελεύθερη. Ιδιαίτερη τιμή αποδόθηκε στον άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο, ο βίος του οποίου περιλαμβάνεται σε επτά σκηνές. Σε συνεχή αφήγηση παριστάνονται οι μικρότεροι κύκλοι των αγίων Παντελεήμονος, Γεωργίου, Αντίππα κ.λπ.

Σχετικά με τις υπόλοιπες παραστάσεις αθλήσεων, η πιο συνηθισμένη περίπτωση είναι η απόδοση του τελικού μαρτυρίου (π.χ. Ματθαίου, Τατιανής, Ανδρέου Στρατηλάτου, Νικάνδρου, Πάπα κ.λπ.)

Η ευρηματικότητα των ζωγράφων εμφανίζεται επίσης στις σπάνιες παραστάσεις των αγίων Ακψηπέ-Αειθαλά, Θεοπέμπτου-Θεωνά, Πρόχορου-Νικάνορος-Τίμωνος-Παρμενά, Ευσταθίου Αγκύρας, Ευδοκίμου, κ.λπ.

Αν και η τέχνη τους δεν φθάνει την ποιότητα του συμπατριώτη τους Φράγγου Κατελάνου, ωστόσο έχει σχέση με το έργο του, γι' αυτό μπορούν να θεωρηθούν, ιδιαίτερα ο Φράγγος Κονταράς, μεταξύ των μαθητών του. Ίσως μάλιστα αυτός να ήταν ένας από τους λόγους που τους κάλεσαν να τοιχογραφήσουν τον νάρθηκα και να συμπληρώσουν τη διακόσμηση του Κατελάνου στο καθολικό της μονής Βαρλαάμ.

Σήμερα έχει εντοπιστεί μία σειρά τοιχογραφιών του 16^{ου} και 17^{ου} αι. στη δυτική, βόρεια και κεντρική Ελλάδα που εκφράζεται με διαφορετική από την Κρητική σχολή εικαστική γλώσσα και έχει άμεσες εικονογραφικές και τεχνοτροπικές συγγενείες με τον Φράγγο Κατελάνο. Πρόκειται για τη Σχολή της βορειοδυτικής Ελλάδος, που αναπτύχθηκε με βάση τις ζωγραφικές παραδόσεις του βορειοελλαδικού χώρου και επιδράσεις από την παλαιότερη και σύγχρονη κρητική ζωγραφική.



Ο ναός των Αγίων Πάντων, μονή Βαρλαάμ

Στο καθολικό, εκτός από τις τοιχογραφίες, πολύ ενδιαφέροντα είναι το επιχρυσωμένο ξυλόγλυπτο τέμπλο, ο δεσποτικός θρόνος, τα κατάκοσμα αναλόγια, η δίφυλλη ξυλόγλυπτη θύρα της εισόδου προς τον νάρθηκα και οι δύο δεσποτικές εικόνες του Χριστού και της Παναγίας που είναι σύγχρονες με την τοιχογράφηση.

Στην πλούσια συλλογή χειρογράφων της μονής Βαρλαάμ, τα οποία ανέρχονται σε 290, ιδιαίτερο ενδιαφέρον περιλαμβάνουν πολλά διακοσμητικά πρωτογράμματα και επίτιτλα. Ας σημειωθεί ότι στα τέλη του 17^{ου} αι., λειτούργησε το πιο οργανωμένο βιβλιογραφικό εργαστήριο των μετεωριτικών μονών, όπου εργάζονταν μεθοδικά και εντατικά ειδικευμένοι καλλιγράφοι και γραφείς-διακοσμητές κωδίκων. Στις αρχές του 17^{ου} αι., εργάστηκε μεγάλος αριθμός καλλιγράφων, δάσκαλοι και μαθητές, που ανήκουν όλοι τους στον καλλιτεχνικό κύκλο της Βλαχίας. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα ονόματα του Κύπριου καλλιγράφου-κωδικογράφου Λουκά επισκόπου Μποζέου (1583-1603) και μετέπειτα μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας (1603-1628), του πειρώτη Ματθαίου Μυρέων (†1624) και των βαρλααμιτών ιερομονάχων Αρσενίου και Ιωαννικίου. Ανάμεσα στους χειρόγραφους κώδικες, που είναι εκτεθειμένοι σε προθήκες του μουσείου της μονής, αξιοπαρατήρητος

είναι ο κώδικας 298, υψηλής ποιότητας και παλαιογραφικής αξίας περιγμννό τετραβάγγελο, που θεωρείται το προσωπικό εγκόλλιο του Βυζαντινού αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου (912-959). Από το είδος της γραφής του ο συγκεκριμένος κώδικας χρονολογείται στα τέλη του 13^{ου} ή στις αρχές του 14^{ου} αι.

Αρκετά είναι και τα παλαιότερα της βιβλιοθήκης της μονής. Στο μουσείο της μονής, εκτός από τα εικονογραφημένα χειρόγραφα, είναι εκτεθειμένα και πολλά άλλα εκκλησιαστικά κειμήλια, όπως μεταβυζαντινές φορητές εικόνες, χρυσοκέντητα άμφια και επιτάφιοι, διάφορα είδη μικροτεχνίας και αργυροχοΐας. Μεταξύ των φορητών εικόνων, ιδιαίτερης καλλιτεχνικής αξίας είναι η Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα, ανάμεσα σε δύο αγγέλους και σε αγίους που την παραστέκουν γύρω της, έργο του έτους 1668, του Κρητικού ζωγράφου Εμμανουήλ Τζάνε. Επίσης, ο άγιος Δημήτριος με τον άγιο Νέστορα (16^{ος} αι.) κ.λπ.

Εξάλλου, ξεχωριστής σημασίας είναι ο χρυσοκέντητος επιτάφιος, σε πράσινο βελούδο, έργο του 1609, που αποδεικνύει ότι στη μονή Βαρλαάμ λειτουργούσε και ειδικό εργαστήριο χρυσοκεντηπτικής.



Ο άγιος Σισώης μπροστά στον τάφο του Μ. Αλεξάνδρου, τοιχογραφία, μονή Βαρλαάμ

Στο βορειοδυτικό άκρο του βράχου βρίσκεται το κατάγραφο παρεκκλήσι των Τριών Ιεραρχών, ιδιαίτερης σημασίας για την ιστορία της μονής. Πρόκειται για μια μικρή μονόκωρη δρομική εκκλησία με ξύλινη στέγη και ημικυκλική κόγχη στα ανατολικά.

Στον βόρειο τοίχο, πριν το ξυλόγλυπτο τέμπλο, η γραπτή επιγραφή μας πληροφορεί ότι το παρεκκλήσι των Τριών Ιεραρχών ανεγέρθηκε το 1637 (ζρλε) και ιστορήθηκε στα 1637 (ζρμε) από τον ιερέα Ιωάννη και τα παιδιά του «...εκ χώρας Σταγών». Εξωτερικά στην κόγχη του ιερού, σε πλίνθο εντοιχισμένη

στην τοικοποιία, είναι χαραγμένη μια δεύτερη επιγραφή που αναφέρεται στην τελευταία ανακαίνιση. Στη θέση αυτή υπήρχε ο πρώτος ναός της μονής που είχε κτιστεί τον 14^ο αι. από τον ασκητή Βαρλαάμ. Αργότερα οι αδελφοί Νεκτάριος και Θεοφάνης, όταν ανέβηκαν στον βράχο -το 1517- βρήκαν «μέρους τι εκ του βήματος του ναού», γι' αυτό και έκτισαν εκ νέου την εκκλησία, που αποτέλεσε το πρώτο καθολικό της μονής. Το 1627 ο ναός πήρε τη μορφή που έχει σήμερα. Είναι αξιοσημείωτο ότι στην κόγχη του Ιερού διαπιστώνονται οι τρεις οικοδομικές φάσεις που επιβεβαιώνονται στις γραπτές πηγές. Χαμηλά στη βάση διακρίνεται η αρχικό κτίσιμο του 14^{ου} αι. της εποχής του μοναχού Βαρλαάμ. Ψηλότερα, ως το παράθυρο, διακρίνουμε τα υπολείμματα από την ανακαίνιση του αδελφών Νεκταρίου και Θεοφάνη -του 1517-, ενώ το επάνω τμήμα της κόγχης και ολόκληρος ο υπόλοιπος ναός ανήκουν στην τρίτη και τελευταία φάση του 1627.

Ο ζωγράφος Ιωάννης και τα παιδιά έλαβαν υπόψη τους στοιχεία από την Κρητική Σχολή και από την πρωιμότερη βυζαντινή και δυτική παράδοση. Ως προς την τεχνική και την τεχνοτροπία ακολούθησαν, όπως συμβαίνει άλλωστε με τους συγχρόνους τους καλλιτέχνες, την Κρητική Σχολή. Αν και πρόκειται για επιδέξιους ζωγράφους δεν ξέφυγαν από τον κανόνα που χαρακτηρίζει την εποχή τους, γι' αυτό το έργο τους παρουσιάζει τυποποίηση και κάποιο λαϊκό χαρακτήρα.

Στο εικονογραφικό πρόγραμμα του ναΐσκου περιλαμβάνονται οι εξής συνθέσεις: Ευχαριστιακός κύκλος, Χριστολογικός κύκλος, Ακάθιστος Ύμνος, ολόσωμοι άγιοι, στηθαίοι προπάτορες, διακοσμητικά θέματα κ.λπ.

Χαρακτηριστικές είναι δύο πολυπρόσωπες συνθέσεις. Πρόκειται για την Κοίμηση του Εφραίμ του Σύρου, όπου ο ζωγράφος είχε ως πρότυπο την αντίστοιχη παράσταση του Θεοφάνη από τον νάρθηκα του Αγίου Νικολάου Αναπαυσά (1527), ενώ στην Κοίμηση του Χρυσοστόμου φαίνεται πως ακολούθησε απευθείας βυζαντινά πρότυπα, πρωιμότερα μάλιστα από την παλαιολόγεια περίοδο.

Αλλα αξιολόγητα κτίρια με ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον είναι η παλαιά Τράπεζα, που σήμερα χρησιμοποιείται ως σκευοφυλάκιο-μουσείο. Είναι μια με-

γάλη μακρόστενη ορθογώνια αίθουσα, η οποία στα δυτικά απολήγει σε τρίπλευρη εξωτερικά κόγχη. Στο μέσον, όπως και στην Τράπεζα του Μ. Μετέωρου, φέρει αζονική κιονοστοιχία που ανακρατεί θόλους, αλλά αυτοί σήμερα δεν είναι ορατοί, διότι έχει προστεθεί μια χαμηλωμένη επίπεδη οροφή. Η τοικοδομία είναι από αργολιθοδομή χωρίς ιδιαίτερα κεραμοπλαστικά κοσμήματα.

Η εστία ή μαγειρείο, ένα από τα κομψότερα κτίσματα του είδους, είναι θολοσκέπαστη, με κανονικό οκτάπλευρο τρουλίσκο ως καπνοδόχο. Σήμερα έχει διασκευαστεί και χρησιμοποιείται ως εκθετήριο ενθυμίων. Ωστόσο ενδιαφέρον παρουσιάζει και το νοσοκομείο, το οποίο στις διαστάσεις και τη διάταξη αντιγράφει τον κυρίως χώρο του νοσοκομείου του Μεγάλου Μετέωρου.



Η μεταφορά της Κιβωτού, τοιχογραφία (16^{ος} αι.), λεπτομέρεια, μονή Βαρλαάμ

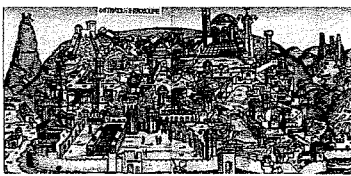
Πρόκειται για ένα τετράγωνο με τέσσερις κίονες στο μέσον που σχηματίζει στην οροφή εννέα διάχωρα, τα οποία καλύπτονται με σταυροθόλια, εκτός από το κεντρικό που φέρει την καπνοδόχο. Κατά μήκος της βόρειας πλευράς είναι προσκολλημένο το μικρό μονόκωρο δρομικό καμαροσκέπαστο ναύδριο των Αγίων Αναργύρων και ένας μικρός προθάλαμος που αρχικά ήταν ανοικτό προστώο του ναού.

Πίσω από τα καθολικά -βόρεια και δυτικά- είναι οι βοηθητικοί χώροι, τα κελιά και ο πύργος για το βριζόνι, που και σήμερα ακόμη χρησιμοποιείται για τις βαριές αποσκευές. Στη νότια πλευρά του στεγασμένου χώρου με την ανέμη υπάρχει μια κόγχη με την παράσταση της Δέησης και δίπλα της είναι εντοιχισμένη μια πλίνθος με τα ονόματα των κητόρων και το έτος 1536 που υποδεικνύει την ακριβή ανέγερση του πύργου. Γ.ΧΑΤ.

Βιβλιογραφία:

Βλαχοπούλου-Καραμπίνα, Ελ., Εκκλησιαστικά χρυσοκέντητα άμφια Βυζαντινού τύπου στον ελλαδικό χώρο (16^{ος}-19^{ος} αι.). Το εργαστήριο

της Μονής Βαρλαάμ Μετεώρων, Αθήνα: Μπασιούλας 2009. Βλαχοστεργίος, Ιω., *Μονή Βαρλαάμ Μετεώρων. Συμβολή στη μοναστηριακή αρχιτεκτονική*, Θεσσαλονίκη 2009. Παρίδης, Μ., *Μεταβυζαντινή ζωγραφική (1450-1600) Η εντομία ζωγραφική μετά την πτώση του Βυζαντίου στον Ορθόδοξο κόσμο* οι στις χώρες υπό ξένη κυριαρχία, μτφ. Α. Παρίδη, Αθήνα: Σπανός 2007. Νικονάνος, Ν., *Μετέωρα. Τα μοναστήρια και η ιστορία τους*, Αθήνα: Εκδοτική 1987. Σαμπανίκου, Ε., *Ο ζωγραφικός διάκοσμος του παρεκκλησίου των Τριών Ιεραρχών της Μονής Βαρλαάμ στα Μετέωρα (1637)*, Τρίκαλα 1997. Σέρογλου, Αθ., «Η Μονή Βαρλαάμ ενδιάμεσος σταθμός στην καλλιτεχνική πορεία της Μονής Βαρλαάμ στα Μετέωρα», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 33 (1998) 185-192. Σοφινιάδης, Δ.Ζ., *Μετέωρα. Οδοιπορικό*, Μετέωρα: Ι.Μ. Μεταμορφώσεως Μετεώρων 1990. Σοφινιάδης, Δ.Ζ., «Το καλλιγραφικό εργαστήριο της Ιεράς Μονής Βαρλαάμ των Μετεώρων κατά τον 15Τ΄ και 1Ζ΄ αιώνα», *Τρικαλινά* 20 (2000) 25-51. Χατζηδόκιμης, Μ., «Ο ζωγράφος Φράγγος Κονταρής», *ΔΧΑΕ* 5 (1966-1969) 299-302. Χατζούλη, Γ. Μ., *Ο τοιχογραφικός διάκοσμος της λιτής του καθολικού της μονής Βαρλαάμ Μετεώρων*, Ιωάννινα 1998. Χατζούλη, Γ. Μ., «Τα δάνεια εικονογραφικά και τεχνολογικά στοιχεία της δυτικής τέχνης στη ζωγραφική της λιτής του Καθολικού της Μονής Βαρλαάμ Μετεώρων από τους Θεβαίους αδελφούς Κονταρή», στα *Πρακτικά Ε΄ Συμποσίου Τρικαλινών Επουδών* (1999), *Τρικαλινά* 20 (2000) 355-379. Χατζούλη, Γ. Μ., «Η παράσταση των Αίωνων στη λιτή του καθολικού των Αγίων Πάντων της Μονής Βαρλαάμ Μετεώρων», *ΕΕΘΣΑΠΘ/Τμ. Θεολογίας* 10 (2000) 319-349. Χατζούλη, Γ. Μ., «Οι εικονογραφικοί κύκλοι των αγίων της λιτής του καθολικού της μονής Βαρλαάμ Μετεώρων», Δ΄ *Συνάντηση Βυζαντινολόγων Ελλάδος και Κύπρου* (2002), Θεσσαλονίκη 2003, σ. 237-238. Χατζούλη, Γ. Μ., «Εικονογραφικές παραστάσεις κτιρίων από την οργανωμένη μοναστική παρουσία των Μετεώρων», *Τρικαλινά* 27 (2007) 277-320. Χατζούλη, Γ. Μ., *Παραστάσεις του μεγαλομάρτυρα αγίου Γεωργίου στη μοναστηριακή ζωγραφική των Μετεώρων*, Θεσσαλονίκη 2008.



Η καταστροφή της Ιερουσαλήμ από τους Βαβυλωνίους, εικονογραφία από το Χρονικό της Νυρεμβέργης (1493)

Μετοικεσία Βαβυλώνας. Το 587 π.Χ. το νότιο βασίλειο του Ιούδα με πρωτεύουσα την Ιερουσαλήμ δέχθηκε σφοδρή επίθεση από την ισχυρή στρατιωτική δύναμη της εποχής, τους Νεοβαβυλωνίους ή Χαλδαίους υπό τον Ναβουχοδονόσορα Β΄. Η Ιερουσαλήμ πολιορκήθηκε για πρώτη φορά το 598 π.Χ.: τότε κατέστη μόνο φόρου υποτέλης στους Βαβυλωνίους. Κατά τη δεύτερη πολιορκία το 587 π.Χ. καταστράφηκε η πόλη και ο ναός του Σολομώντος, οι δε κάτοικοί της μεταφέρθηκαν αιχμάλωτοι στη Βαβυλώνα. Αν και οι αιχμάλωτοι δεν ένωσαν αφόρπια την καταπίεση του θρησκευτικού συναισθήματος, υπέφεραν από την απουσία της θρησκευτικής ενότητας, που αντιπροσώπευε ο ναός,

ως το λατρευτικό κέντρο των Ισραηλιτών. Κατά την παραμονή τους στην εξορία οι Ιουδαίοι ανέπτυξαν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, όπως η δημιουργία της συναγωγής κ.ά., τα οποία ενίσχυσαν την ύπαρξή τους ως ιδιαίτερου έθνους και ταυτόχρονα τους διέκριναν από τους υπόλοιπους καταδυναστευόμενους λαούς. Οι Ιουδαίοι επαναπαρίστηκαν με το διάταγμα του Κύρου οδηγούμενοι από τον ιερέα Έσδρα και τον γραμματέα Νεεμιά (2 Παρ 36:22-23). ΑΛ.ΠΑΛ.

Βιβλιογραφία:

Γαλιτς, Γ., *Ιστορία εποχής της Καινής Διαθήκης*, Θεσσαλονίκη 1996. Ζάρρας, Κ., *Ιστορία εποχής της Καινής Διαθήκης*, τ. Α΄, Αθήνα 2004. Κаланτζάκης, Στ., *Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη*, Θεσσαλονίκη 2006. Παπαδόπουλος, Ν.Μ., *Εύαγγελο Εισαγωγή εις την Παλαιάν Διαθήκην*, Αθήνα 2003.

Μετουσίωσις. Πρόκειται για έναν από τους όρους-λέξεις που χρησιμοποιεί η Ορθόδοξη Εκκλησία για το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας και ειδικότερα για να δηλώσει το γεγονός της μεταβολής του άρτου και του οίνου σε σώμα και αίμα Χριστού και όχι για να το ερμηνεύσει λογικά-φιλοσοφικά ή για να το αποδείξει επιστημονικά-πειραματικά, όπως συμβαίνει με ένα φυσικό γεγονός.

Από τη σχετική εκκλησιαστική-ιστορική έρευνα γνωρίζουμε ότι η αντίστοιχη προς την ελληνική λέξη 'μετουσίωσις' λατινική (λέξη) 'transsubstantiatio' (Trans.) έφερε από της ονοματοθεσίας της (1140-41) βαρύ σχολαστικό φορτίο όσον αφορά, βεβαίως, το γεγονός της μεταβολής του άρτου και του οίνου σε σώμα και αίμα Χριστού. Η συγκεκριμένη σχολαστική επιβάρυνση μεταφέρθηκε σχεδόν αυτούσια και στον αντίστοιχο ελληνικό όρο 'μετουσίωσις'. Θεωρήθηκε, δηλαδή, ότι η συγκεκριμένη λέξη δεν είναι απλή μετάφραση στην ελληνική της λατινικής Trans., αλλά συγχρόνως και φορέας της αντίστοιχης διδασκαλίας, η οποία απορρέει από την αριστοτελική υλομορφική θεωρία περί κατασκευής (ή γένεσης) και δομής του όντος με τη βοήθεια των όρων: ύλη, μορφή, ουσία, συμβεβηκός. Προς την κατεύθυνση αυτή συνηγορούσε, προφανώς, και η ετυμολογική συγγένεια των δύο όρων: transsubstantiatio (< πρόθ. trans- + ουσιαστ. substantia-tio) και μετουσίωσις (< πρόθ. μετά → μετ- + ουσιαστ. ούσιωσις).

Προς συμπλήρωση του ιστορικοθεολογικού πλαισίου του παρόντος άρθρου δεν πρέπει να λησμονούμε: Πρώτον,

ότι ο όρος Trans. χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά στη λατινική γλώσσα από τον Ρωμαιοκαθολικό μοναχό Orlando Bandinelli, μετέπειτα πάπα Αλέξανδρο Γ΄ (1159-1181), προκειμένου να τονισθεί η ταυτότητα του ιστορικού και του μυστηριακού σώματος του Χριστού σχετικά με το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, το οποίο αμφισβητούσε ο μοναχός Βερεγγάριος (Beregarius †1088) και δεύτερον, ότι η λατινική λέξη Trans. καθιερώθηκε επισήμως στην ευχαριστιακή θεολογία της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας από τη Δ΄ σύνοδο του Λατερανού (1215), σε εποχή δηλαδή που η αριστοτελική φιλοσοφία μεσουρανούσε ήδη στη Δύση και είχαν τεθεί οι γέφυρες επιδράσεώς της στη θεολογία της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας με κορυφαίο εκπρόσωπό της τον γνωστό μεγάλο σχολαστικό θεολόγο Θωμά Ακινάτη. Όσον αφορά την ιστορική πορεία και χρήση των δύο όρων, μέχρι προ ολίγων ετών υπήρχε σχετική σύγχυση. Συγκεκριμένα, τόσο οι θεολόγοι, οι οποίοι ασχολήθηκαν ad hoc με το θέμα, όσο και οι σύνοδοι που αναφέρθηκαν σ' αυτό θεωρούσαν τον μεν λατινικό όρο Trans. πρωτότυπο, τον δε ελληνικό (όρο) 'μετουσίωσις' μετάφραση του λατινικού. Αγνοούσαν, δηλαδή, την ύπαρξη του ουσιαστικού 'μετουσίωσις' και του ρήματος 'μετουσιώ-ω' (-οῦμαι) σε κείμενο του Λεοντίου Ιεροσολυμίτη (ή Βυζαντίου) ήδη από το 532 μ.Χ. Προβαίνουμε σ' αυτήν την επισήμανση, γιατί υποστηριζόταν μέχρι προ ολίγων δεκαετιών η άποψη, ότι η λέξη 'μετουσίωσις' είναι ξένη προς την πατερική και γενικώς προς την ελληνική γλώσσα και ότι η θεολογική γραμματεία τη χρησιμοποίησε για πρώτη φορά στην αποδιδόμενη στον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο (1259-1282) λατινική ομολογία πίστεως της ενωπικής συνόδου της Λυόν (1274), «κατά μετάφρασιν τοῦ λατινικοῦ transsubstantiatur». Την ίδια άποψη διατυπώνει και ο μακαριστός καθηγητής Κ.Ι. Δουβουνιώτης και πολλοί άλλοι νεότεροι Ορθόδοξοι και ετερόδοξοι θεολόγοι, ότι δηλαδή «ἀπὸ τὸν 1ε΄ αἰῶνα γίνεται χρῆσις τοῦ ὄρου μετουσίωσις καὶ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ πρώτου ποισσαμένου αὐτοῦ χρῆσιν τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου». Η άποψη αυτή γίνεται αποδεκτή και από την ψήφο της συνόδου Κωνσταντινουπόλεως του 1691, σύμφωνα με την οποία αρχαιότερος θεολόγος, ο οποίος χρησιμοποίησε τον

όρο 'μετουσίωσις', θεωρείται ο Γενναδίου Σχολάριος. Πλιν των ανωτέρω θέσεων διατυπώθηκαν και οι ακόλουθες:
α) Ως πρώτος, ο οποίος χρησιμοποίησε τον όρο 'μετουσίωσις' στον Ορθόδοξο χώρο μέχρι το τέλος του 17^{ου} αι. θεωρήθηκε ο μητροπολίτης Φιλαδελφείας Γαβριήλ Σεβήρος. Ειδικότερα, κατά τον Ανδρόνικο Δημητρακόπουλο, ορισμένοι Διαμαρτυρόμενοι κατηγόρησαν τον Σεβήρο ότι πρώτος αυτός στο έργο του *Συναγμάτιον περὶ τῶν ἁγίων καὶ ἱερῶν μυστηρίων* (Ενετίνοι 1690) χρησιμοποίησε τη λέξη 'μετουσίωσις', «ἦν οὐδέποτε... εἶχεν ἐν χρῆσει ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία, ἀλλ' ὁ Σεβήρος πρώτος ἐνέθηκεν αὐτὴν ἐν τῷ συναγματίῳ αὐτοῦ παραλαβὼν ἐκ τῶν Λατίνων σχολαστικῶν τὴν παπικὴν Transsubstantiatio». β) Υποστηρίχθηκε, επίσης, όπως αναφέραμε ήδη, ότι για πρώτη φορά χρησιμοποιήθηκε στην ελληνική γλώσσα όχι η λέξη 'μετουσίωσις', αλλά το ρήμα 'μετουσιούται' στο γράμμα του αυτοκράτορα Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου (1259-1282) προς τον πάπα Γρηγόριο Ι΄ (1259-1276) και τη σύνοδο της Λυόν (1274). γ) Περαιτέρω, σε ομολογία που απέστειλε ο Πατριάρχης Ιωάννης Βέκκος (1275-1282) προς τον πάπα Ρώμης Ιωάννη ΚΑ΄ (1276-1277) είναι αλήθεια ότι αναγράφεται δύο φορές το ρήμα 'μετουσιούσθαι'. Αξίζει, ωστόσο, να παρατηρήσουμε εδώ ότι στη Δ΄ σύνοδο του Λατερανού (1215), στην οποία συμμετείχε και ο λατινικός κλήρος της Ανατολής και στην οποία αναφέρεται για πρώτη φορά επισήμως η λατινική λέξη Trans., δεν χρησιμοποιήθηκε η ελληνική λέξη 'μετουσίωσις' στον Ορθόδοξο χώρο. Αλλά και ο πολύς Βησσαρίων, ο οποίος εντάχθηκε στον ρωμαιοκαθολικισμό, μετέσχε στη σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας και υποστήριξε τη ρωμαϊκή θέση για τον χρόνο του καθγιασμού των Τιμίων Δώρων, στο έργο του *De Sacramento Eucharistiae et quibus verbis Christi corpus conficiatur*, δεν κάνει λόγο περί Transsubstantiatio αλλά περί "transmutatio de substantia in substantiam" (μεταβολή από ουσία σε ουσία) ή περί "transsubstantialitas". Ωστόσο, ούτε αυτοί οι δύο λατινικοί όροι μεταφράστηκαν στην ελληνική γλώσσα. Το όλο θέμα γύρω από τους δύο επίμαχους όρους και ό,τι αυτοί δηλώνουν,